

Головне слідче управління
Національної поліції України

Львівський державний університет
внутрішніх справ

ЗЛОЧИНИ, ВЧИНЕНІ НА ҐРУНТІ НЕТЕРПИМОСТІ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ

Методичні рекомендації

Львів
2016

УДК 343.98
ББК 67.523.13
3-68

Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 22 червня 2016 р. № 11)

На замовлення
Головного слідчого управління Національної поліції України
(лист від 20 травня 2016 р. № 5591/05/24-2016)

Рецензенти:

Юно Олександр Олександрович – завідувач кафедри кримінального процесу Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Кондратюк Олександр Володимирович – професор кафедри оперативно-розшукової діяльності факультету № 2 Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Злочини, вчинені на ґрунті нетерпимості: особливості розслідування: методичні рекомендації / В. В. Бурлака, О. О. Крюков, А. В. Корнієнко та ін. – Львів: ЛьвДУВС: ГСУ НП України, 2016. – 120 с.

Здійснено кримінально-правову та криміналістичну характеристику злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості. Розглянуто психологічні ознаки злочинця, особливості доказування, тактику проведення окремих слідчих (розшукових) дій, експертне забезпечення розслідування та міжнародні стандарти протидії таким видам злочинів.

Для керівників підрозділів органів досудового розслідування, слідчих, працівників оперативних підрозділів, спеціалістів, а також курсантів, студентів та науковців вищих навчальних закладів юридичної спрямованості.

УДК 343.98
ББК 67.523.13

© Бурлака В. В., Крюков О. О.,
Корнієнко А. В. та ін., 2016
© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2016

Вступ

Упереджене негативне ставлення на основі стереотипних поглядів до категорії осіб, відмінних за кольором шкіри, національністю, релігійними поглядами, мовою, громадянством, фізіологічними особливостями (інвалідністю), в сучасному суспільстві охоплюються об'єктивною стороною кримінально карного діяння, що сукупно становить суспільне явище нетерпимості. Визначення явища нетерпимості не є сталим, оскільки містить відкритий перелік виявів.

Найбільш поширеними виявами нетерпимості у будь-якому суспільстві є ксенофобія. Слово ксенофобія походить від грецького «xenos» – чужий, сторонній і «phobos» – страх. Ксенофобія – це вияв нав'язливого страху, ворожості стосовно чужинців чи чужоземного, нетерпимості та неприязні до представників іншої нації, віросповідання, культури, національності, іноземців чи представників інших регіонів, а також до чогось незнайомого, незвичного, чужого.

Злочини на ґрунті нетерпимості мають більший руйнівний для суспільства ефект порівняно з іншими злочинами, оскільки мають специфічний психологічний вплив на потерпілих, а відтак і більшу суспільну небезпеку. За кордоном злочини, що вчиняються на ґрунті нетерпимості, називають злочинами, які «посилають повідомлення», тобто такими, які наводять страх на представників певних рас, національностей, релігій тощо і, відповідно, створюють враження розповсюдження терору та фанатизму. Злочини на ґрунті нетерпимості мають також вплив на громаду, до якої належить потерпілий. Навіть незначний вияв нетерпимості може призвести до виявів громадянської непокори, заколоту та підвищення рівня насильства на території певної громади.

Необхідно зазначити, що основною проблемою протидії злочинам на ґрунті нетерпимості в Україні є належне документування мотиву злочину та належна кваліфікація діянь відповідно до Особливої частини Кримінального кодексу (далі – КК) України.

Злочини на ґрунті ненависті – це карані діяння, жертва яких обирається за ознакою приналежності до певної групи (наприклад, за расою, національністю, релігійними переконаннями тощо). Злочини на ґрунті ненависті можуть бути спрямовані проти

однієї чи декількох осіб або їхнього майна. Майже кожен злочин, передбачений КК України, може містити ознаки злочину на ґрунті ненависті. Саме елемент упередженого ставлення до певної групи, «мотиви упередження», відрізняють злочини на ґрунті ненависті від інших злочинів та викликають особливу стурбованість у національних органів влади та міжнародних організацій.

Методичні рекомендації спрямовані на роз'яснення окремих питань кримінального та кримінального процесуального законодавства, що стосуються здійснення досудового розслідування злочинів на ґрунті нетерпимості.

1. Правова характеристика злочинів, що вчиняються на ґрунті нетерпимості

Кримінальний кодекс України містить низку положень, що так чи інакше стосуються злочинів, які вчиняються на ґрунті певної нетерпимості.

У більшості з них йдеться про вчинення злочинів з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Проте є також інші формулювання, які схожі за змістом, але різні за формою. Зокрема розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті є конструктивною ознакою основного складу злочину, передбаченого статтею 161 (Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками) КК України.

З моменту прийняття у 2001 році КК України відповідальність за будь-які злочини, вчинені на ґрунті нетерпимості, передбачалася в основному статтею 161 (Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань) КК України. Відповідно до первинної редакції цієї статті, вона встановлювала відповідальність за будь-які дії, пов'язані з порушеннями прав громадян залежно від раси, національності, релігійних переконань тощо.

У 2009 році до КК України внесено зміни, відповідно до яких у окремих статтях, що встановлюють відповідальність за злочини проти життя і здоров'я особи додано нову кваліфікуючу ознаку вчинення злочину з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Також змінено статтю 300 (Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості) КК України, до предмету кримінально-правового захисту якої віднесли також твори, що пропагують расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію. Це мало забезпечити більш активне розслідування злочинів, які вчиняються з мотивів нетерпимості, оскільки вважалося, що вони приховуються за іншими складами злочинів.

Відтак, вчинення злочину з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості є кваліфікуючою ознакою в таких складах злочинів, як умисне вбивство (пункт 14 частини другої статті 115 КК України), умисне тяжке тілесне ушкодження (частина друга

статті 121 КК України), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (частина друга статті 122 КК України), побой і мордування (частина друга статті 126 КК України), катування (частина друга статті 127 КК України), погроза вбивством (частина друга статті 129 КК України).

У червні 2014 року внесено зміни до статті 161 КК України, а саме розширено об'єкт злочинного посягання – перелік громадян, які підпадають під протиправні дії суб'єкта кримінального правопорушення, зокрема передбачено кримінальну відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від ознак інвалідності тощо.

Крім того, різновидами вчинення злочинів з мотивів нетерпимості можуть бути такі склади злочинів, як стаття 258 (Терористичний акт) КК України, метою якого є привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), стаття 442 (Геноцид) КК України, тобто повне або часткове знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи, стаття 300 (Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію) КК України.

Ще в одному складі злочину, передбаченому частиною другою статті 110 (Посягання на територіальну цілісність і недоторканість України) КК України, кваліфікуючою ознакою є такий спосіб вчинення цих дій, як дії, поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі.

Мотиви нетерпимості охоплені і в статтях 178 (Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків), 179 (Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь), 180 (Перешкодження здійсненню релігійного обряду) КК України.

У зв'язку з тим, що сам факт вчинення будь-якого злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату є обставиною, яка обтяжує покарання (п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України), можна зробити висновок, що будь-який злочин теоретично може бути вчинений з указаних мотивів.

Отже, правова класифікація злочинів, що вчиняються на ґрунті нетерпимості, може проводитись за такими критеріями:

1. *За кримінально-правовим значенням:*

- злочини, де «ґрунт нетерпимості» є обставиною, що обтяжує покарання (впливає на призначення покарання);
- злочини, де «ґрунт нетерпимості» є ознакою складу злочину (впливає на кваліфікацію діяння).

2. За місцем цієї ознаки серед ознак складу злочину:

– злочини, де «ґрунт нетерпимості» є ознакою основного складу (статті 161, 258, 300, 442 КК України);

– злочини, де «ґрунт нетерпимості» є кваліфікуючою ознакою або ознакою кваліфікованого складу злочину (ч. 2 ст. 110, ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129 КК України).

Слід зауважити, що наведений перелік злочинів містить лише ті насильницькі злочини, які мають кваліфікуючу ознаку – вчинення злочину з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. У разі кваліфікації дії підозрюваних за частиною другою будь-якої з вказаних статей або за п. 14 ч. 1 ст. 115 КК України додаткова кваліфікація за ст. 161 КК України не потрібна.

3. За елементами складу злочину:

– злочини, де «ґрунт нетерпимості» є ознакою об'єктивної сторони складу злочину (ч. 2 ст. 110 КК України – спосіб, ст. 161 КК України – суспільно небезпечне діяння, ст. 300 КК України – предмет, ст. 442 КК України – суспільно небезпечне діяння);

– злочини, де «ґрунт нетерпимості» є ознакою суб'єктивної сторони складу злочину (ч. 2 ст. 110, ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129 КК України – мотив, ст. 258 КК України – мета).

Окрему групу утворюють злочини, де наявність такого мотиву не є обов'язковою ознакою складу злочину.

Під час формулювання диспозицій таких злочинів законодавець або не конкретизує мотив, або вказує його родові загальні ознаки. Об'єктивні чи суб'єктивні ознаки складу такого злочину свідчать про однорідність мотивів такого злочину (мотив расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату). Наявність такого мотиву при вчиненні злочину є поширеним випадком.

У таких випадках заподіяння шкоди відносинам, що забезпечують нормальний однаковий розвиток міжрасових, міжнаціональних чи міжрелігійних стосунків є додатковим (здебільшого факультативним) безпосереднім об'єктом кримінально-правової охорони.

Відтак, стаття 170 (Перешкодження законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій) КК України встановлює відповідальність за умисне перешкодження законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій або їх органів. Відповідно до Закону України «Про об'єднання громадян», громадські організації можуть створюватись з різнною метою для забезпечення реалізації функцій та завдань, тому

до них можуть відноситися і релігійні організації, і організації, що утворюються для захисту інтересів національних меншин тощо.

Також статті 178 (Пошкодження релігійних споруд чи культурних будинків) КК України, 179 (Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь) КК України, 180 (Перешкоджання здійсненню релігійного обряду) КК України охоплюють діяння, які заподіюють моральну шкоду представникам релігійних конфесій.

Найбільш небезпечний злочин в цій групі передбачений статтею 258 (Терористичний акт) КК України, яка вказує на застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, що створюють небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на ухвалення рішень чи вчинення або не вчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією ж метою.

До цієї групи відноситься і низка злочинів розділу XII (Злочини проти громадського порядку та моральності) КК України.

Відтак, стаття 294 (Масові заворушення) КК України встановлює відповідальність за організацію масових заворушень, що супроводжувалися насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя, а також активна участь у масових заворушеннях.

Також стаття 295 (Заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку) КК України передбачає відповідальність за публічні заклики до погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян, що загрожують громадському порядку, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів такого змісту. Як свідчить історія, такі дії можуть мати мотиви націоналістичного характеру чи релігійних переконань.

У статті 296 (Хуліганство) КК України передбачено відповідальність за хуліганство, тобто грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжу-

ється особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом. Цей злочин також може виявлятися у вандалізмі, охоплювати різні протиправні дії, що вчинюються з мотивів расової, національної чи релігійної ворожнечі. З аналізу практики застосування статті 296 КК України випливає, що суди кваліфікують на підставі вказаної статті випадки публічних образ, закликів, побоїв між представниками різних конфесій, національних груп тощо. Також практика свідчить, що більшість насильницьких дій стосовно представників «видимих меншин», кваліфікувалися саме як хуліганство.

Проблемними є питання віднесення до цієї категорії злочинів, які вчиняються з хуліганських мотивів, однак супроводжуються висловлюваннями, що містять ознаки нетерпимості до осіб іншої раси, національності, релігії. В таких випадках умисел на вчинення суспільно небезпечних дій, які полягають в образах та нанесеннях тілесних ушкоджень різної тяжкості, виникає миттєво, внаслідок конфліктної ситуації на побутовому ґрунті і виступає скоріше наслідком конфліктної ситуації, ніж її каталізатором. Основним чинником виникнення конфлікту в таких випадках є побутові обставини – відмова в наданні певних послуг, виконанні певних дій, необґрунтованих вимог тощо.

У процесі відмежування хуліганського мотиву від расової, національної та релігійної нетерпимості, слід зауважити на той факт, що, на відміну від хуліганства, вибір жертви при вчиненні злочинів проти життя і здоров'я на ґрунті нетерпимості обмежується рамками належності (або симпатії) потерпілих до осіб іншої національності або раси чи релігії і обумовлений нетерпимістю та крайньою неприязню до певної національності, раси чи релігії.

Злочин на ґрунті ненависті – це будь-яке діяння, що:

заборонене кримінальним законом «основне правопорушення»

вчинене з мотивів упередженого ставлення, що ґрунтується на специфічних ознаках жертви «з мотивів упередження»

Основне правопорушення може бути спрямоване проти однієї чи декількох осіб або проти майна.

Мотиви нетерпимості означають упереджене ставлення правопорушника до жертви через специфічну ознаку, яка уособлює глибоку та основну частину спільної ідентичності певної групи (наприклад, расу, мову, релігію, етнічну приналежність, національність, стать тощо).

2. Характеристика особи потерпілого у провадженнях про злочини, що вчиняються на ґрунті нетерпимості

У криміналістичній літературі неодноразово наголошувалось на важливості дослідження не тільки особи злочинця, але й особи жертви (потерпілого). Низка учених-криміналістів відносять особу потерпілого до одного з основних структурних елементів криміналістичної характеристики злочинів проти особи.

Такий акцент цілком зрозумілий, оскільки особистість потерпілого і характер зв'язку «жертва – суб'єкт злочину» накладають відбиток і на механізм вчинення злочинів, і на особливості організації їх розслідування та профілактики.

Насамперед, актуальною характеристикою особи потерпілого є його не приналежність до національності України (як свідчить практика, найчастіше це євреї, національності народів Кавказу тощо). Варто зазначити, що в інших регіонах ситуація може змінюватися залежно від того, яка національність (чи більшість населення) є корінною.

До вразливих етнічних груп належать також роми. Внаслідок соціально-економічних, культурних та історичних причин члени цієї етнічної групи належать до найбільш вразливих прошарків населення. Стійкі негативні стереотипи масової свідомості, пов'язані з ромами, побутують в українському суспільстві. Саме вони найчастіше стають об'єктами нетерпимості – починаючи від простих образ, закінчуючи дискримінацією та насильством.

Серед жертв расистів велику кількість становлять вихідці з Африки, Центральної та Південно-Східної Азії, Близького Сходу, Кавказу та Закавказзя і навіть Латинської Америки.

Нині серйозного характеру набула проблема насильства, пов'язаного з нетерпимістю, щодо іноземних студентів. Можна говорити про те, що потенційно така негативна тенденція може завдати шкоди репутації України загалом.

Найбільш характерною рисою, притаманною жертвам цієї категорії злочинів, є їх зовнішність і спосіб життя. Для вчинення цього виду злочину не мають значення особисті якості жертви. Визначальним для злочинця є те, що кожна з жертв, на його думку,

належить до визначеної етнічної (національної чи расової) групи. Потерпілою особою може бути і громадянин України, і особа без громадянства чи іноземець.

Суттєвою відмінною рисою злочинів, що вчиняються на ґрунті нетерпимості, з боку особи потерпілого, є їх трьохсторонній характер – обов'язкова наявність винних, потерпілих, а також тих, кому адресована інформація про ворожнечу або ненависть стосовно тієї чи іншої національності, раси або релігії.

Найбільш незвичним і нетрадиційним є наявність третьої сторони, яка зазнає негативного впливу внаслідок вчинення злочину. До третьої сторони належать будь-які представники тієї національності, раси або релігії, стосовно яких злочинці виявляють свою ворожнечу або ненависть, чий почуття чи національну гідність принижують. Наприклад, за умови вчинення вбивства з мотивів національної нетерпимості, позбавлення життя конкретної особи є лише проміжною ціллю злочинців, оскільки основна мета – приниження національної гідності інших представників цієї національності. Водночас, третьою стороною конфлікту або другим потерпілим (у широкому розумінні цього слова) буде будь-який представник цієї національності.

У процесі вчинення дій, пов'язаних із нетерпимістю, найперше необхідно вирішити, кого саме слід розглядати як потерпілого, кому завдається шкода (насамперед коли йдеться про нематеріальну шкоду).

Як потерпілого в таких випадках потрібно розглядати тих осіб, чій національній чи расовій гідності завдається шкода. Водночас, потерпілим може бути практично будь-який представник тієї національності або раси, стосовно якої є нетерпимість.

Варто зазначити, що характеристика особи потерпілого при вчиненні насильницьких злочинів і характеристика особи потерпілого при вчиненні ненасильницьких злочинів суттєво відрізняються.

Розглянемо кожне з вказаних видів детально.

Характеристика особи потерпілого при вчиненні насильницьких злочинів з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості

Основною відмінністю характеристики особи потерпілого в цій категорії злочинів є те, що такі важливі елементи характеристики особи потерпілого від інших злочинів, як вік, культурний та освітній рівень, стать, фізіологічні та психологічні якості не мають принципового значення. Головним для злочинця під час вибору жертви цього злочину є зовнішній вигляд, антропологічні особливості тіла та окремих його частин, а також особливості одягу, що можуть свідчити про належність до певної раси, національності або релігії.

Необхідно зауважити на той факт, що громадянство чи відсутність громадянства для вибору жертви не мають значення для злочинців. Навіть якщо потерпілим стає громадянин України, це не є підставою уникати кваліфікації злочину за мотивами нетерпимості, оскільки умисел був спрямований саме на спричинення насильства представнику певної раси чи національності. Такі випадки непоодинокі, оскільки, по-перше, історично склалося так, що деякі етнічні українці мають зовнішність, схожу на представників іншої раси або національності, а, по-друге, є певна і немала кількість вихідців з інших материків та регіонів світу, які за певних обставин прибули до України стали повноцінним членами громади і одержали українське громадянство.

Здебільшого поведінка потерпілого не має провокуючого характеру, попередньо потерпілий і підозрюваний не знайомі і не мають жодних стосунків у минулому.

Характеристика особи потерпілого від злочинів ненасильницького характеру, що вчиняються на ґрунті нетерпимості

Йдеться про такі злочинні дії, як розпалювання расової, національної та релігійної ворожнечі, приниження національної гідності та образу релігійних почуттів, що вчиняються без застосування насильства, тобто шляхом публікацій, виступів, нанесення надписів, руйнування та пошкодження пам'ятників, релігійних святинь тощо.

Під час вчинення цих злочинів особа потерпілого має значні відмінності порівняно зі злочинами насильницького характеру.

По-перше, специфікою цієї категорії злочинів є об'єкт злочину, яким виступають права громадян. Це вимагає наявності в конкретного потерпілого конкретних прав, особливо в частині об'єктивної сторони злочину, яка стосується дискримінаційних дій – порушення прав та встановлення привілеїв.

По-друге найбільше виявляється специфіка злочинів на ґрунті нетерпимості, яка стосується так званої третьої сторони злочину або другої категорії потерпілих, про що вже йшлося.

У випадку, коли вчиняються дії з розпалювання расової, національної чи релігійної ворожнечі та ненависті, інформація має два вектори спрямування: частина адресована представникам певної раси, національності чи релігії, стосовно яких розпалюється ворожнеча або ненависть (перша група адресатів), а інша частина інформації – позитивного характеру (заклики до об'єднання), спрямовується представниками тієї ж раси, національності чи релігії, що й самі злочинці (друга група адресатів). У цьому разі

структура злочину ще більше ускладнюється. Якщо такі дії відбуваються під час мітингу, ходи, демонстрації, вони адресовані великій кількості людей і до цієї кількості належать особи, які беруть участь у відповідному заході або опинилися в безпосередній близькості до місця його проведення. Коли ж аналогічні дії вчиняються шляхом розповсюдження цієї інформації через телевізійні чи радіопрограми, а також виготовлення та розповсюдження друківаних видань або виготовлення настінних написів чи малюнків, кількість адресатів обох названих груп є необмеженим. Відповідно, шукати таких представників у процесі розслідування значно складніше.

Як вже було зазначено, певні труднощі під час розслідування дій з розпалювання расової, національної або релігійної ненависті та ворожнечі, приниження національної гідності й ображення релігійних почуттів виникають з визначенням потерпілого у випадках заподіяння нематеріальної шкоди.

У цьому разі потерпілим фактично може бути представник будь-якої національності, раси чи віросповідання. Тобто певна шкода може бути заподіяна великій кількості окремих осіб. Визнати кожного потерпілим у злочині в межах кримінального провадження було б не зовсім розумним і занадто обтяжливим для органу досудового розслідування. Тому йдеться не про заподіяння шкоди окремим представникам раси, національності або релігії, якщо певні дії не стосувалися їх особисто, а про заподіяння шкоди певним суспільним відносинами, суспільному ладу, правам національним громадам, меншинам тощо.

Для вирішення питання з потерпілим у таких ситуаціях насамперед необхідно керуватися положеннями частини 4 статті 55 КПК України, відповідно до якої «потерпілим *не може бути особа, якій моральна шкода завдана як представнику юридичної особи чи певної частини суспільства*». Представників певної раси, національності чи релігії можна без застережень вважати представниками певної частини суспільства. Шкода, яка заподіяна певними публікаціями, виступами, зображеннями, надписами має, безперечно, моральний характер. Тому в таких випадках злочин, передбачений статтею 161 КК України, має розслідуватися як злочин без потерпілого, тобто злочин проти суспільства, а не проти конкретної особи на кшталт незаконної торгівлі наркотиками, окремих злочинів у сфері службової діяльності тощо.

Потерпілими від злочинів ненасильницького характеру, пов'язаних з руйнуванням або пошкодженням пам'ятників, релі-

гійних споруд, будівель, іншого майна, що належить певній громаді, зокрема релігійній організації, органам місцевого самоврядування, іншим організаціям, можуть визнаватися відповідні організації, як юридичні особи, яким злочином завдано майнової шкоди (ч. 1 ст. 55 КПК України).

Надзвичайно важливим у розслідуванні злочинів, вчинених на ґрунті нетерпимості, є робота з потерпілими від таких злочинів.

Основним завданням слідчого є не допустити посилення негативних наслідків вчиненого злочину, як для окремої особи, так і для національної спільноти, яку він або вона представляють. Потерпілі від злочинів на ґрунті нетерпимості зазнають суттєвого та довготривалого травматичного стресу, який може бути посилений неналежним ставленням та поведженням з боку слідчого чи оперативного співробітника.

Бажаним результатом досудового розслідування злочинів на ґрунті ненависті є доведення упередження як мотиву в діях злочинця та відповідна кваліфікація діяння. Не менш важливим є відновлення прав потерпілих і компенсація завданої їм шкоди.

3. Психологічні ознаки особи злочинця, що вчиняє злочини на ґрунті нетерпимості

Характеристика особи злочинця у провадженнях про злочини, учинені на ґрунті нетерпимості

З психологічного боку вчинення вказаних злочинів найперше пов'язано з вираженою агресивністю, ворожістю, упередженістю, негативними соціальними установками щодо осіб іншої національності, раси, віросповідання. Таких злочинців відрізняє погана соціальна пристосованість, загальна незадоволеність своїм положенням у суспільстві. У них виражена імпульсивність, що виявляється у зниженому самоконтролі своєї поведінки, необдуманих учинках, емоційній незрілості, інфантилізмі. Морально-правові норми не впливають на їхню поведінку. Такі люди звичайно або не розуміють, чого від них вимагає суспільство, або розуміють, але не бажають ці вимоги виконувати.

Щодо загальної психологічної характеристики особистості злочинця, то це людина нестримана, фанатична, схильна до конфліктів, ідеологічно «підкована».

Винні у злочинах на ґрунті нетерпимості часто заявляють про своє упередження до, під час або після вчинення злочину. Здебільшого вирішальним доказом мотиву є слова або символи, використані самими злочинцями. Особи, які вчиняють такі злочини, зазвичай бажають заявити про свої погляди жертвам і навколишнім. Такі «послання», від вигукування образ до графіті, – це вагомий доказ мотиву злочину.

Такі злочини вчиняються, як правило, чоловіками віком від 13 до 30 років, які або належать до угруповання, що насаджує націоналістичну чи профашистську ідеологію, або поділяє її. Жінки зазвичай виконують допоміжні ролі, підбурюють до вчинення злочину, записують напад на камеру чи мобільний телефон або є спостерігачами.

Серед чинників виникнення ксенофобії та екстремізму в молодіжному середовищі можна умовно виокремити декілька категорій: соціально-економічні, групові та особистісні. Ці чинники можуть взаємодіяти і впливати один на одного.

- До них можуть належати, наприклад:
- особливості економічного розвитку суспільства;
  - безробіття;
  - розпад системи цінностей;
  - установки, упередження батьків;
  - погляди, переконання референтної групи (включаючи групу однолітків);
  - вплив авторитетних осіб в умовах референтної групи та ін.

Зазначені причини діють з особистісними факторами, серед яких можна назвати уявлення, установки підлітків, індивідуально-психологічні особливості (підвищена сугестивність, агресивність, низькі сензитивність і почуття емпатії, індивідуальні особливості реактивності та протікання психічних процесів), емоційні особливості (стан психічного напруження, переживання втрати, горя тощо).

Дослідження підтвердили, що більшість злочинців мають тривалу історію виникнення ксенофобських установок і поведінки, що сягає дитинства. Багатьох правопорушників виключали зі шкіл, навіть іноді з дитячих садків, за їх агресивну поведінку, що вказує на тривалий розвиток агресивних тенденцій. Часто ці загальні агресивні тенденції виражаються у нетерпимості вже в юнацькому віці. Крім того, нерідко злочинці мали девіантну історію (крадіжки в магазині, грабежі, водіння без прав, шантаж інших підлітків, напади із завданням травм тощо) і скоювали злочини на ґрунті нетерпимості (напад на біженців, побиття шанків, залучення в пропаганду фашизму тощо).

Мотив нетерпимості може формуватися різними шляхами, залежно від особистого досвіду кожної окремої особи. У випадку з неповнолітніми це може бути ідеологічна обробка з боку лідерів націоналістичних угруповань, старших товаришів, друзів тощо. Багато залежить від настроїв у родині та близькому оточенні.

Оскільки ключовою відмінністю злочинів, що вчиняються на ґрунті нетерпимості, є мотив вчинення злочину, основою дослідження і доказування якого є особа злочинця, у межах криміналістичної характеристики цієї категорії злочинів доцільно розглянути усі можливі аспекти характеристики особи, яка вчиняє такі злочини.

Відомо, що суб'єкт злочину – фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, є окремим самостійним елементом складу злочину, ознаки якого відображаються законодавцем у статтях 18–22 розділу IV (Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину) КК України).

Крім того, додаткові ознаки, які характеризують суб'єкта злочину і утворюють спеціальні ознаки (спеціального суб'єкта), прямо вказуються в диспозиціях статей КК України або впливають з них при тлумаченні (наприклад, наявність певної посади чи виконання обов'язків, родинні стосунки, повторне вчинення злочину, виконання конкретної ролі при співучасті, наявність захворювання, реалізація певного права, виконання професійних обов'язків тощо).

Злочини на ґрунті нетерпимості можна віднести до групи злочинів, де психологічна складова виконує вирішальне значення.

Це здебільшого насильницькі злочини, іноді вчинені в стані сп'яніння. Особи, які вчиняють такі злочини, зазвичай не мають вищої освіти або лише отримують таку освіту на момент вчинення злочинів. Іноді схильність до агресії є наслідком психічних відхилень.

Обставини, які характеризують особу злочинця, впливають на характер його злочинної діяльності, спосіб, час, місце вчинення злочину, а також вибір потерпілого.

Характеристика особи, яка вчиняє насильницькі злочини на ґрунті нетерпимості

Найперше слід зауважити, що злочини на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості можуть учинятися особами обох статей, різного віку та соціального стану. Однак серед характеристик особи злочинця, який вчиняє насильницькі злочини на ґрунті нетерпимості, необхідно виокремити відносно молодий вік, адже у більшості випадків злочини вчиняються неповнолітніми або молоддю.

Зазвичай злочинцями є чоловіки, набагато рідше – жінки. Злочинцям притаманний низький матеріальний та культурний рівні. Для осіб, які поділяють націоналістичні ідеї, нехарактерним є здоровий спосіб життя.

Розглядаючи психологічну характеристику особистості злочинця, необхідно зазначити, що він агресивний, не стриманий, злий на навколишній світ, володіє сильними волевовими якостями, схильний до конфліктів, ідеологічно «підкований».

Злочинців відрізняє погана соціальна пристосованість, загальна незадоволеність своїм місцем у суспільстві. Стосовно представників іншої раси або національності вони мають стійке переконання, що такі є злом, нелюдськими істотами або тваринами. Тому, вчиняючи злочини, не відчувають вини, оскільки вважають свої дії виправданими.

Іншим, більшою мірою психологічним поясненням, є розгляд расової ворожості як вияву особливостей «авторитарної особистості» – психологічного типу, вкрай розповсюдженого в умовах тоталітарних режимів та місцях позбавлення волі. Люди, що відповідають цьому типу особистості, мають багато стійких установок та упереджень. Вони закриті для нового досвіду, прагнуть домінувати в будь-який спосіб, бажають порівнювати себе з іншими, одночасно підкреслюючи їхні недоліки, звинувачують у своїх невдачах інших, але не себе.

Серед осіб, які вчинили злочини проти особистості з мотиву національної ненависті або ворожнечі, можна виокремити декілька психологічних типів, що мають особистісні властивості:

1) *завзятий* (характеризується підвищеною ворожістю до певної нації, раси. Він цілеспрямований, злопам'ятний, має стійку життєву позицію, схильний до прямолінійності, рішучості у вчинках);

2) *демонстративний* (відрізняється прагненням вирізнитися, домогтися визнання громадськістю своїх дій, має завищену самооцінку, його вчинки не обмірковані, а емоції поверхневі, що пояснює відсутність співпереживання жертві);

3) *демонстративно-застрагаючий* (його максимальна орієнтація на зовнішні обставини поєднується зі стійкістю в досягненні цілі, відрізняється надмірним честолюбством, жорстокістю, поведінка часто є демонстративною, він намагається звернути до себе увагу оточуючих, вмє підпорядковувати собі людей та керувати їхньою поведінкою для досягнення своїх цілей).

Суб'єктами злочинів даної групи можуть бути і окремі особи, і групи осіб.

Аналіз практики свідчить, що більшість таких злочинів вчиняється групою осіб. Суттєво відрізняються в цьому плані насильство з мотивів релігійної нетерпимості, яке вчиняється, як правило, одноособово. Суб'єктом такого насильства є особа більш старшого віку, від 40 років і, як правило, чоловічої статі з середньо-спеціальною або вищою освітою.

Груповий характер насильницьких злочинів з мотивів нетерпимості обумовлений мотивацією злочинної діяльності. Група, яка вчиняє злочини з мотивів нетерпимості, може формуватися на ґрунті різних мотивів, як задовго до вчинення злочину, так і безпосередньо перед цим. Такі групи мають загальний мотив або принаймні загальні мотиви. Структура групи безпосередньо залежить від її чисельності. Зв'язки між окремими членами в групі чисельністю 5–10 осіб більш міцні, ніж у численних групах. Тим не

менш, у групі чисельністю понад 6 членів практично завжди є хоча б один опозиціонер. Що більша чисельність групи, то більша кількість опозиціонерів.

Залежно від структури та специфіки міжособистісних взаємин злочинні групи прийнято ділити на три категорії.

До першої категорії належить випадкова злочинна група. Для неї характерні нестабільність складу, відсутність чіткої мети і предмета злочинної діяльності. Це значною мірою ускладнює слідчий процес, а психологічне дослідження її членів дає потрібну інформацію про мотиви і специфіку їхньої поведінки.

Компанія, на відміну від випадкової групи, більш організована, має більш стабільний склад, більш виражену антисуспільну установку. Злочинна діяльність займає в цій групі провідну роль, але ще немає чітких планів діяльності, не склалася психологічна і функціональна структура, відсутня керівна ланка. Психологічний аналіз специфіки емоційних контактів членів цієї компанії допоможе слідству з'ясувати мотиваційну лінію поведінки її членів, визначити роль кожного члена групи в злочинному діянні.

Організовані злочинні групи відрізняються стабільністю особового складу. В них виробляються групові норми поведінки та ціннісні орієнтації. В організованій групі є чітко визначена мета вчинення кримінального правопорушення. Мотивація її членів відрізняється вираженою кримінальною спрямованістю.

Знання психологічних закономірностей, зокрема й закономірностей існування та організації діяльності групи, сприяє не тільки пізнанню суб'єктивної складової етнічних злочинів, але всієї їх структури, а також може надати допомогу. Під час виявлення всіх винних, встановлення їх справжніх ролей у групі і у конкретному злочині.

Специфіка групи, яка вчиняє етнічні злочини, обумовлена тим, що розмір групи досягає декількох сотень або навіть десятків сотень суб'єктів. Це зобов'язує розглядати її не як різновид традиційної групи, а у вигляді натовпу. Натовп, на відміну від традиційної злочинної групи, організовується з випадкових осіб, які беруть участь в тих чи інших діях. Головною характеристикою натовпу є психологія пристрастей. Натовп нагнітає і розряджає нервово-психічну напругу людей, поставлених в безвихідне становище. Якщо проблеми не вирішуються, натовп починає заворушення.

Як згадувалося раніше, етнічні злочини можуть вчинятися й одинаками, і групами. Водночас необхідно мати на увазі, що одинаки можуть діяти незалежно від будь-кого, не перебувати в тих

чи інших партіях або угрупованнях, але можуть скоювати злочини і будучи членами відповідної партії, угруповання.

Характеристика членів скінхедівського руху

Скінхеди, *розм.* скіни (*англ.* skinheads: від skin – шкіра і head – голова) – узагальнена назва представників молодіжної субкультури. Типовий портрет скінхеда – голені або коротко стрижені підлітки у високих шнурованих черевиках і підвернутих джинсах, впевнені, що «очищують країну». Це молодіжний рух, у субкультурі якого важливе місце займають нацистська символіка та расистська ідеологія, а стилістичною особливістю є агресивна модель поведінки.

Важливою частиною іміджу бритоголових є поширеність татувань із специфічно скінівською або прямо нацистською символікою. Виголена до дзеркального блиску, «під нуль», голова, та інші, суто скінхедівські елементи одягу – це особливість «ортодоксів», тобто «найбільш ідейних» adeptів скін-руху. Іноді скіни відрощують собі акуратну борідку, «підкову», зазвичай це роблять лідери руху й авторитетні члени, відомі у визначених колах люди. Скіни дозволяють собі залишити прядку волосся на голеній голові. «Рядові» скіни просто стрижуть волосся коротко. Пірсинг використовується досить рідко і в їхньому середовищі не визнається, тому що все це схоже на культуру примітивних негритянських племен (кільця на всіх частинах тіла, ланцюжки в носі, відтягування губ) і зовсім не типово для культури білих людей. Іноді скінхеди вставляють сережку у вигляді кільця в мочку вуха, але таке трапляється нечасто. Вони вдягають браслети й нашійні ланцюжки з медальйонами на відповідну тему (у бійці вони стають тільки перешкодою).

У русі скінхедів, як і у будь-якій іншій молодіжній субкультурі, важливу роль має символіка та атрибутика. Відверто ідеологічні та пропагандистські видання користуються невеликою популярністю у підлітків. Багато в чому світогляд субкультурної групи поширюється на новачків саме через символіку або музичні тексти та подібні матеріали. За останній час велику роль, і у «пропаганді», і у спілкуванні та в налагоджуванні горизонтальних зв'язків, виконує Інтернет. У символіці «правих» скінхедів основне місце займають «кельтський хрест» (хрест у колі) і «новгородський» (промені хреста виходять за межі окружності). Можна виокремити і косий «конфедератський» хрест, тобто прапор південних рабовласницьких штатів Америки часів громадянської війни 1861 року.

Іноді використовується класична 4-променева свастика – лівоверт, що була 12 років головним символом гітлерівської Німеччини, або 3-променева (символ ПАРівських расистів).

Часто можна зустріти й сполучену ліву та праву свастики (чотири букви «Т», що сходяться в одній точці). Більш рідкісні символи – це череп і кістки («мертва голова»), нашивки з буквами WP («White Power» – «Влада – білим!»), B&H (Blood&Honor – «Кров і честь»).

Є й доволі специфічні слова, наприклад RaHoWa скорочення від «RacialHolyWar» («Священна расова війна»), або, наприклад, абrevіатура A.C.A.B. – All Cops Are Bastards («Усі копи – виродки»), а також S і H (перші букви від Skin Head).

Можна визначити зображення білого кулака, бульдога в нашійнику з шипами, бейсбольної бити, зображення самих шкінів у різних позах (відтягуючи свої підтяжки, схрестивши руки на грудях тощо).

Поширені рунічні символи – здвоєна руна «зиг» (дві блискавки, як SS), руна «отал» (ромб із ніжками) тощо, включно з різноманітними рунічними комбінаціями, до яких можуть належати й численні різновиди свастики, зазвичай лівосторонні. Нерідко використовуються нашивки із зашифрованими гаслами, що зрозумілі тільки своїм (подібна система кодування, рівно як і специфічний сленг – звичайна риса молодіжних субкультур). До них належать, наприклад, «88!» («Heil Hitler!»), H – 8-а буква латинського алфавіту), «18!» («Adolf Hitler»), «0!» («Гей!» – англomовне вітання-оклик у вихідців з низів суспільства), «14» – своєрідний «символ віри», девіз Білої Боротьби, 14 слів, сформульованих одним з ідеологів руху шкінхедів Девідом Лейном, який довічно сидить у закритій американській в'язниці: «We must protect our people today and a future for white children» («Ми повинні захищати сьогодні наших людей і майбутнє наших білих дітей»). Нерідко пишеться, наприклад, «14/88!».

В останній час масове розповсюдження отримали (під впливом спорідненої шкінхедам субкультури футбольних фанатів) нарукавні нашивки з зображенням українського прапора, бейсболки з малим гербом України («тризубом»).

Спілкування шкінхедів між собою відбувається з використанням сленгу, відмінною рисою якого є використання слів та абrevіатур з німецької мови.

В одязі шкінхедів переважає стиль «мілітарі», «вояччина» (камуфляжні штани й куртки, важкі черевики).

Усі атрибути шкінів завжди були покликані максимально збільшувати рухливість і невразливість у бійках. Шкінхеда носять армійські або стилізовані під армійські високі шнуровані черевики

чи інших партіях або угрупованнях, але можуть скоювати злочини і будучи членами відповідної партії, угруповання.

Характеристика членів скінхедівського руху

Скінхеда, *розм.* скіни (*англ.* skinheads: від skin – шкіра і head – голова) – узагальнена назва представників молодіжної субкультури. Типовий портрет скінхеда – голені або коротко стрижені підлітки у високих шнурованих черевиках і підвернутих джинсах, впевнені, що «очищують країну». Це молодіжний рух, у субкультурі якого важливе місце займають нацистська символіка та расистська ідеологія, а стилістичною особливістю є агресивна модель поведінки.

Важливою частиною іміджу бритоголових є поширеність татувань із специфічно скінівською або прямо нацистською символікою. Виголена до дзеркального блиску, «під нуль», голова, та інші, суто скінхедівські елементи одягу – це особливість «ортодоксів», тобто «найбільш ідейних» adeptів скін-руху. Іноді скіни відрощують собі акуратну борідку, «підкову», зазвичай це роблять лідери руху й авторитетні члени, відомі у визначених колах люди. Скіни дозволяють собі залишити прядку волосся на голеній голові. «Рядові» скіни просто стрижуть волосся коротко. Пірсинг використовується досить рідко і в їхньому середовищі не визнається, тому що все це схоже на культуру примітивних негритянських племен (кільця на всіх частинах тіла, ланцюжки в носі, відтягування губ) і зовсім не типово для культури білих людей. Іноді скінхеда вставляють сережку у вигляді кільця в мочку вуха, але таке трапляється нечасто. Вони вдягають браслети й нашійні ланцюжки з медальйонами на відповідну тему (у бійці вони стають тільки перешкодою).

У русі скінхедів, як і у будь-якій іншій молодіжній субкультурі, важливу роль має символіка та атрибутика. Відверто ідеологічні та пропагандистські видання користуються невеликою популярністю у підлітків. Багато в чому світогляд субкультурної групи поширюється на новачків саме через символіку або музичні тексти та подібні матеріали. За останній час велику роль, і у «пропаганді», і у в спілкуванні та в налагоджуванні горизонтальних зв'язків, виконує Інтернет. У символіці «правих» скінхедів основне місце займають «кельтський хрест» (хрест у колі) і «новгородський» (промені хреста виходять за межі окружності). Можна виокремити і косий «конфедератський» хрест, тобто прапор південних рабовласницьких штатів Америки часів громадянської війни 1861 року.

Іноді використовується класична 4-променева свастика – лівоверт, що була 12 років головним символом гітлерівської Німеччини, або 3-променева (символ ПАРівських расистів).

Часто можна зустріти й сполучену ліву та праву свастики (чотири букви «Т», що сходяться в одній точці). Більш рідкісні символи – це череп і кістки («мертва голова»), нашивки з буквами WP («White Power» – «Влада – білим!»), B&H (Blood&Honor – «Кров і честь»).

Є й доволі специфічні слова, наприклад RaHoWa скорочення від «RacialHolyWar» («Священна расова війна»), або, наприклад, аббревіатура A.C.A.B. – All Cops Are Bastards («Усі копів – виродки»), а також S i H (перші букви від Skin Head).

Можна визначити зображення білого кулака, бульдога в нашійнику з шипами, бейсбольної бити, зображення самих шкінів у різних позах (відтягуючи свої підтяжки, схрестивши руки на грудях тощо).

Поширені рунічні символи – здвоєна руна «зиг» (дві блискавки, як SS), руна «отал» (ромб із ніжками) тощо, включно з різноманітними рунічними комбінаціями, до яких можуть належати й численні різновиди свастики, зазвичай лівосторонні. Нерідко використовуються нашивки із зашифрованими гаслами, що зрозумілі тільки своїм (подібна система кодування, рівно як і специфічний сленг – звичайна риса молодіжних субкультур). До них належать, наприклад, «88!» («Heil Hitler!»), H – 8-а буква латинського алфавіту), «18!» («Adolf Hitler»), «Oi!» («Гей!» – англomовне вітання-оклик у вихідців з низів суспільства), «14» – своєрідний «символ віри», девіз Білої Боротьби, 14 слів, сформульованих одним з ідеологів руху шкінхедів Девідом Лейном, який довічно сидить у закритій американській в'язниці: «We must protect our people today and a future for white children» («Ми повинні захищати сьогодні наших людей і майбутнє наших білих дітей»). Нерідко пишеться, наприклад, «14/88!».

В останній час масове розповсюдження отримали (під впливом спорідненої шкінхедам субкультури футбольних фанатів) на рукавні нашивки з зображенням українського прапора, бейсболки з малим гербом України («тризубом»).

Спілкування шкінхедів між собою відбувається з використанням сленгу, відмінною рисою якого є використання слів та аббревіатур з німецької мови.

В одязі шкінхедів переважає стиль «мілітарі», «вояччина» (камуфляжні штани й куртки, важкі черевики).

Усі атрибути шкінів завжди були покликані максимально збільшувати рухливість і невразливість у бійках. Шкінхеда носять армійські або стилізовані під армійські високі шнуровані черевики

на товстій підошві, іноді з сталевими мисками. Переважають Dr. Martens і Grinders («гріндери», може походити від «togrind» – дробити), у яких 11 пар дірочок для вставки шнурків. Але через брак коштів найчастіше купують військове взуття (берці). Прийнято вважати, що білі шnurки носять ті, хто поодиноці або у складі невеликої групи «завалив» кого-небудь «наглухо». Також білий колір шнурків трактується як належність саме до шкінів – расистів. Коричневі шnurки характеризують прихильника націонал-соціалістичної ідеології, тобто саме нациста. Червоні шnurки говорять про те, що їхній власник – або шкін-комуніст, або ліворадикал. Штани, як правило, – чорні джинси, високо підвернуті знизу. Джинси споряджають вітчизняними армійськими ременями із залитим попередньо всередину пряжки свинцем для ваги, кінці пряжки наточуються. Така річ – небезпечна зброя для ближнього бою. Підтяжки вузькі, до 2 см. завширшки, з Х-подібним або Y-подібним перехрестям на спині. За традицією, спущені підтяжки означають готовність до бійки. Колір підтяжок може бути будь-яким. Куртки шкіни надають зазвичай чорного або камуфляжного, а зовсім рідко – синього кольору. Камуфляж буває світлих або темних тонів. Надають перевагу темному. Короткі спортивні куртки зветься «бомберами». Іноді носять напіввійськові кепі, так звані «гансівки». Зовсім рідко – довгі чорні шкіряні плащі, що називаються «генріхами».

Футболки, що носять шкінеди, можуть мати малюнок на тему «White Power» або на військову тему. Колір може бути білим, зеленим, рідше іншим. Для шкінів–расистів виключені червоні, жовтогарячі та подібні яскраві кольори. Шкінеди також можуть носити металеві ланцюжки, а іноді залізні собачі ланцюжки.

Тематика татуювань може бути найрізноманітнішою: расистсько–нацистська, націонал-патріотична, язичницькі сюжети, кельтські орнаменти тощо. Також нерідко трапляються зображення розп'ятого на хресті шкінеда (цей символ трактується як «розп'ятий капіталізм»), просто шкінедів у різних позах, бульдога, черевик та ін. Можуть бути й надписи на кшталт «Skinhead», «White Power», «Working class», «National Front», а також доволі специфічні («Ultima Thule», тобто «Місце повернення» – містична організація, що започаткувала нацистську партію Німеччини).

Більшість шкінедів намагаються наносити татуювання на нейтральну тему. Серед татуювань цього типу є зображення різноманітних візерунків, воїнів, звірів, зброї, кораблів, богів або цілих язичеських сюжетів. Дуже розповсюджене зображення Тора з моло-

том – скандинавського бога війни. На лікті й на плечі іноді наносять стилізоване зображення павутини (скін, який був ув'язнений). Голову та зап'ястя рук «забивають» далеко не всі скінхеда, адже через тату на цих місцях тіла можуть не прийняти на роботу.

Слід врахувати, що описаному шаблонно-хрестоматійному вигляду скінхеда зовсім не обов'язково відповідають реальні молоді люди, які нападають на іноземців. З одного боку, агресивні підлітки, які поділяють ксенофобські установки, далеко не завжди мають навіть просту фінансову можливість придбати «мартінси».

Ідеологи руху стверджують, що зовнішній імідж не має значення, головне для «справжнього скіна» бити «ворога», «а що на тобі взуте, зовсім не важливо, хоч лапті». З іншого боку, більш досвідчені «товариші» свідомо уникають «зовнішніх атрибутів», щоб не мати проблем з поліцією або опонентами з числа тих, хто практикує вуличне насилля, як, наприклад, рух «антіфа». Більшу популярність мають маркери субкультурної приналежності, які менш помітні, наприклад, певний одяг (куртки-балахони) деяких фірм, не такий специфічний, як «мартінси».

Таке поєднання спортивного та офіційного стилю є популярним і серед футбольних хуліганів.

Необхідно розрізняти рухи скінхедів. Традиційні скінхеда (англ. Traditional Skinheads) – субкультура, що виникла як реакція на значну мутацію первісної субкультури. Пов'язана з танцювальною музикою реггі і ска та сучасною музикою Oi!

S.N.A.R.P. – скінхеда проти расових забобонів (англ. Skinheads Against Racial Prejudices) – організація скінхедів, створена в м. Нью-Йорку у 1987 році, яка задекларувала антирасистські принципи.

R.A.S.H. – об'єднання червоних і анархістських скінхедів (англ. Red & Anarchist Skinheads) – це міжнародна мережа скінхедів, що відстоюють антифашистські і ліворадикальні позиції. Сьогодні ред- і анархо-скінхеда мають свої підрозділи в Америці, Німеччині, Італії, Колумбії, державах колишнього СРСР і в багатьох інших країнах світу.

НС-скінхеда (Naziskin heads або National Socialist skinheads) – молодіжна ультраправа субкультура, представники якої дотримуються націонал-соціалістичної ідеології. Діяльність НС-скінхедів, як правило, має радикальний (екстремістський) характер (із приставкою «-ASH», означає «арійські скінхеда»).

Гей-скінхеда (G.A.S.H. – Gay Aryan Skin Heads) – геї, які ідентифікують себе із субкультурою скінхедів. Організації гейскінхедів

(GSM – Gay Skinhead Movement) почали поширюватися з кінця 80-х років ХХ ст. Усупереч розповсюдженій думці, гей-скінхеда не мають будь-якої політичної спрямованості.

Straightedge скінхеда (англ. «чітка грань», скорочено sXe) – більш філософське відгалуження панк-культури, політико-світглядний рух, характерними рисами якого є повна відмова від наркотиків (включно з алкоголем і тютюном), розбірливість у ставках стосунках, а також політичні погляди, характерні для всього панк-руху.

Аполітичні скінхеда – це не «праві» і не «ліві». Принцип «Політика не для скінхедів». Агресія їх насамперед спрямована проти гомосексуалістів, жебраків або багатих. Підтримують відносини з панками і НС-скінами.

Бонхеда (Boneheads – англ. «кістяна голова») – характеризуються крайнім радикалізмом, високим ступенем політизації (праві), схильністю до насильства, твердою внутрішньою ієрархією та дисципліною, піддані істотному впливу націоналістичної та неонацистської ідеології.

Відгалуженнями скінхедів є модники. Окрема в загальній масі категорія модників-скінів – найнижча та найбільш зневажувана категорія. Цей вид скінів майже цілком аполітичний та інертний. Вони носять скін-атрибутику, слухають музику скінхедів, іноді відвідують скін-концерти, але загалом вони не агресивні. Дотримуються моди і зовнішньої атрибутики скінхедів. Категорія модників становить найбільш значну частину скін-руху.

Частина скінхедів і неонацистів, які вступають у неформальні групи, має чітко структуровану ідеологічну основу, агресивна поведінка в таких групах свідомо контролюється і має цілеспрямований характер, образ майбутнього пов'язаний не тільки з особистим успіхом у житті, але й з реалізацією своїх націоналістичних поглядів і групових інтересів. Такі групи доволі згуртовані, можуть розвиватися і утворювати більші угруповання, тобто партії і організації.

Скінхеда також демонструють власні характерні особливості гендерних норм та гендерної поведінки. Скінхеда мають чіткий еталон жіночої поведінки Жінка повинна бути вірною дружиною, люблячою матір'ю, опорою чоловіку і піклуватися про здоров'я майбутніх дітей. Крім того, скінхеда – зазвичай чоловічий рух, і дівчат у ньому небагато. Ті, що є, умовно діляться на три групи: алкобонки (товаришують і спілкуються із скінхедами), ідейні дівчата (ведуть роботу з агітації, залучення до руху нових членів) та

бойовики (обирають чоловічу лінію поведінки, займаються спортом та єдиноборствами).

Необхідно пам'ятати, що скінхеди, як і будь-який інший молодіжний рух, – це не організація, а мережа групок, об'єднаних світоглядом, атрибутикою та способом життя.

Залежно від ідеології та підходів організації, до якої належать підозрювані, та їхніх мотивів, вони можуть діяти з демонстративною відкритістю, коли мають на меті залякати «расових ворогів», можуть знімати напади на відео, а потім викладати їх в Інтернет у відкритому доступі.

Учасники скінхедівських та націоналістичних угруповань під час досудового слідства не приховують своїх мотивів та ставлення до осіб іншої національності та навіть пишаються скоєним. Інші діють більш приховано і не так демонстративно, з дотриманням правил конспірації. Під час першого спілкування зі співробітниками правоохоронних органів злочинці, як правило, не приховують свого мотиву і відкрито висловлюють свої погляди, інколи пишаються тим, що вчинили. У подальшому, після спілкування з адвокатами, більшість відмовляється від таких слів і говорять про побутовий характер конфлікту.

Характеристика особи, яка вчиняє ненасильницькі злочини, суттєво відрізняється від характеристики особи, яка вчиняє насильницькі злочини.

Злочини ненасильницького характеру вчиняються, як правило, людьми більш старшого віку (від 40 років), зазвичай з високою освітою, ораторськими здібностями. Такі особи були або журналістами, або активними громадськими діячами і належали до певних громадських організацій, що розділяють патріотичні ідеї, які знаходяться на межі націоналізму. Вони розділяють погляди патріотизму, національного підйому, виступають за розвиток та здоров'я нації тощо. Однак у публікаціях та під час виступів допускають висловлювання, які спроможні спричинити національну, расову чи релігійну ворожнечу, принизити національні чи релігійні почуття.

В Україні найчастіше практика притягнення до відповідальності за такі злочини було в Криму, до відповідальності притягалися члени проросійських громадських організацій, лідери козацького руху.

4. Особливості доказування у провадженнях про злочини, що вчиняються на ґрунті нетерпимості

Пізнання обставин кримінального правопорушення, на відміну від пізнання в інших сферах людської діяльності, відбувається за специфічною формою доказування, яка складається із збирання, перевірки та оцінки доказів та полягає в розумовій та практичній діяльності органів досудового розслідування та суду зі встановлення винуватості обвинуваченого та обґрунтуванню його вини. Кримінальне правопорушення для осіб, на яких законом покладено обов'язок розслідування та розгляду кримінального провадження, завжди є подією, яка відбулась і яку вони повинні пізнати. Тому слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд під час провадження розслідування або судового розгляду матеріалів кримінального провадження повинні з'ясувати факти злочину лише за ознаками («слідами») цієї події. На підставі найрізноманітніших даних, фрагментарних уривчастих показань вони відновлюють цілісну картину події, тобто встановлюють обставини вчиненого кримінального правопорушення та осіб, які його вчинили.

Отже доказування є основним змістом кримінальної процесуальної діяльності. Головним елементом доказування є його предмет.

З'ясування обставин предмету доказування дає змогу встановити конкретні завдання, напрями та обсяг розслідування. Предмет доказування пов'язаний з нормами та правовими інститутами кримінального права. Аксіомою є положення про те, що кримінальні правові норми визначають параметри доказування в кримінальному процесі.

КПК України в статті 91 (Обставини, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні) визначено обставини, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. Крім того, предмет доказування визначається межами складу кримінального правопорушення, з приводу якого здійснюється досудове розслідування і судовий розгляд.

Обставини, що зазначені у статті 91 КПК України, це лише загальний предмет доказування. Детальніше розглянемо обставини, які підлягають доказуванню в провадженнях про злочини, що вчиняються на ґрунті нетерпимості.

Доказування події кримінального правопорушення, учиненого проти особи з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, передбачає всебічне з'ясування всіх обставин, що характеризують об'єктивні ознаки кримінального правопорушення, що необхідно для його правильної кваліфікації, а в підсумку належного розгляду кримінального провадження.

Діяльність уповноважених державою органів та посадових осіб щодо пошуку джерел доказової та орієнтувальної інформації, яка б свідчила про вчинені кримінальні правопорушення проти особи з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, дає змогу вирішити важливі завдання досудового розслідування. Варто зауважити, що не всі докази можуть одночасно свідчити про те, що відбулось умисне вбивство, умисне тяжке (середньої тяжкості чи легке) тілесне ушкодження, побої тощо саме з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Досліджувана група кримінальних правопорушень, учинених на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості, – це доволі складна за своєю юридичною природою система. Саме цим, насамперед, зумовлені помилки у слідчій і судовій практиці.

Для ефективної діяльності правоохоронних органів та суду недостатньо знань тільки в галузі кримінального права. Необхідно також чітко знати сутність кримінальних правопорушень на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості, структуру та зміст їх криміналістичної характеристики, систему обставин, що підлягають доказуванню на всіх стадіях кримінального процесу. Лише комплекс знань надасть змогу успішно досліджувати наявну в розпорядженні цих органів інформацію та ухвалювати законні обґрунтовані рішення.

Відтак, до обставин, що підлягають доказуванню в кримінальних провадженнях аналізованої групи кримінальних правопорушень, необхідно віднести таке.

1. Хто, коли і за яких обставин повідомив про вчинення кримінального правопорушення на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості

Зокрема, що стосується джерела інформації (повідомлення анонімне чи ні, що саме повідомив про себе заявник, чи відповідають дійсності ті відомості, які про себе повідомив заявник), куди надійшло повідомлення (у правоохоронні органи, у ЗМІ, громадянам (кому конкретно), характер інформації (що повідомили про подію, про які дії або події було повідомлено, що і чому сталося, на думку заявника, яка кількість осіб брала участь в події, якщо відбувся груповий конфлікт, то яка була кількість нападників і поте-

рпілих, хто ще перебував поблизу місця події під час вчинення кримінального правопорушення), які дії і де здійснював заявник на місці пригоди (до яких об'єктів торкався, які переміщував, звідки і куди, за якими маршрутами переміщався на місці події), спосіб передання інформації (безпосередній (заявник особисто з'явився в той орган або до тієї особи, якій повідомив про подію), листом, по телефону, через третіх осіб (через кого саме), причина повідомлення інформації до конкретного адресату, певним способом).

2. Події, що передували вчиненню кримінального правопорушення Тут необхідно врахувати які масові, спортивні чи інші заходи проводилися і де напередодні або в день вчинення кримінального правопорушення, чи були злочинні події в день, який має значення для групи, що представляє потерпілий або підозрюваний/обвинувачений, хто з учасників конфлікту брав у них участь (хтось з підозрюваних чи потерпілих), які дії були вчинені учасниками конфлікту чи іншими особами безпосередньо перед початком кримінального правопорушення.

Необхідно пам'ятати, що дослідження подій, які передували вчиненню злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості, часто дає змогу зрозуміти *сутність конфлікту*, його причини, оцінити, наскільки правильно були визначені учасники конфлікту, їх ролі у вчиненні кримінального правопорушення.

У підсумку це надасть можливість зробити висновок наскільки правильно були кваліфіковані дії кожного з підозрюваних.

Для доказування мотиву нетерпимості важливою є дата вчинення кримінального правопорушення, зокрема чи не має ця дата певної значущості для потерпілих (наприклад, національне чи релігійне свято), а також для підозрюваних/обвинувачених (наприклад, день народження Гітлера).

3. Жертва протиправних дій

Багато психофізіологічних якостей потерпілого не мають вагомого значення, оскільки неважливі для злочинців, які вчиняють посягання за мотивами расової, національної чи релігійної нетерпимості. Важливим є належність потерпілого до певної групи або до будь-якої групи, крім тієї, до якої належать злочинці.

Стосовно особи потерпілого у процесі кримінального провадження має бути встановлено: проти кого були спрямовані дії підозрюваного – проти невизначеного кола осіб (представників будь-якої національності, раси, віросповідання тощо) чи проти конкретних осіб. Крім того, повинні бути досліджені відносини потерпілого та підозрюваного для перевірки версії про наявність особистих неприязних відносин, загальна кількість потерпілих, прізвище, ім'я,

по батькові, стать та інші анкетні дані кожного, расова чи національна приналежність, мова, походження, майновий стан і службове становище, місце проживання, ставлення до релігії, приналежність до громадського об'єднання, а також інші ознаки, за якими потерпілий міг бути віднесений в ту чи іншу групу, якою є самоідентифікація (національна, расова, релігійна, соціальна) кожного з учасників події, чи є хтось з потерпілих членом партії, громадського руху тощо (якщо «так», то якого саме, чому, як давно, з чиєї ініціативи вступив, яку участь брав у діяльності партії, кого з членів партії знає, які основні цілі, завдання, напрями діяльності організації; якщо «ні», то чи не участі в акціях, що проводяться тією чи іншою партією, в яких, як часто), чи був раніше об'єктом посягань (зокрема і злочинного характеру) на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості (якщо був, то коли, де, яких, за якими саме мотивами, які були наслідки, який результат кримінального провадження), коли, як і чому опинився на місці події, чи був він або його родичі знайомі з підозрюваним (якщо «так», то коли і за яких обставин познайомилися, в яких стосунках перебували). чи виникали між потерпілим і підозрюваним конфлікти (якщо «так», то на якому ґрунті), чи існують між ними відносини цивільно-правового характеру, зокрема боргові зобов'язання, чи здійснював раніше потерпілий щодо підозрюваного неправомірні дії, які викликали відповідну реакцію останнього, як *сприйняв потерпілий вчинені* щодо нього дії, зокрема чи сприймав він дії злочинця як дискримінаційні, не толерантні, такі що принижують його національну гідність чи ображають релігійні почуття.

4. Завдана шкода потерпілому: матеріальна, фізична чи моральна

У зв'язку з заподіянням фізичної шкоди необхідно встановити, чи було заподіяно шкоду здоров'ю потерпілих (коли, де, ким саме, яким способом, з використанням яких знарядь або предметів, який ступінь тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю потерпілих (кожного окремо), чи був він небезпечний для життя в момент заподіяння, чи настала смерть когось із потерпілих (коли, де, яка причина смерті).

Для визначення матеріальної шкоди необхідно з'ясувати у потерпілого, щодо якого скоєно кримінальне правопорушення на ґрунті нетерпимості, чи пошкоджено належне йому майно, розмір витрат на лікування, відновлення/придбання майна, недоотриманих коштів у зв'язку з втратою працездатності тощо. Слід з'ясувати, яких витрат зазнали близькі родичі чи члени сім'ї потерпілої особи, як правило, потерпілими є іноземці і близькі родичі або члени родини витрачають гроші на дорогу (переліт), транспортування трупу для поховання на батьківщині і витрати на поховання (у разі вбив-

тва) тощо. У інших осіб з'ясовують чи пошкоджене або знищене належне їм майно, що виявилось поблизу місця скоєння кримінального правопорушення, у юридичних осіб – релігійних чи інших організацій, органах місцевого самоврядування, яким належали пошкоджені пам'ятники, релігійні будівлі, паркани, могили та інші об'єкти, що були зруйновані чи пошкоджені внаслідок дій ксенофобського характеру, розмір заподіяної майнової шкоди.

Як вже було зазначено, особливістю злочинів на ґрунті нетерпимості є те, що в результаті їх вчинення злочинці так «повідомляють» і конкретній потерпілій особі, і всій громаді, до якої вона належить через свої певні ознаки, про їх небажаність у суспільстві, можливість для кожного члена громади стати жертвою злочину, невизнання їхніх прав, честі та гідності тощо. Тому, окрім матеріальної шкоди, злочини на ґрунті нетерпимості завжди завдають значної моральної шкоди не лише самій потерпілій особі, але й усій громаді, з якою вона поділяє ознаки, що стають підставою для скоєння кримінального правопорушення, шкодять міжетнічній згоді та громадському порядку тощо.

5. Третя сторона конфлікту

Слід зауважити чи були заклики до вчинення інших кримінальних правопорушень (зокрема і більш тяжких) іншими особами (ким саме) під час учинення кримінального правопорушення, кому були адресовані ці заклики (особам певної національності, раси, релігії, членам партії, учасникам мітингу, демонстрації тощо), чи супроводжувалися ці дії висловлюванням погроз (якщо «так», то яких саме), коли були висловлені (до, під час або після вчинення кримінальних правопорушень), кому були адресовані погрози (представникам певної національності, раси, релігії, соціальної групи або всім, хто не належить до тієї раси, національності, релігії, соціальної групи, до якої належать підозрювані).

6. Характер події, що саме сталося, яке саме кримінальне правопорушення вчинено (на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості чи інше)

Версія про вчинення кримінального правопорушення на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості буде обґрунтованою в ситуаціях, якщо учинення кримінального правопорушення супроводжувалося відповідними погрозами, гаслами, висловлюваннями, а також закликами до подальшої активізації злочинної діяльності щодо осіб тієї або іншої національної, расової групи або групи, утвореної за ознакою приналежності до релігії, соціальної групи або за іншою ознакою, учинення кримінального правопорушення полягало в поширенні друкованої, аудіо-, відео-

чи іншої продукції ксенофобського змісту або супроводжувалося поширенням такої продукції, учинення кримінального правопорушення відбулося після проведення заходу (або заходів) націоналістичної чи іншої спрямованості, що розпалюють ворожнечу, на ґрунті расової, релігійної чи расової нетерпимості, про що свідчать, зокрема, залишені на місці події або в безпосередній близькості від нього плакати, транспаранти відповідного змісту, інші предмети або їх частини, складовою протиправних дій стало виготовлення написів або малюнків (символів) націоналістичного чи іншого змісту, що розпалює ворожнечу або ненависть, на стінах будівель, парканах чи інших об'єктах (пам'ятниках, могилах, культових та релігійних спорудах тощо).

7. Основні цілі та мотиви дій суб'єктів посягання

Уже сама назва «Кримінальні правопорушення на ґрунті нетерпимості» і те, що саме мотив став основою об'єднання досліджуваних кримінальних правопорушень в одну групу, свідчить про те, що саме мета злочинної поведінки і мотив протиправних дій необхідно розглядати як одну з основних обставин, що *підлягають доказуванню*.

Оскільки мета і мотив не можуть існувати самостійно (тобто без особистості), доцільно розглядати їх у взаємозв'язку, зважаючи що вони становлять підсистему системи кримінальних правопорушень цієї групи. З урахуванням цього буде правильним і обґрунтованим розглядати як один з основних елементів події, будь-якого кримінального правопорушення, учиненого на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості, психічну діяльність суб'єкта, яка включає вибір цілей, засобів досягнення цих цілей, мотивації злочинної поведінки, формування ставлення до своїх дій і до їх наслідків.

Саме зміст і специфіка такої діяльності зумовлюють вибір способу вчинення кримінального правопорушення й інших його елементів (час, місце, знаряддя тощо).

Оскільки психічна діяльність невідокремлена від самого суб'єкта і визначається особливостями його особистості, логічно і доцільно розглядати ці два елементи у взаємозв'язку, як підсистеми загальної системи події кримінального правопорушення.

Як свідчить судово-слідча практика, у процесі розслідування злочинів цієї категорії та судового розгляду проваджень про кримінальні правопорушення на ґрунті ворожнечі чи ненависті, найбільша кількість помилок допускається саме під час дослідження суб'єктивної сторони правопорушення, особливо мотивів злочинної поведінки. Не вміючи повно і правильно дослідити та оцінити мотиви

злочинної поведінки, слідчі доволі часто невмотивовано кваліфікують кримінальні правопорушення на ґрунті нетерпимості як учинені з інших мотивів (наприклад, з особистої неприязні, з хуліганських мотивів та ін.), не вміючи дослідити структуру кримінального правопорушення, її окремих елементів, слідчі підмінюють нез'ясовану інформацію своїми домислами.

Відтак не лише не створюються передумови для винесення законного і справедливого вироку, але й значно зменшується ефективність протидії нетерпимості в суспільстві, фактично заохочуються подальші посягання на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості з боку засуджених і інших осіб.

Вивчаючи подію кримінального правопорушення і діяльність тієї чи іншої людини в процесі посягання, треба пам'ятати, що поведінка людини в кожній конкретній ситуації (не тільки кримінальній, але і некримінальній) обумовлюється не будь-якими мотивами, а лише найбільш сильними з наявних у цей момент. Мотив у певній формі наявний не тільки в процесі здійснення тієї чи іншої діяльності, але вже до її початку. Тому важливим елементом доказування мотиву злочину, вчиненого на ґрунті нетерпимості, є встановлення та доказування процесу формування цього мотиву, в основі якого є певний світогляд підозрюваного/обвинуваченого.

Зміст орієнтуючого мотиву дає змогу не тільки усвідомити структуру кримінального правопорушення, але й здобути певні знання про особистість, яка, керуючись цим мотивом, вже вчинила будь-які дії і буде вчинювати певні дії надалі.

Доказування мотиву здійснюється за допомогою проведення стандартних слідчих дій, таких як допити свідків (друзів, колег, сусідів підозрюваного), проведення обшуків у помешканні особи, одержання інформації від Інтернет-провайдерів, проведення негласних слідчих (розшукових) дій з метою встановлення його зв'язків з відповідними угрупованнями. Інформацію щодо мотиву можна отримати і внаслідок ретельного огляду місця події та у висновках експерта. Як непрямі докази мотиву нетерпимості можуть використовуватися такі факти, як відсутність провокації з боку потерпілого, відсутність попередніх конфліктів та неприязних стосунків у потерпілого з підозрюваним, наявність коментарів, які принижували честь та достоїнство. Певну інформацію щодо мотиву можна здобути також з публікацій на Інтернет-сайтах право-радикальних організацій, які проводили відповідні акції або члени яких вчинили відповідний напад. На сторінках таких організацій можуть міститися заклики щодо проведення відповідних акцій, а також звіти, хизування за результатами нападів.

8. Раптовість вчинення кримінального правопорушення для потерпілого або передування погроз

Якщо погрози були раніше, має бути встановлено який був характер цих погроз, хто був адресатом, а хто адресантом, чи були в потерпілого підстави побоюватися їх реалізації і чому, чи звертався потерпілий в правоохоронні органи з приводу цих погроз і який результат, чи повідомляв друзям, знайомим, кому саме і що конкретно.

9. Знаряддя, використані підозрюваними

Під час кримінального провадження при дослідженні такого елемента механізму правопорушення, як знаряддя, необхідно встановити чи використовували злочинці зброю (вогнепальну, холодну, вибухові пристрої або вибухові речовини). Якщо використовували, то хто саме, яку зброю (її марка, модель, інші характеристики), як, де, коли і в кого придбана, де знаходиться зараз, які інші предмети або інструменти використовувалися (мотузки, наручники, палиці, сокири, пилики, труби тощо), які транспортні засоби використовувалися (марка, модель, кому належить), як транспортний засіб виявився в розпорядженні підозрюваного, хто керував ним під час учинення кримінального правопорушення і після цього, де знаходиться сьогодні. Коли, де і за яких обставин були виготовлені використані підозрюваним друковані видання чи інші носії з інформацією, що мали явні ознаки ненависті (якщо використовувалися носії декількох видів, ці обставини встановлюються щодо кожного з видів), хто брав участь у підготовці, виданні або тиражуванні зазначеної продукції (листівок, брошур, дисків тощо) і які саме дії вчиняв, хто є автором (одним з авторів) тексту, малюнків, іншої інформації, якщо твір створено авторським колективом, то хто ще (крім підозрюваних) ухвалив до цього колективу, що саме робив (складав, виготовляв) кожен з авторів, чи був укладений авторський договір, на яких умовах, які обов'язки сторін (зокрема, яку роботу за цим договором повинен був виконати кожен учасник авторського колективу, порядок, розмір та умови виплати винагороди), хто виготовив тираж друкованого видання, яке обладнання або копіювальна техніка були використані, де вони знаходяться, кому належать, чи здійснювалось тиражування за місцем постійного знаходження обладнання, де обладнання знаходиться нині, хто фінансував виготовлення носіїв з інформацією мови нетерпимості, де, коли і ким придбаний папір, носії, інші витратні матеріали, чи було укладено довгострокові договори на постачання необхідних витратних матеріалів та виготовлення продукції, або угоди на виконання конкретного обсягу роботи (якого саме), хто брав участь в укладанні угод.

обвинувачених (яким був спосіб переміщення до місця вчинення правопорушення та від нього (для кожного з учасників), який транспортний засіб використано (якщо використовувався особистий транспорт, то кому належить, у чиєму оперативному управлінні перебував, хто був за кермом).

16. Кількість осіб, що брали участь у вчиненні кримінального правопорушення (у підготовці до вчинення кримінального правопорушення (зокрема і у виготовленні використаної друкованої, аудіо-, відео- чи іншої продукції, інших предметів або документів ксенофобського змісту), у вчиненні кожного кримінального правопорушення, у приховуванні події кримінального правопорушення або його слідів).

Слід зауважити, що перелік окреслених обставин не є вичерпним і залежно від конкретних обставин кримінального правопорушення він може змінюватись.

Ці обставини можуть бути використані слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом не тільки для оцінювання доказів і позицій сторін, але також стати основою формулювання власних висновків та рішень, які будуть ухвалюватись у кримінальному провадженні. Можна констатувати, що передбачений законом предмет доказування є загальним, єдиним для всіх категорій кримінальних проваджень, але при провадженні в конкретних правопорушеннях його компоненти індивідуалізуються, наповнюються оригінальним змістом.

Обставини, що становлять особливості предмета доказування в провадженнях про злочини, що вчиняються на ґрунті нетерпимості, за своєю суттю лише деталізують компоненти загального предмета доказування, орієнтуючи органи, що здійснюють розслідування в провадженнях цієї категорії на поглиблене дослідження обставин, які мають значення для підвищення виховної та профілактичної ролі судочинства, індивідуалізації відповідальності та покарання кожної особи, а також удосконалення механізмів виявлення та розслідування проваджень про злочини, що вчиняються на ґрунті нетерпимості.

З метою належної кваліфікації кримінального правопорушення, учиненого на ґрунті нетерпимості, слідчому під час досудового розслідування необхідно обов'язково з'ясувати:

- який був мотив учинених дій, чому; які доводи може навести в обґрунтування своєї думки (хто з учасників подій, що говорив тощо);
- які причини виникнення ксенофобських мотивів поведінки щодо будь-яких або конкретних представників тієї чи іншої національної, расової, релігійної або іншої соціальної групи в кожного з підозрюваних;
- які причини вибору саме злочинної поведінки для вираження своїх почуттів і досягнення бажаних результатів кожним з підозрюваних;

– через які причини кожен з підозрюваних опинився на місці вчинення кримінального правопорушення (по кожному епізоду окремо);

– чи знав підозрюваний когось із потерпілих раніше, кого саме, які відносини між ними були і чому;

– як оцінює підозрюваний діяльність потерпілого до скоєння кримінального правопорушення, безпосередньо перед початком злочинних дій, чому;

– які причини виникнення конфлікту;

– які причини вибору конкретного способу вчинення кримінального правопорушення, конкретного місця і часу його вчинення, а також конкретного об'єкта злочинного посягання;

– чому підозрюваним були обрані саме такий характер і така послідовність здійснення дій з реалізації злочинного задуму (на етапі підготовки, учинення і приховування);

– чому написав (намалював) текст (малюнок) саме такого змісту, який був мотив виготовлення творів саме такого змісту;

– які причини їх виготовлення (видання – для друкованої продукції) у певному місці і в певний час; чи не був підозрюваний членом націоналістичної партії, руху тощо;

– що, на його думку, є основним у діяльності відповідної партії, руху, іншої групи;

– як він оцінює її цілі, завдання, діяльність, лідерів та їх діяльність (що вважає за необхідне оцінити позитивно, що – негативно), які з відомих йому поглядів поділяє;

– чи відповідає національність підозрюваного (за документами) його етнічній самоідентифікації, якщо ні, то чому;

– чи відчуває будь-хто з підозрюваних, обвинувачених почуття ворожнечі чи ненависті до представників іншої раси, національності, релігії, соціальної групи, якої саме, чому;

– чи міг цей злочин бути вчинений, якби злочинець і потерпілий належали до однієї раси, національності, релігії;

– чи є можливі інші мотиви вчинення цього злочину.

Жодним чином, не можна допустити:

1) недооцінку співробітниками правоохоронних органів реальної небезпеки расистських та націоналістичних виявів;

2) небажання вносити відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань про скоєння злочину саме з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, оскільки це, як правило, викликає широкий суспільний резонанс, і, відповідно, підвищену відповідальність за недоліки в розслідуванні таких злочинів;

3) розповсюдженість ксенофобських настроїв серед певної частини співробітників правоохоронних органів.

5. Особливості розслідування злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості

Розслідування злочинів, що вчиняються на ґрунті нетерпимості має низку особливостей, які відрізняють організацію розслідування цієї категорії злочинів від інших злочинів проти життя та здоров'я, проти громадського порядку та у сфері захисту прав і свобод громадян, які необхідно враховувати слідчим у своїй діяльності.

Злочини цієї категорії доцільно поділяти на три умовні групи, які за способами вчинення злочину та іншими елементами криміналістичної характеристики суттєво відрізняються, а, відповідно, і мають значні відмінності в організації розслідування та доказування.

Водночас, загальним для цих злочинів є мотив учинення злочину – расова, національна або релігійна нетерпимість.

До загальних особливостей розслідування злочинів на ґрунті нетерпимості належать:

- необхідність ґрунтового доказування мотиву злочину;
- необхідність ретельного та глибокого дослідження особи підозрюваного, що безпосередньо пов'язане з доказуванням мотиву злочину;
- необхідність ретельного дослідження фактів, які передували вчиненню злочинів, а саме: спосіб життя підозрюваного, його інтереси, зв'язки за місцем проживання, навчання, участі у неформальних групах, об'єднаннях та організаціях, а також причин та умов формування виникнення мотиву національної, расової або релігійної нетерпимості;
- необхідність ретельного дослідження особи потерпілого, зокрема його раси, національності, віросповідання та інших властивостей, що роблять його вразливою категорією з погляду дискримінаційних практик та наявності чи відсутності зв'язків між потерпілим та підозрюваним, що безпосередньо впливає на кримінально-правову кваліфікацію діяння;
- необхідність ретельної організації роботи з потерпілим, ураховуючи особливості його особистості, зокрема необхідність забезпечити перекладача; необхідність проведення допиту потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні, зок-

рема шляхом проведення виїзного судового засідання, якщо цього вимагає стан здоров'я потерпілого, у порядку, установленому статтею 225 КПК України; необхідність ужиття заходів із забезпечення явки потерпілого до суду і давання відповідних показань;

– необхідність застосування спеціальних знань, зокрема залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій та призначення відповідних експертиз, більшість з яких не є традиційними для слідчої практики, наприклад, залучення спеціалістів у галузі соціології, психології, кримінології щодо молодіжної субкультури, політології щодо діяльності політичних партій та рухів, які підтримують діяльність молодіжних угруповань націоналістичного спрямування, релігієзнавства під час встановлення причин конфліктів, пов'язаних з релігійною нетерпимістю тощо.

У процесі розслідування злочинів указаної категорії необхідно враховувати такі положення КПК України.

По-перше, КПК України встановлює неприпустимість доказів та відомостей на підтвердження винуватості підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, які стосуються особи підозрюваного, його характеру або окремих рис характеру. Однак у цьому разі необхідно керуватися виключенням із цього загального правила, передбаченого в частині другій статті 88 КПК України, де йдеться про те, що докази та відомості, щодо характеру або окремих рис характеру підозрюваного, обвинуваченого, можуть бути визнані допустимими, якщо вони подаються для доказування того, що підозрюваний, обвинувачений діяв з певним умислом та мотивом.

По-друге, КПК України передбачає проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Слід зауважити, що такі дії можуть проводитися лише під час розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів. Тобто негласні слідчі (розшукові) дії можуть проводитися лише у процесі розслідування вмісного вбивства (п. 14 ч. 1 ст. 115 КК України), умисного тяжкого тілесного ушкодження (ч. 2 ст. 121 КК України), катування (ч. 2 ст. 127 КК України), учинених з мотивів расової, релігійної та релігійної нетерпимості, а також порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками, скоєних організованою групою або які спричинили тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 161 КК України).

По-третє, більшість насильницьких злочинів на ґрунті нетерпимості вчиняється неповнолітніми особами, провадження щодо яких здійснюється в особовому порядку, передбаченому главою 38 КПК України.

Особливості розслідування насильницьких злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості

Розслідування насильницьких злочинів проти життя і здоров'я особи, які були вчинені з мотивів нетерпимості, здійснюється із застосуванням традиційних методик розслідування злочинів проти особи з обов'язковою необхідністю доказування мотиву злочину.

Найперше необхідно зазначити, що в будь-якому разі заподіяння шкоди представникам «видимих меншин» обов'язково має висуватися і ретельно перевірятися версія про вчинення злочину з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Водночас, реальна національна чи етнічна належність потерпілого, яка вказана в його документах, та його етнічна чи національна само ідентифікація, в цьому разі не мають вагомого значення і не позбавляють необхідності перевірки версії щодо вчинення злочину з мотивів нетерпимості. *Важливо, щоб підозрюваний сприймав потерпілого як представника певної раси, національності чи етнічної групи.*

Типовими помилками, яких слідчі припускаються при доказуванні мотиву національної або расової ненависті чи ворожнечі у злочинах проти життя і здоров'я, є:

- не висунення версії про вчинення злочину з мотивів національної чи расової ненависті або ворожнечі за наявності ознак вчинення злочинів з указаних мотивів;

- поверхнева або упереджена перевірка та оцінка доказів, що підтверджують версію про вчинення злочину з мотивів національної чи расової ненависті або ворожнечі;

- зосередження зусиль з доказування мотивів національної або расової ненависті чи ворожнечі лише на дослідженні обставин, які існували безпосередньо у процесі злочинного посягання – під час вчинення дій, спрямованих проти життя і здоров'я потерпілого;

- неконкретизованість та/або безсистемність викладення доказів, що підтверджують факт учинення злочину з мотивів національної чи расової ненависті або ворожнечі;

- невстановлення причин та умов виникнення мотиву національної чи расової ненависті або ворожнечі.

Особливістю розслідування насильницьких злочинів, що вчиняються з мотивів нетерпимості є те, що така кримінально-правова кваліфікація дій підозрюваного не завжди можлива на етапі початку досудового розслідування. Вона можлива лише з моменту встановлення підозрюваного у вчиненні злочину, тобто з моменту повідомлення про підозру, оскільки мотив злочину є

елементом суб'єктивної сторони злочину, доказування якої практично неможливе без підозрюваного/обвинуваченого.

А надто, серед відомостей, що вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань, вимагається надання інформації щодо первинної кримінально-правової кваліфікації. Тому під час розслідування злочинів цієї категорії первинною кримінально-правовою кваліфікацією кримінального правопорушення зажди буде кваліфікація як злочину проти життя і здоров'я особи без будь-яких кваліфікуючих ознак чи за іншими кваліфікуючими ознаками, які є очевидними на момент унесення відомостей до Реєстру.

На момент повідомлення про підозру, тобто з моменту встановлення особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, можлива кваліфікація, яка передбачає мотив нетерпимості, хоча в деяких випадках така кваліфікація можлива і пізніше, після ретельного дослідження особи підозрюваного.

У разі виявлення злочину проти життя та здоров'я особи, коли є підстави вважати, що цей злочин міг бути вчинений з мотивів нетерпимості, обов'язковим є висунення і ретельна перевірка відповідної версії.

Підставою для висунення версії, що злочин було вчинено з мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості можуть бути такі обставини:

1) учинення злочину стосовно іноземців, представників «видимих меншин» чи осіб, які виглядають як представники «видимих меншин» або осіб, які відрізняються від злочинців за расовими, національними або етнічними ознаками;

2) учинення злочинів групою осіб неповнолітнього чи молодого віку; демонстративний характер учинення насильницького злочину;

3) жорсткість та зухвалість дій злочинців під час учинення злочину (множинність ушкоджень, локалізація більшості з них у районі голови);

4) висловлювання під час нападів погроз та образ, пов'язаних з расовою, національною чи релігійною належністю потерпілих, висловлювання ставлення до представників інших рас, національностей та релігій, релігійних течій та організацій, перебування представників певних рас та національностей на території України;

5) наявність у злочинців націоналістичної символіки, специфічного одягу та зовнішнього вигляду, зокрема відповідних татувань;

6) характерна манера спілкування;

7) учинення злочину в дні, що збігаються з нацистськими пам'ятними датами або з датами проведення масових заходів, в яких беруть участь члени націоналістичних груп.

Зазначені особливості насильницьких злочинів, що вчиняються з мотивів нетерпимості, обумовлюють зміст та різноплановість слідчих ситуацій, які залежать від етапу досудового розслідування та обсягу інформації про підозрюваного/обвинуваченого.

Доцільно виокремити типові слідчі ситуації, притаманних для розслідування насильницьких злочинів, що вчиняються з мотивів нетерпимості.

Загалом ці ситуації є характерними для будь-якого злочину проти життя та здоров'я громадян і характеризують обсяг вихідної інформації про злочинця та залежить від обережності дій злочинців, обстановки на місці скоєння злочину, дій потерпілого та очевидців злочинів.

Традиційно в криміналістичній літературі вирізняють три типових ситуації:

– інформації про злочинця (злочинців) немає, знайдено труп потерпілого або він знаходиться в непритомному стані і не спроможний давати показання;

– злочинця не затримано, однак потерпілий та/або свідки бачили та запам'ятали його (їх), що дає певний обсяг інформації для початку негайного пошуку;

– злочинець (злочинці) затриманий під час вчинення злочину або безпосередньо після його вчинення.

Обов'язковим завданням для першої ситуації є найперше встановлення підозрюваного та його затримання. Тут проявляються найбільш суттєві особливості розслідування злочинів з мотивів нетерпимості. По-перше, за наявності ознак, що свідчать про вчинення насильницького злочину на ґрунті нетерпимості, висуваються версії щодо особи злочинця і окреслюється певне коло підозрюваних, які, як правило, або належать до скінхедівських, профашистських чи націоналістичних рухів, або симпатизують їм чи розділяють певні погляди; доволі молодого віку, які безпосередньо після вчинення злочину можуть знаходитися разом і обговорювати напад.

Це особливо важливо у першій ситуації, коли інформації про злочинців немає, однак певні обставини на місці злочину свідчать про можливий мотив злочину на ґрунті нетерпимості.

По-друге, на місці злочину можливе виявлення ознак, які свідчать про мотив злочину на ґрунті нетерпимості: зовнішність потер-

пілого, яка дозволяє віднести його до категорії «видимих меншин», скінхедівська, нацистська, фашистська чи націоналістична атрибутика, надписи, символи, характерна для групового нападу множинність пошкоджень і їх локалізація зазвичай в області голови та інших життєво важливих органів, факт висловлювання гасел, висловлювань ксенофобського характеру, які можливо чули перехожі, мешканці прилеглих до місця злочину будинків, однак не бачили нападників.

Важливим завданням у першій слідчій ситуації є встановлення особи потерпілого традиційним шляхом вивчення змісту кишень на наявність документів, що посвідчують особу, телефонування з подальшим офіційним запитом до місця роботи, навчання тощо залежно від того, які документи були знайдені при потерпілому. Якщо документів при ньому не було, здійснюється його фотографування і проводиться відпрацювання прилеглої території, оскільки він міг проживати, працювати або навчатися в районі, де було вчинено злочин, перевірка повідомлень до поліції про зникнення громадян тощо. Необхідним є проведення ретельного огляду трупа або освідування потерпілого. Коли будуть знайдені можливі родичі або друзі (знайомі) потерпілого, необхідно провести пред'явлення для впізнання трупа або особи потерпілого.

У другій ситуації інформація щодо особи злочинця і можливого мотиву злочину є більш широкою, хоча і обмеженою. Для злочинів цієї категорії характерні зухвалі напади в громадських місцях, тому, як правило, є свідки події (люди спостерігають з вікон власних домівок або знаходяться поруч і намагаються зупинити нападників, родичі або друзі потерпілих, таксисти, які або щойно привезли або очікували клієнтів, лікарі швидкої допомоги, які надавали першу допомогу, працівники правоохоронних органів, які прибули за викликом і могли спілкуватися з потерпілим безпосередньо після нападу на нього і отримати певну інформацію, самі потерпілі, що залишилися живими і знаходяться в приємному стані, друзі або знайомі потерпілих, які були разом з потерпілими під час, безпосередньо до, або безпосередньо після нападу). Вони можуть повідомити інформацію про характер нападу, зовнішність нападників, їх кількість, дії, які передували нападу, зокрема наявність провокації чи відсутність будь-яких контактів потерпілого зі злочинцем (злочинцями).

До невідкладних слідчих (розшукових) дій у першій та другій слідчій ситуації можна віднести такі:

– огляд місця події з метою пошуку не лише слідів злочинців, а також з метою пошуку ознак, які б свідчили про мотив злочину на ґрунті нетерпимості;

– огляд трупа, одягу потерпілого, предметів, слідів, що знаходяться на місці злочину, освідування живого потерпілого з обов'язковим застосуванням технічних засобів – фотографування, відеозйомки, виготовлення схем, зліпків тощо;

– допит потерпілого щодо обставин події, заподіяної шкоди;

– установлення і допит свідків;

– доручення оперативному підрозділу щодо відпрацювання молодіжних угруповань з метою пошуку підозрюваного та співучасників, а також моніторингу відповідних Інтернет-сторінок, де може з'явитися інформація щодо відповідної проведеної акції;

- підготовка та призначення експертиз, залежно від наявності слідів: судово-медичної, медико-криміналістичної, молекулярно-біологічної експертизи (дослідження ДНК) та інших.

Третя ситуація є найбільш сприятливою для розслідування, оскільки є особа, яка підозрюється у вчиненні злочину. Основним тактичним завданням цієї ситуації є фіксація слідів злочину, які знаходяться на підозрюваному, його одязі, а також при ньому та здобуття максимум орієнтувальної інформації щодо мотивів злочину, можливих співучасників злочину, установлення особи підозрюваного. Особливо важливим у цій ситуації є встановлення віку підозрюваного, оскільки велика вірогідність того, що підозрюваний може виявитися неповнолітньою особою.

Незалежно від того, що саме стало основним мотивом вчинення злочину одразу після затримання підозрювані не приховують мотивів, в окремих випадках можуть здійснювати агітацію власних поглядів або пишатися собою під час першого спілкування зі слідчим або співробітником оперативного підрозділу. Таке спілкування з підозрюваним не може вважатися допитом і його результати в жодному разі не можуть бути використані як докази, однак під час такого спілкування можна отримати інформацію, яка може бути в подальшому використана для збирання інформації, документів, речових доказів тощо, які зможуть слугувати доказами в кримінальному провадженні. Відтак, під час такого спілкування доцільно не вимагати від підозрюваного зізнання у вчиненні злочину, а одержати від нього інформацію до якої молодіжної групи він належить, які погляди розділяє, з ким спілкується тощо.

Водночас необхідно дотримуватися вимог кримінального процесуального закону, негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показан-

ня або не говорити нічого з приводу підозри проти нього (ч. 4 ст. 208 КПК України). Таке повідомлення про підозру здійснюється усно на місці вчинення злочину чи за місцем проведення досудового слідства, якщо особу було затримано безпосередньо після вчинення злочину. Однак необхідно пам'ятати, що відповідно до частини другої статті 278 КПК України, затриманій особі не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту її затримання необхідно вручити письмове повідомлення про підозру, а якщо цього не буде зроблено, то відповідно до частини третьої цієї ж статті така особа підлягає негайному звільненню.

Також відразу після затримання підозрюваної особи необхідно провести її обшук з метою виявлення слідів та знаряддя вчинення злочину, ознак, що свідчать про належність до певних молодіжних організацій, рухів тощо. Необхідно пам'ятати, що частина третя статті 208 КПК України, у разі затримання уповноваженими органом без ухвали слідчого судді, дозволяє проводити обшук затриманої особи також без ухвали слідчого судді за правилами, встановленими для проведення слідчих дій та виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи. Такий обшук має проводитися особою однієї статі і в присутності не менше двох понять тієї ж статі, що й особа, яка підлягає обшуку. Під час проведення такого обшуку бажано застосовувати фотографування або відеозапис, як це передбачено частиною сьомою статті 236 КПК України, оскільки так можлива фіксація зовнішнього вигляду затриманого, його одягу, предметів, що будуть у нього знайдені.

Після встановлення особи підозрюваного доцільним є спрямування запиту до оперативного підрозділу щодо перебування особи на відповідному обліку, що може слугувати непрямим доказом мотиву вчинення злочину. Зокрема факт членства підозрюваного в певних групах, організаціях може свідчити про стійкість певних психологічних установок, що відрізняє його від ситуаційного чи спонтанного ухвалення рішення про вчинення злочину. Оперативні працівники, які відповідають за цей напрям службової діяльності, можуть виступати і у ролі спеціаліста для слідчого під час розслідування злочину щодо відповідної субкультури, і в ролі свідка в суді з цих же питань. Відтак важливою є взаємодія слідчого з оперативним працівником, особливо на початковій стадії розслідування і в ситуації, коли особа підозрюваного не встановлена.

Якщо особу затримано після вчинення злочину і потерпілий та/або свідки можуть її впізнати, необхідним є проведення пред'явлення особи для впізнання.

Для доказування мотиву злочину особливе значення має ретельне вивчення особи злочинця, проведення допитів рідних, друзів, сусідів, колег або вчителів, викладачів за місцем навчання, одержання характеристик з місць роботи та навчання. Доцільним є проведення обшуків за місцем проживання підозрюваного з метою пошуку відповідної друкованої продукції, творів, відеоматеріалів та аудіозаписів, атрибутів, які можуть свідчити про його ідеологічні уподобання. Важливим є дослідження вмісту пам'яті мобільного телефону, персонального комп'ютеру та змінних носіїв комп'ютерної інформації. З цією метою може проводитися огляд мобільного телефону (персонального комп'ютера) або експертиза телекомунікаційних систем та засобів щодо наявності відповідних файлів та відвідування відповідних сайтів.

Важливими для доказування мотиву злочину є також внутрішня позиція потерпілого і внутрішня позиція підозрюваного до мотиву злочину, що встановлюється під час допитів потерпілих та підозрюваних.

У кримінальних провадженнях про вбивства, умисні тяжкі тілесні ушкодження та катування можливим є проведення негласних слідчих (розшукових) дій, таких як аудіо-, відеоконтроль особи, обстеження житла, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, спостереження за особою, річчю або місцем, та деяких інших, у виняткових випадках. Як правило, негласні слідчі (розшукові) дії мають бути притаманними для першої слідчої ситуації.

Особливості розслідування ненасильницьких злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості

Розслідування злочинів ненасильницького характеру, які вчиняються з мотивів нетерпимості, також має свою специфіку. Здебільшого йдеться про злочини, передбачені статтями 161 та 300 КК України.

До цієї ж категорії слід віднести і такі злочини як «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків» (стаття 178 КК України), «Незаконне утримання, осквернення або знищення релігійних святинь» (стаття 179 КК України), «Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого» (стаття 297 КК України), «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» (стаття 180 КК України).

Насамперед специфіку розслідування таких злочинів обумовлює необхідність широкого застосування спеціальних знань у сферах,

не традиційних для судової експертизи, одержання експертного висновку щодо характеру інформації, яка розповсюджується, наявність у ній даних, які розпалюють ворожнечу або нетерпимість, принижують національні почуття чи ображають релігійні почуття.

По-друге необхідною є довготривала і ефективна співпраця з науково-дослідними та навчальними закладами, які мають відповідних фахівців та займаються дослідженнями у цій галузі, а також з державними комісіями та комітетами, що переймаються питаннями національностей та релігії, оскільки вони можуть надати необхідних спеціалістів та/або експертів.

По-третє необхідним є і постійне спілкування з представниками національних або релігійних громад, спільнот тощо, які можуть надавати підтримку спеціалістами, роз'яснювати певні положення, сприяти розслідуванню. Постійна співпраця з представниками громадських організацій також є корисною, оскільки окремі представники громадських організацій є фахівцями в певних питаннях і можуть надавати відповідну інформацію та поради, а також можуть порекомендувати спеціалістів та експертів у сферах, нетрадиційних для досудового розслідування.

Обставинами, які підлягають установленню під час розслідування ненасильницьких злочинів, що вчиняються з мотивів нетерпимості, є:

- наявність та характер висловлювань, що розпалюють ворожнечу, принижують гідність чи ображають почуття («мова ворожнечі»);

- мета, зміст і контекст висловлювання;

- місце, час, аудиторія виступу чи іншого способу усного передавання інформації, зокрема інформація щодо організаторів заходу, склад організаційного комітету та розподіл обов'язків серед його членів, ініціатор проведення заходу, посадові особи, які сприяли організації та проведенню заходу, хто клопотав і хто давав дозвіл на проведення заходу, хто фінансував проведення заходу тощо;

- у разі публікації в періодичному виданні – факт реєстрації і реєстраційні дані засобу масової інформації, дані про головного редактора, його посадова інструкція тощо, оскільки, як правило, головний редактор відповідає за зміст публікацій;

- спосіб учинення злочину, обстановка, час та місце виготовлення друкованої продукції; розповсюдження друкованої продукції; дій з вандалізму;

- проти кого (конкретна особа, етнос, національність, народність релігійна конфесія чи організація) були спрямовані виступи

чи публікації з відповідною конкретизацією, зокрема чи є особи, яким реально заподіяно шкоди;

– у разі виготовлення творів – хто автор, хто замовив або як виникла ідея створення цього твору, хто допомагав збирати матеріал чи іншим способом сприяв його створенню, хто фінансував видання, хто допомагав з розповсюдженням;

– місце зберігання друкованої, відео-, аудіопродукції та творів, тексти виступів тощо, а також зберігання записів відповідних подій;

– аудиторія, яка отримала або могла отримати таку інформацію, зокрема кількість осіб, що брали участь у відповідному заході;

– засоби, за допомогою яких поширювалася інформація: радіо, телебачення, Інтернет, друковані періодичні видання, гучномовці тощо;

– наслідки (зокрема й можливі) розповсюдження такої інформації, зокрема чи викликали дії злочинців негативне ставлення населення до представників іншої раси або національності, чи стали наслідками таких дій погроми або масові порушення громадського порядку, чи були пошкодження або знищення майна, напади, спричинення тілесних ушкоджень чи вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості або інші тяжкі наслідки.

У кримінальних провадженнях указаної категорії одразу після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань *необхідно провести відповідну експертизу на встановлення «мови ворожнечі»*, тобто на наявність у виступах, в текстах ознак розпалювання расової чи національної ворожнечі або ненависті, приниження національної честі та гідності, образу релігійного почуття. Залежно від змісту виступу чи публікації (надпису) це може бути лінгвістична, психолого-лінгвістична, релігієзнавча чи інша експертиза.

До отримання висновків експерта необхідним є проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на дослідження речових доказів, установлення обставин події, зокрема призначення експертиз, спрямованих на дослідження носіїв інформації, де зафіксовані виступи чи надруковані матеріали, допити свідків, установлення місця виготовлення публікацій, інших друкованих видань тощо.

Не рекомендується до отримання висновків експерта щодо наявності «мови ворожнечі» повідомляти особі про підозру і проводити будь-які дії, що обмежують права та свободи громадян, оскільки до одержання висновків експертизи йдеться лише про можливе кримінальне правопорушення. Якщо експерт дійде висновку про відсутність «мови ворожнечі», досудове розслідування

має бути закрите у зв'язку з відсутністю в діянні складу кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України).

Злочини, пов'язані з «мовою ворожнечі», концептуально відрізняються від злочинів на ґрунті нетерпимості, оскільки відсутній перший елемент визначення злочину на ґрунті нетерпимості – основне правопорушення.

На початковому етапі розслідування кримінальних проваджень указаної категорії до невідкладних слідчих дій додатково до проведення експертизи можна віднести такі: огляд відповідної друкованої продукції чи аудіо-, відеоматеріалів, творів; огляд місця події (місця виготовлення продукції, місця нанесення відповідних написів або зображень – пам'ятники, парки, стіни синагог або мечетей, кладовища, інші місця осквернення пам'ятників тощо); допит свідків; призначення відповідних експертиз: відеозвукозапису (з метою перевірки матеріалів на наявність монтажу; обстановки, в які проводився запис; ототожнення особи за фізичними параметрами голосу; чи є цей запис оригіналом або копією), експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів (пошук і виявлення файлів з відповідним змістом, відновлення видалених файлів тощо); експертизи телекомунікаційних систем та засобів (дослідження пам'яті мобільних телефонів, встановлення Інтернет-сайтів, які найчастіше відвідувалися і відвідувалися останнім часом); почеркознавчої (встановлення виконавця рукописного тексту), авторознавчої (встановлення авторства друкованого тексту, твору); технічної експертизи документів (способи виготовлення друкованої продукції, ідентифікація обладнання тощо); трасологічної (ідентифікація знаряддя, що використовувалося при пошкодженні пам'ятників); лакофарбових матеріалів та покриттів (встановлення групової належності фарби). Залежно від обставин учиненого діяння та особливостей особистості підозрюваного може бути призначена також судово-психіатрична експертиза (наявність психічних захворювань, можливість керувати своїми діями і розуміти їх наслідки, осудність тощо) або комплексна психолого-психіатрична експертиза.

На наступному етапі розслідування проводяться допити підозрюваних, слідчий експеримент та інші слідчі (розшукові) дії залежно від обставин провадження.

Під час досудового розслідування ненасильницьких злочинів на ґрунті нетерпимості слідчі ситуації, тобто обсяг доказової та орієнтувальної інформації, якою володіє слідчий на певний момент розслідування злочину, залежать здебільшого від обсягу

інформації щодо особи потерпілого. Обсяг таких даних залежить від форми, в якій здійснювалася агітація, пропаганда, заклики тощо, спрямовані на розпалювання расової, національної чи релігійної ворожнечі та ненависті, приниження національної честі та гідності, образу релігійних почуттів: під час публічних заходів чи шляхом публікацій, нанесення надписів, символів, пошкодження релігійних будівель, пам'ятників святинь тощо.

У першому випадку особа підозрюваного відома, є свідки кримінального правопорушення, наявні відомості, які можуть бути використані в суді як докази. У другому випадку наявні відомості, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення, можуть бути свідки розповсюдження таких публікацій (книжок, брошур, листівок), однак на первинній стадії розслідування інформації про підозрюваного, місця виготовлення друкованої продукції немає або вона обмежена, а також, як правило, немає свідків виготовлення такої продукції.

Окремо слід розглядати злочини, пов'язані з нанесенням написів, оскверненням могил, пошкодженням релігійних споруд, пам'ятників тощо.

Отже, на первинному етапі розслідування можливо умовно виокремити дві типових слідчих ситуації:

– розпалювання расової, національної чи релігійної ворожнечі та ненависті, приниження національної честі та гідності, образу релігійних почуттів здійснювалося під час публічних заходів;

– розпалювання расової, національної чи релігійної ворожнечі та ненависті, приниження національної честі та гідності, образу релігійних почуттів здійснювалося шляхом публікацій.

Перша ситуація є найбільш сприятливою для розслідування і головним тактичним завданням слідчого в цій ситуації є належна фіксація речових доказів та документів, показань свідків, дослідження носіїв відповідної інформації. У цій ситуації необхідним є здобуття інформації щодо організаторів публічних заходів, інформації про громадські організації, що ініціювали проведення цих заходів, отримання носіїв інформації, що містять записи виступів.

Найбільш оптимальним у цій ситуації для одержання доступу до необхідних речей і документів та їх подальшого дослідження є отримання від слідчого судді ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів, в якому має обґрунтуватися необхідність вилучення речей і документів, зокрема з метою їх експертного дослідження.

Під час складання клопотання про одержання доступу до речей і документів необхідно пам'ятати, що деякі з них можуть

належати до категорії речей і документів, що містять охоронювану законом таємницю, тому в клопотанні необхідно доводити можливість використання як доказів відомостей, що містяться в цих речах і документах та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів. Важливим для цієї ситуації є проведення низки судових експертиз, спрямованих на дослідження джерел інформації та ретельна підготовка до допиту підозрюваного.

Крім того, для першої слідчої ситуації притаманна наявність великої кількості свідків, які були присутні на публічному заході, дивилися ток-шоу тощо, які мають певну реакцію на виступ та дії підозрюваного. Під час публічних заходів у натовпі можуть бути присутні підбурювачі, які можуть посилювати ефект від закликів шляхом голосної підтримки, повторювання гасел і так схилити присутніх до своєї позиції, створювати необхідну психологічну атмосферу заходу, аплодувати, демонструвати лозунги та плакати, які містять заклики, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної нетерпимості.

Водночас, необхідно пам'ятати, що вказані дії можуть здійснюватися за значну винагороду і за іншими мотивами осіб, які випадково опинилися на місці злочину. Ці обставини мають бути досліджені для вирішення питання щодо відповідальності кожної конкретної особи. Для цього необхідно встановити як особа стала учасником протиправної події, за чією ініціативою, з якою метою і за якими мотивами, які дії особа здійснювала під час заходу (викрики, аплодисменти, тримала плакати, гасла), з чим це пов'язано, чи виявляла особа ініціативу або діяла з настроєм натовпу. Це необхідно враховувати у процесі визначення свідків, що мають бути допитані під час досудового розслідування і бути запрошені давати показання в судовому засіданні.

У другій слідчій ситуації головним є встановлення підозрюваного та визначення кола осіб, які є співучасниками та свідками кримінального правопорушення. Залежно від того, як здійснено друк та публікацію листівок, газет тощо і їх розповсюдження слідчий визначає перелік та послідовність проведення слідчих (розшукових) дій.

Відтак, у разі публікації статті, яка містить «мову ворожнечі», у періодичному друкованому чи електронному виданні встановлюється головний редактор видання, одержується доступ до його посадових інструкцій, реєстраційних, установчих та інших документів видання, що визначають його організаційно-правовий

статус, встановлюється особа журналіста чи іншої особи, яка запропонувала цю статтю чи іншу публікацію, встановлюються обставини, за яких було ухвалено рішення про публікацію статті у цьому виданні, хто приймав рішення, розглядається питання про притягнення до відповідальності головного редактора видання, проводиться його допит.

Якщо коли така інформація міститься в листівках чи неперіодичних виданнях, що були розповсюджені в громадських місцях, то здійснюється огляд таких листівок та газет, вивчення їхнього змісту з метою встановлення неурядової організації, партії, руху, націонал-патріотичного, націоналістичного, профашистського чи іншого угруповання, яке могло ініціювати вироблення та розповсюдження таких матеріалів. З цієї метою можуть залучатися фахівці – політологи, спеціалісти з молодіжних рухів, угруповань.

Під час виготовлення та розповсюдження друкованих видань ксенофобського змісту необхідна допомога й інших спеціалістів – редакторів, видавників, поліграфістів, продавців книг тощо. Оперативні підрозділи мають у такій ситуації здійснити оперативне відпрацювання відповідних громадських організацій та/або молодіжних угруповань, їх місцевих осередків тощо. Експертним шляхом установлюється спосіб виготовлення цієї продукції, властивості паперу, друкувальних чи копіювальних пристроїв, що використовувалися тощо.

З використанням висновків експертизи слідчий та оперативні підрозділи здійснюють пошук можливих місць виготовлення та зберігання відповідної друкованої продукції, зокрема місця створення рукопису, редагування рукопису, підготовки оригінального макету, зберігання необхідних розхідних матеріалів, тиражування видання, зберігання готових друкованих видань.

Під час дослідження цих місць можна здобути інформацію, яка не тільки підтверджує факт виготовлення відповідного друкованого видання, упаковки для його транспортування, але й таку, що надасть змогу встановити коло осіб, які причетні до його виготовлення, а відповідно, таких, хто володіє криміналістично значущою інформацією.

На місці розповсюдження друкованих видань необхідно зауважити не лише на екземпляри, що залишилися, чи їх частини, а й на обгортку – папір, дріт, мотузку, пакувальну липку стрічку тощо. У разі виявлення аналогічних об'єктів на місці виготовлення або зберігання відповідного друкованого видання може бути встановлена належність до одного цілого, що, своєю чергою, під-

твердить факт розповсюдження друкованої продукції, що знаходиться і була запакована в певному місці.

Що стосується надписів та малюнків на стінах релігійних споруд та інших об'єктів (могилах, пам'ятниках тощо), то дослідження і фіксація залишених слідів не зумовлює особливих труднощів і окремо не розглядається. Найбільш складним завданням у цьому разі є встановлення осіб, які вчинили такі дії. Це здебільшого є завданням оперативного підрозділу, зокрема відпрацювання радикально налаштованих групвань, організацій, зокрема громадських.

Якщо застосовувалося графіті, встановлюється коло осіб, зазвичай серед молоді, які володіють відповідними навичками, встановлюються місця реалізації спеціальної фарби для графіті, проводиться пошук осіб, які здійснюють реалізацію такої фарби. У разі нанесення певних символів, які є зрозумілими лише для вузького кола осіб певної національності, етносу чи релігії, також необхідно залучати спеціаліста, який пояснив би значення такого символу для представників конкретної національності, етносу чи релігії та їх можливу реакцію на зображення такого символу в певному місці.

Письмові та усні способи розпалювання ворожнечі та ненависті можуть комбінуватися. Прикладом розпалювання ворожнечі і ненависті на ґрунті нетерпимості в усному та письмовому вигляді може слугувати справа *С., голови громадської організації, який на зборах організації зачитав текст листівки під назвою «Никто не забыт! Ничто не забыто!» і запропонував членам організації ознайомитись з нею.* Ця листівка, за висновками психолого-лінгвістичної експертизи містила інформацію, розпалює ворожнечу на національному ґрунті. Зокрема в тексті листівки містилися емоційні вислови з принизливими характеристиками, негативними емоційними оцінками і негативними установками щодо управлінського апарату кримських татар, які були названі «главарями из организованной преступной группировки (ОПГ)» і «меджлисовскими беспредельщиками» (архів Сакського міськрайонного суду Автономної Республіки Крим// № 1-0117-220/11).

Як свідчить практика, висловлювання, які спрямовані на розпалювання національної ворожнечі або ненависті, доволі часто супроводжуються висловлюваннями, які принижують національну честь та гідність громадян. Загалом кваліфікація дій підозрюваних і доказування відповідних злочинів є найбільш проблематичним під час розслідування злочинів, передбачених статтею 161 КК України.

Ідентифікація висловлювань і публікацій з ознаками нетерпимості є *доволі складним завданням*. Усі подібні виступи та публікації, які розпалюють ворожнечу чи ненависть, а також ображають національні чи релігійні почуття у західних кримінологів мають назву **«мова ненависті»** або **«мова ворожнечі»** (hate speech – англ.).

Питання мови ворожнечі є об'єктом дослідження низки європейських та міжнародних інституцій, а також прецедентної практики Європейського суду з прав людини, у контексті статті 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка гарантує свободу висловлювання і вважає її однією з підвалин демократичного суспільства та однією з основних умов його прогресу та розвитку кожного індивідуума.

За загальним підходом суду, це право може обмежуватися щодо висловлювань, які розпалюють національну чи релігійну ворожнечу чи ображають національні або релігійні почуття. Тому визначення поняття мови ненависті та критеріїв, за якими ті або інші висловлювання відносяться до мови ненависті є актуальними не лише для правоохоронних і судових органів України, а й для Європейського суду з прав людини. Спробу узагальнити визначення та критерії мови ненависті зробила експерт Ради Європи з прав людини в багатокультурному суспільстві Анн Вебер у навчальному посібнику з мови ненависті. Резюмуючи зміст цього посібника, можна виокремити таке.

Незважаючи на часте використання терміна «мова ненависті», у нього немає єдиного загальноприйнятого визначення. У Рекомендації комітету міністрів Ради Європи № 97(20) про «мову ненависті» це словосполучення визначається так: *«Під терміном «мова ненависті» слід розуміти всі види висловлювань, котрі поширюють, розпалюють, підтримують або виправдовують расову ненависть, ксенофобію, антисемітизм та інші форми ненависті, викликані нетерпимістю, у тому числі нетерпимістю, що виявляється у формі агресивного націоналізму та етноцентризму, дискримінації меншин і ворожого ставлення до них, а також іммігрантів та осіб, що за своїм походженням належать до іммігрантів».*

Основні недоліки у розслідуванні злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості

У діяльності органів досудового розслідування під час розслідування кримінальних проваджень про злочини, учинені з мотивів нетерпимості спостерігається низка недоліків.

По-перше, це висока латентність таких злочинів, яка підтримувалася зневажливим ставленням правоохоронних органів до

цих правопорушень, небажанням побачити їхню расистську чи дискримінаційну природу.

По-друге, це небажання потерпілих звертатись за допомогою до правоохоронних органів, оскільки вони не вірять в ефективні дії правоохоронців щодо розслідування таких злочинів. Відсутність упевненості у їх (потерпілих) захисті з боку правоохоронців часто ґрунтується на дискримінаційному ставленні правоохоронців до деяких етнічних груп та представників окремих рас і народів. Причиною не звернення до правоохоронних органів із заявами про факти насильства щодо іноземних громадян чи осіб без громадянства є й те, що деякі з них перебувають у країні нелегально, не знають своїх законних прав, а, до того ж, і не володіють мовою на рівні, який би дозволяв викласти їх скарги, у той же час, правоохоронці не мають належних можливостей для перекладу.

По-третє, якщо жертви зважуються звернутися до правоохоронних органів, напади на ґрунті нетерпимості кваліфікуються в більшості випадків як хуліганство чи простий злочин проти життя і здоров'я людини, без урахування таких кваліфікуючих ознак щодо мотиву злочину. Це пов'язано з тим, що при розслідуванні даної категорії злочинів найбільша кількість помилок допускається при дослідженні суб'єктивної сторони злочину, особливо мотиву вчинення злочину, що власне і відрізняє дану категорію злочинів від інших.

По-четверте, дані злочини мають складний механізм учинення, що обумовлює складний механізм доказування, особливо доказування мотиву злочину з одного боку і відсутність необхідного та достатнього криміналістичного забезпечення розслідування таких злочинів – з іншого боку.

По-п'яте, доволі рідкісний характер спеціальних знань, які необхідні для розслідування та доказування, а також недостатнє експертне забезпечення розслідування таких злочинів, відсутність сформованих, офіційно апробованих та встаткованих судових експертиз дослідження «мови ненависті».

6. Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій у досудовому розслідуванні злочинів на ґрунті нетерпимості

Одним із чинників, який деструктивно впливає на будь-яке суспільство, є ксенофобія (з грецького «xenos» – чужий, сторонній «phobos» – страх) – ворожість і нетерпимість до осіб іншої віри, культури, національності, до іноземців, представників інших регіонів, а також до чогось незнайомого, чужого, незвичного.

Кримінальні провадження щодо вчинення на ґрунті нетерпимості треба розслідувати з особливою увагою тому, що злочини та інші діяння у цій сфері, що тягнуть покарання, загрожують основним громадянським свободам і фундаментальним правам, що гарантуються Конституцією України та міжнародними актами.

Щоб ефективно проводити досудове розслідування в кримінальних провадженнях за злочинами, учиненими на ґрунті нетерпимості, слідчому на початковому етапі розслідування необхідно з'ясувати, з яким виявом ксенофобії він працюватиме:

1. Расизм – переконання в тому, що одна раса за своєю природою краща, ніж інша. Виражається в почуттях неприязні, ворожості, страху, ненависті представників європеїдної раси до негроїдної і, навпаки.

2. Етнофобія – нетерпиме ставлення до людей іншої нації, народу. Різновидами етнофобії є:

Шовінізм – проголошення однієї нації головнішою над іншими. Виявляється, як правило, у формі неповаги і принизливого ставлення народу однієї держави до народу іншої держави (вважаються більш слабкими, менш розвиненими тощо). Історичним прикладом шовінізму і крайньої форми націоналізму була політика фашизму.

Антисемітизм – вороже ставлення до представників єврейського народу і їхньої культури.

Геноцид – крайня форма етнофобії, сутність якої полягає у повному або частковому знищенні окремих груп населення або цілих народів.

3. **Релігійна нетерпимість** – активна неприязнь до цінностей, поглядів і традицій прибічників інших релігійних вірувань, течій. Виявлятися вона може і на особистісному рівні, у формі ворожого ставлення представників один до одного, і у міжконфесійній боротьбі та протистоянні, появі релігійних, агресивно налаштованих фанатиків. Прикладом може бути розповсюдження в сучасному суспільстві нетерпимого ставлення мусульман до християн.

4. **Мовна антипатія** – вороже ставлення та неповага до особи, яка не володіє мовою місцевого населення.

5. **Сексизм** – упереджене ставлення чоловіків до жінок, яке засноване на ідеології нерівності прав. Це стереотип домінування осіб однієї статі над іншою.

6. **Нетерпимість за віковою ознакою або станом здоров'я** – принизливе ставлення, неповага і упередженість до осіб похилого віку, інвалідів, ВІЛ-інфікованих, психічнохворих людей тощо.

7. **Гомофобія** – почуття ненависті по щодо гомосексуалістів. Часто супроводжується внутрішніми страхами власних сексуальних фантазій та імпульсів.

Проведення окремих слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях за злочинами вказаної категорії має свою специфіку, яка обумовлена насамперед необхідністю ретельного доказування мотиву злочину, а також особливостями особистості підозрюваного та потерпілого.

Основою розслідування злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості, є слідчі (розшукові) дії, які становлять окремі методи пізнання: візуальне спостереження, розпитування, сприйняття, пошук, порівняння (ідентифікація), відтворення, дослідження, які супроводжуються закріпленням (фіксацією та засвідченням) отриманої доказової інформації чи висновків дослідження у відповідних процесуальних документах. Передбачений законом для певних випадків метод пізнання втілюється в практичній діяльності слідчого з провадження слідчої (розшукової) дії, а перебіг і результати пізнання відображаються в протоколі слідчої (розшукової) дії (процесуальному документі).

З метою забезпечення повного та неупередженого розслідування злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості до основних слідчих (розшукових) дій можна віднести такі: огляд місця події; огляд комп'ютерної техніки, огляд відповідної друкованої продукції чи аудіо-, відеоматеріалів, творів; огляд трупа; допит потерпілих, свідків, підозрюваних; призначення експертизи друкованих матеріалів або висловлювань на наявність мови ворожнечі (психологолінгвістична); експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів.

ктів (пошук і виявлення файлів з відповідним змістом, відновлення видалених файлів тощо); експертизи телекомунікаційних систем та засобів (дослідження пам'яті мобільних телефонів, встановлення Інтернет – сайтів, які найчастіше відвідувалися і відвідувалися останнім часом); почеркознавчої (встановлення виконавця рукописного тексту), авторознавчої експертизи (встановлення авторства друкованого тексту, твору); трасологічної (ідентифікація знаряддя, що використовувалося під час пошкодження пам'ятників).

Залежно від обставин кримінального правопорушення та особливостей особи підозрюваного може бути призначена також судово-психіатрична експертиза (наявність психічних захворювань, можливість керувати своїми діями і розуміти їх наслідки, осудність тощо).

Враховуючи зазначені слідчі (розшукові) дії, які використовуються під час розслідування злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості, розглянемо невід'ємні слідчі (розшукові) дії, за допомогою яких збір доказової інформації є максимально значущим у кримінальному провадженні цієї категорії.

Проведення огляду місця події

Найпершою слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться під час розслідування злочину і від якості та ретельності якої залежить подальше розслідування злочинів, що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, є огляд місця події. Особливо це стосується злочинів насильницького характеру.

Відповідно до статті 237 КПК України метою огляду місця події є виявлення відомостей щодо обставин учинення кримінального правопорушення та їх фіксація. Повною мірою це положення відноситься і до розслідування злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості.

Ефективність огляду залежить від безумовного дотримання тактичних правил, належного процесуального оформлення дій і результатів, використання науково-технічних засобів на належному професійному рівні.

Завданнями огляду місця події є:

- дослідження й фіксація обстановки на місці події;
- виявлення, фіксація слідів і вилучення речових доказів;
- установлення часу, місця і способу вчинення злочину;
- установлення потерпілих від події злочину;
- установлення виду і характеристики знарядь та засобів, якщо такі були;
- установлення всіх можливих свідків та очевидців події злочину;

– виявлення обставин і даних, що можуть бути використані для розшуку злочинців, які зникли з місця події;

– установлення причин і умов, що сприяли скоєнню правопорушень на ґрунті нетерпимості;

– установлення шляхів можливого підходу та відходу злочинців на/з місця вчинення злочину;

– установлення місця розташування, камер відеоспостереження.

Під час проведення огляду місця події під час розслідування цієї категорії злочинів слідчому необхідно встановити обставини, які свідчать про мотив злочину.

У процесі огляду місця події про наявність мотиву нетерпимості в кримінальних правопорушеннях, які стосуються посягання на життя та здоров'я особи, можуть свідчити такі матеріальні сліди:

– знаряддя вчинення злочину, які містять націоналістичну символіку;

– націоналістичні надписи на предметах обстановки місця події, які принижують національні, релігійні або інші почуття людей окремих груп;

– зображення на предметах місця події (пам'ятники, паркани, стіни синагог або мечетей, кладовища) фашистських чи інших націоналістичних знаків, абрєвіатур;

– комп'ютерна техніка, а саме огляд сторінок, статуси, посилання в соціальних мережах таких, як: Facebook, Twitter, Odnoklassniki, ВКонтракті;

– публікації на Інтернет-сайтах радикальних організацій, які проводили акції «помсти», «зачистки», або коментарях чи записях членів таких організацій, які вчиняли напади;

– на сторінках сайтів радикальних організацій можуть міститися заклики щодо проведення відповідних акцій, а також звіти, хизування тощо;

– відповідна друкована продукція (листівки, плакати, малюнки, записки націоналістичного спрямування чи аудіо -, відео - матеріали);

– націоналістична символіка;

– одяг злочинців (чи її частини), який має специфічний вигляд, характерний для представників націоналістичних угруповань;

– сліди знущання над символами національної чи расової приналежності потерпілих.

Під час виявлення трупа типовими слідами, які можуть указувати на наявність ксенофобського мотиву, є:

– сліди, які вказують на те, що вбивство вчинено шляхом покарання з розрахунком на подальше виявлення жертви;

- наявність на тілі жертви слідів катувань;
- нанесення на тіло жертви націоналістичної символіки;
- листівки, плакати, малюнки, записки ксенофобського змісту, які залишені злочинцями на тілі жертви чи в її одязі.

При огляді місця події за фактами нападів на осіб, які пропагують певні релігійні погляди, варто детально описувати в якому стані знаходяться такі об'єкти: агітаційно-роздатковий матеріал, на якій території він розкиданий, стенди, столи та стільці.

У випадках глуму над могилами чи осквернення релігійних святинь варто зауважити на надписи та графіті, які залишені. Під час проведення оглядів з графіті слід залучати спеціаліста з цього питання.

Для цього необхідно всі написи, малюнки (графіті) розташування предметів тощо ретельно описувати в протоколі огляду, а також додатково здійснювати фіксацію шляхом фотографування або застосування відео зйомки. Це надасть змогу у майбутньому під час розслідування злочину для потерпілого або свідка пригадати події злочину, а для прокурора та судді буде слугувати ілюстрацією обстановки місця події та впливати на рішення щодо мотиву і тяжкості вчинення злочину.

Фіксація малюнків, фактів пошкодження парканів, релігійних споруд, пам'яток тощо необхідно здійснювати негайно, під час огляду місця події, оскільки такі малюнки, символи, надписи є такими, що спрямовані на розпалювання расової, національної чи релігійної ворожнечі або ненависті, принижують честь та гідність представників певних національностей чи етносів, ображають почуття віруючих і мають бути швидко видалені (змиті, замальовані тощо), щоб уникнути негативних наслідків і, власне, припинити злочин.

У процесі проведення огляду місця події важливою є ефективна взаємодія між всіма членами слідчо-оперативної групи, що прибула на місце злочину.

Особливо важливим є алгоритм взаємодії слідчого і співробітника оперативного підрозділу.

Під час проведення огляду місця події слідчий інформує оперативних працівників, інших членів СОГ та чергову частину відділу (відділення) Національної поліції про виявлення обставин, що мають значення для розшуку й затримання злочинців. Разом із членами слідчо-оперативної групи, з урахуванням отриманої інформації, висуває версії, дає доручення щодо проведення необхідних слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, необхідних для розкриття цього злочину. У разі необхідності ухвалює рішення та вносить пропозиції керівникові відділу (відді-

лення) поліції про додаткове залучення до розкриття злочину сил і засобів, запрошує необхідних спеціалістів, вивчає наявну оперативну інформацію, складає узгоджений план слідчих дій і оперативно-розшукових заходів тощо.

Специфіка типових слідів матеріального характеру, які свідчать про наявність мотиву нетерпимості, полягає в тому, що певна їх частина міститься у телефонах, комп'ютерах, відеокамерах, на змінних носіях комп'ютерної інформації тощо.

Як свідчить практика, мобільні телефони, як правило, досліджуються слідчим шляхом проведення огляду предмета.

Під час огляду мобільного телефону вказується його марка і серія, а також ідентифікаційний номер апарату. Також зазначається номер SIM-картки, оператор мобільного зв'язку та інша ідентифікуюча інформація. Також досліджуються телефонна книжка, зміст папок «контакти», «набрані номери», SMS та/або MMS-повідомлення, «відео», «фото», здійснюється пошук відповідних відеоматеріалів, музики, фотографій, інших зображень тощо.

Огляд змісту пам'яті персональних комп'ютерів слідчі інколи проводять самостійно, зокрема досліджують зміст папок «Temporary Internet Files» та «History», які містять посилання на Інтернет-сторінки, які відвідувалися. Інформація, що міститься в комп'ютері може також мати важливе значення для встановлення мотиву злочину, свідчити про інтереси підозрюваного, націоналістичні, расистські, релігійні погляди, негативні почуття стосовно осіб іншої національності, раси, релігійної конфесії тощо.

Огляд персональних комп'ютерів, змісту жорстких дисків, накопичувачів може проводитися і за місцем проведення обшуку, і за місцем провадження досудового розслідування. За результатами огляду інформація, що міститься на комп'ютерних носіях інформації і стосується справи, роздруковується і оглядається. Дослідження таких носіїв інформації потребує наявності певних спеціальних знань, тому бажаним є залучення відповідного спеціаліста. Однак найбільш надійним способом повного та безпечного дослідження сучасного мобільного телефону та комп'ютера є призначення експертизи телекомунікаційних систем та засобів і експертизи комп'ютерної техніки та програмних продуктів, відповідно. Проведення судової експертизи, порівняно з простим оглядом, є більш бажаним, оскільки дає змогу дослідити не лише наявні, а й видалені дані.

Під час затримання підозрюваних майже завжди проводиться їх особистий обшук, який також дає позитивні результати для доказування мотивів нетерпимості.

Через груповий характер учинення більшості злочинів проти життя та здоров'я громадян з мотивів нетерпимості тактично правильним буде проведення групових обшуків в один і той же час у різних підозрюваних з метою досягнення максимального ефекту від проведення цієї слідчої дії та запобігти можливості співучасникам попередити один одного і знищити потенційні докази.

Під час проведення огляду або обшуку особи злочинця необхідно брати до уваги:

- наявність на одязі нашивок із нацистською чи націоналістичною символікою;
- наявність в передній частині взуття металічних вставок;
- наявність записок, листівок, програм дій, малюнків, фотографій, які свідчать про сповідування власником поглядів нетерпимості за будь-якими ознаками;
- наявність CD-дисків, флеш-накопичувачів пам'яті.

Необхідно акцентувати на технічні пристрої, які є при затриманому, мобільні телефони, у яких можуть міститися sms-повідомлення, viber-повідомлення, повідомлення у «Messenger», зміст переписки з абонентами, фотографії, відеозаписи нацистського чи расистського характеру, відеокамери чи MP3-плеєри.

Під час огляду комп'ютерної техніки для більш ефективного і якісного отримання доказової інформації у процесі проведення цієї слідчої (розшукової) дії, слід дотримуватися таких рекомендацій:

1) після зовнішнього огляду необхідно підготувати відповідну комп'ютерну техніку, яка буде використовуватися для зчитування та збереження копій окремих жорстких дисків, окремих файлів і папок (крім комп'ютера потрібен кабель та спеціальне програмне забезпечення, яке дає змогу здійснювати копіювання та експрес-аналіз інформації). Для якісного копіювання інформації потрібна відповідність не марок комп'ютерів, а об'ємів використовуваних жорстких дисків. У персонального комп'ютера цей об'єм повинен бути не меншим за об'єм диску комп'ютера, що оглядається). Копіювання системи (інформації або даних), яка досліджується, повинно бути стандартною процедурою, а не рекомендацією і всі дослідження проводити з копією, а не з самим оригіналом. Крім того, бажано робити декілька копій, адже виникають випадки, коли при непрофесійному дослідженні може стиратись інформація;

2) відшукати та скопіювати дані знищених файлів, адже більшість користувачів не обізнані у комп'ютерних технологіях і не знають, що дані знищених файлів можна відновити, а в них, зазвичай, міститься цінна інформація;

3) перевірка Swar файлів. Ці файли працюють як дискова пам'ять або величезна база даних, фрагменти інформації чи весь текст документа;

4) порівняння дублікатів текстових документів. Часто дублі текстових файлів можна знайти на жорсткому або гнучкому магнітному диску. Це можуть бути незначні зміни між версіями одного документа, які можуть мати доказову цінність. Ці розбіжності можна легко ідентифікувати за допомогою найбільш сучасних текстових редакторів.

5) супровід цієї слідчої (розшукової) дії фотографуванням та маркуванням. Під час фотографування необхідно виконати детальну фотозйомку передньої та задньої частин комп'ютерної техніки, а також змін зображень на моніторі. Треба наголосити, що фотографування та маркування елементів комп'ютерної системи, яка вилучається, дає можливість з точністю відтворити стан комп'ютерної техніки у лабораторних умовах дослідження.

Допити. Особливістю отримання інформації про обставини вчиненого злочину на ґрунті нетерпимості є те, що її джерелом є людини. Тому отримання такої інформації пов'язане з низкою процесуальних, психологічних та етичних вимог, які належать до загальних положень проведення допиту.

За своєю сутністю допит – це регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування між особами, що беруть участь у ньому, спрямований на здобуття інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі.

Обов'язковим елементом отримання повних і достовірних показань є всебічна підготовка до його проведення, що охоплює:

- вивчення матеріалів кримінального провадження;
- визначення кола осіб, які підлягають допиту та вивчення особи допитуваного;
- визначення послідовності їх допиту;
- збирання відомостей про особу допитуваного;
- визначення часу, місця і режиму проведення допиту;
- вивчення спеціальних знань;
- складання плану допиту;
- залучення спеціалістів;
- вибір способу встановлення мовного контакту;
- підбір речових доказів та інших матеріалів для пред'явлення допитуваному;
- визначення необхідних науково-технічних засобів для фіксації допиту та їх підготовка до роботи.

Відсутність підготовчого етапу до допиту може призвести до повторного допиту, для прикладу, іноземців, а це може бути неможливо, адже іноземець може перебувати в Україні як турист, та невдовзі залишить країну, якщо – дипломатичний або консульський співробітник, його повторний допит через особливий правовий статус може проводитися в разі виняткових обставин.

У процесі допиту важливе значення набувають риси, що характеризують спрямованість особистості і насамперед погляди і переконання, які нерідко визначають вчинки людини і виступають як мотиви його дій.

Особливістю потерпілих та свідків у цій категорії кримінальних проваджень є те, що вони іноземці.

Іноземцями визнаються особи, які не перебувають у громадянстві України і є громадянами (підданими) іншої держави або держав.

Готуючись до допиту іноземця, слідчий повинен з особливою увагою вивчити матеріали провадження. Це дозволить йому правильно та вичерпно встановити предмет допиту, а потім встановити логічну послідовність запитань допитуваної особі.

У статті 68 КПК України закріплена вимога, що в разі необхідності у кримінальному провадженні перекладу пояснень, показань або документів сторона кримінального провадження або слідчий суддя чи суд залучають відповідного перекладача. Це положення є основою забезпечення процесуальної гарантії учасникам процесу, які не володіють мовою судочинства щодо використання законних прав.

З огляду на те, що спостерігаються різноманітні етнопсихологічні якості представників різних національностей, зокрема етнічні особливості психіки людей, особливості національного побуту, когнітивних процесів, пам'яті, емоцій, виховання, соціалізації тощо, слідчий має використовувати індивідуальний підхід при встановленні психологічного контакту.

Установленню відповідного психологічного контакту сприяють такі чинники:

- роз'яснення таким потерпілим та свідкам важливості дачі ними показань для розкриття та розслідування злочину;

- впевненість у тому, що слідство буде проведено об'єктивно та неупереджено;

- взаємодія з керівниками осередків іноземців, а також з представниками посольств;

- співпраця з керівниками навчальних закладів, де навчаються потерпілі та свідки іноземці;

– максимальна коректність у поведінці з потерпілими та свідками іноземцями.

Найбільш складною слідчою дією під час розслідування злочинів на ґрунті нетерпимості є допити *потерпілих і підозрюваних* осіб.

Особливістю потерпілих є те, що вони, як правило, є іноземцями (особами без громадянства або перебувають на території України без законних підстав), що створює низку додаткових складнощів проведення допитів, які обумовлюють особливість цієї слідчої дії у процесі розслідування злочинів вказаної категорії.

Основними недоліками під час проведення допитів з участю іноземців називають поверхневе з'ясування змісту питання, що розглядається (не з'ясування причин виникнення почуття ненависті, причини вчинення злочинів стосовно конкретної особи, факти вчинення аналогічних злочинів), не залучення до проведення допитів психологів, педагогів та спеціалістів у галузі проблем ненависті.

Це треба враховувати під час планування та проведення допитів іноземців. Також необхідно враховувати, що потерпілі, які є іноземцями, не завжди впевнено володіють мовою судочинства і потребують послуг перекладача (про пошук перекладача вже йшлося).

Під час допиту потерпілого, який є іноземцем, додатково до стандартних питань щодо анкетних даних, необхідним є також встановити його громадянство та національність, постійне місце проживання в його країні та тимчасове на території України, строк дії візи, якщо йому така потрібна, постійне місце роботи у рідній країні та тимчасове в Україні, місце навчання, якщо потерпілий є студентом.

Практика свідчить, що існують труднощі з встановленням особи потерпілого, зокрема осіб корейської чи китайської національності, анкетні дані яких у паспортах указуються у вигляді ієрогліфів і їх переклад на українську мову буває складним. У цьому разі доцільно виготовляти копії документів, що посвідчують особу і долучати їх до матеріалів кримінального провадження. Хоча така практика є доцільною в усіх кримінальних провадженнях за участю іноземців.

Також необхідно з'ясувати на яких підставах перебуває іноземець в Україні (студент, турист, співробітник консульства чи посольства, міжнародної організації, працює тощо), чи має дипломатичний імунітет, який строк його перебування в Україні і коли планує повернутися додому, якщо планує таке.

З'ясування цих питань є необхідними для додержання прав, які має особа, а також для забезпечення одержання доказів від потерпілого.

Якщо потерпілий є туристом, студентом, який закінчує своє навчання і повертається до рідної країни, або після нападу, під його враженням, вирішив покинути територію України, то для проведення слідчих дій за його участю у слідчого залишається не багато часу. Відтак необхідно пам'ятати положення частини четвертої статті 95 КПК України, відповідно до яких суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому статтею 225 КПК України. Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них. Стаття 225 КПК України встановлює особливий порядок допиту свідка чи потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні. Такі випадки є винятковими і допит може проводитися за необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що може унеможливити їх допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань.

У цьому разі від'їзд потерпілого з території України можна віднести до обставин, які унеможливають його допиту у суді. Це стосується і випадків, коли потерпілий знаходиться в тяжкому стані і є вірогідність, що він може не дожити до судового розслідування. У такому випадку слідчий або прокурор мають звернутися до слідчого судді з клопотанням провести допит потерпілого в судовому засіданні, яке може відбутися і в залі суду, і за місцем перебування тяжко хворого потерпілого.

Під час допитів та пред'явлення для впізнання необхідно враховувати особливості сприйняття потерпілими ознак зовнішності, час їх перебування в країні тощо. Як правило, потерпілі – іноземні мають труднощі з описом зовнішності європейського типу обличчя, а також для них існує мовний бар'єр, що значно ускладнює одержання від них достовірної інформації. Тому допит потерпілого має проводитися ретельно та всебічно. Якщо виникає необхідність, то доцільно провести допит потерпілого на місці вчинення злочину, оскільки усунути прогалини в його показаннях в майбутньому може бути неможливим, іноземець може виїхати з країни.

Під час допиту потерпілого рекомендується з'ясовувати такі питання:

- якою мовою володіє, чи може давати свідчення без перекладача;
- які обставини передували злочину (зокрема чи спілкувався він з ким-небудь безпосередньо чи телефоном, якою мовою відбувалося спілкування);

– чи були щодо нього вияви дискримінації або нетерпимості, пов'язані з його національною, расовою належністю чи віросповіданням;

– чи знайома особа з особою злочинця, якщо так, то з якого часу, за яких обставинах познайомилися, в яких відносинах перебувають;

– дані про особу нападників: специфіка одягу, особливі прикмети, особливості мови, що говорили під час нападу тощо;

– чи вживалися особою потерпілого алкоголь чи наркотичні, або психотропні речовини;

– чи виявлялася раніше до нього ворожнеча, пов'язана з його національною, расовою чи релігійною належністю, якщо так, то в чому;

– припущення про належність (за якими ознаками) винних до будь-якої націоналістичної партії, націоналістичних чи молодіжних рухів, субкультур, злочинних угруповань;

– вид та спосіб екстремістської діяльності, спричиненої щодо потерпілого;

– характер та розмір спричиненої шкоди;

– тип, марка, модель, модифікація, номерний знак транспортного засобу, його прикмети (колір, фарбування окремих частин, пошкодження, вантаж тощо), – у тих випадках, коли злочинці зникли з місця події на транспортному засобі;

– напрямок, у якому поїхав транспортний засіб;

– хто ще бачив обставини скоєного кримінального правопорушення.

Допит свідків. Під час допиту свідка рекомендується з'ясувати такі питання:

– чи знайомий з потерпілим, якщо так, то з якого часу, за яких обставин познайомилися, в яких відносинах перебувають;

– чи знайомий з особою злочинця, якщо так, то з якого часу, за яких обставин познайомилися, в яких відносинах перебуває;

– чи відомо про наявність будь-яких конфліктів між указаними особами в минулому;

– чи відомо про факти вживання алкоголю або наркотичних речовин указаними особами;

– як опинилися на місці вчинення злочину;

– чи відбувався на вказаному місці конфлікт, як розвивався та як завершився;

– якими були дії потерпілого;

– якими були дії підозрюваного;

– чи був ще хтось присутній на вказаному місці.

Допит підозрюваного потребує ретельної підготовки, яка полягає й у вивчення особливостей угруповання (організації), до якого належить підозрюваний, ідеології, яку він сповідує, особливості формування особистості, авторитети тощо. Це допоможе правильно вибрати тактику спілкування з ним. Ураховуючи те, що у провадженнях цієї категорії в судовому засіданні підсудні відмовляються від первинних показань, аргументуючи застосуванням до них насильства або незаконних методів слідства, обов'язковим є забезпечення участі захисника під час проведення усіх слідчих дій з підозрюваними.

Під час допиту підозрюваного рекомендується з'ясувати:

- причини виникнення нетерпимості стосовно представників відповідної раси, національності або релігії;

- причини нетерпимості, за яких він допускає застосування насильства (обрання саме злочинного способу власної поведінки та досягнення бажаних результатів);

- причини виникнення конфлікту та хто був його ініціатором;

- причини, час, місце та інші обставини, через які він опинився на місці вчинення правопорушення (окремо з кожним підозрюваним і за кожним епізодом злочинної діяльності);

- час, упродовж якого тривала злочинна діяльність;

- чи знав раніше потерпілого і які були між ними відносини, характер дій потерпілого до вчинення правопорушення, причини виникнення конфлікту (якщо такий був);

- чи була образа з боку потерпілого, якщо так, то в чому це полягало;

- коли та з чого почався конфлікт, як продовжувався та як закінчився;

- механізм вчинення правопорушення (підготовка, безпосереднє вчинення та спосіб приховування);

- чи обирались заздалегідь зброя, знаряддя чи засоби нанесення тілесних ушкоджень потерпілому;

- чи були співучасники правопорушення та роль кожного з них;

- чи вживались (до, під час, після скоєння правопорушення) алкоголь, наркотичні засоби чи психотропні речовини.

Щодо встановлення мотиву злочину, причин та умов його формування в підозрюваного необхідно з'ясувати:

- коли та як у нього сформувались погляди нетерпимості, під впливом кого;

- протягом якого часу він підтримує такі погляди та які дії вчиняв для втілення своїх поглядів;

– до якого неформального угруповання належить та яку роль виконує;

– хто є організатором;

– що його спонукало вчиняти відповідні злочинні дії;

– що стало причиною вчинення конкретного злочину;

– яка мета учиненого злочину;

– чи заздалегідь сплановано злочин, чи він був вчинений спонтанно;

– кому розповідав про свої погляди, хто його підтримує.

До допиту підозрюваного в цій категорії кримінальних проваджень доцільно залучати експерта-психолога, особливо у випадку вчинення злочину групою осіб, які належать до певної радикальної організації. Зокрема спеціаліст-психолог на професійному, науково обґрунтованому рівні і з об'єктивністю може допомогти слідчому з'ясувати в особистості підозрюваного, результатом дії яких психологічних механізмів став конкретний злочин або окремі дії під час його вчинення.

Необхідно ще раз наголосити, що лише досконале знання особливостей застосування рекомендованих законом тактичних прийомів, провадження цієї слідчої (розшукової) дії, її процесуальне оформлення може забезпечити досягнення обраної мети і успішне розкриття та розслідування кримінального правопорушення.

З метою покращення процесу провадження окремих злочинів на ґрунті ненависті слід започаткувати співпрацю з іншими учасниками процесу, участь яких може бути корисною в провадженні окремих злочинів на ґрунті нетерпимості, зокрема з такими, як неурядові організації, релігійні групи і експерти, які займаються цими питаннями.

7. Експертне забезпечення розслідування злочинів, що вчиняються на ґрунті нетерпимості

У процесі розслідування злочинів, що вчиняються на ґрунті нетерпимості, експертні дослідження виконують важливу роль під час дослідження мотиву та обставин злочинів, пов'язаних з насильством і головну роль – при встановленні наявності у змісті публікацій, текстів, закликів, виступів тощо інформації, яка спрямована на розпалювання національної, расової або релігійної ненависті та ворожнечі, приниження національної честі та гідності, образу релігійних почуттів.

Загалом експертизи, які проводяться під час розслідування цієї категорії злочинів, можливо поділити на дві великі групи – загальні, які проводяться при розслідуванні інших категорій злочинів, та спеціальні, які притаманні лише для розслідування цієї категорії злочинів. Обсяг спеціальних знань та види експертиз, що проводяться, суттєво відрізняються при розслідуванні насильницьких і ненасильницьких злочинів. Відтак, для розслідування насильницьких злочинів більш притаманними є загальні експертизи, зокрема судово-медичні, включаючи медико-криміналістичні, біологічні, дослідження ДНК та криміналістичні, зокрема дактилоскопічні, трасологічні, експертизи дослідження холодної зброї і, в окремих випадках, можуть проводитися спеціальні експертні дослідження, спрямовані на встановлення «мови ненависті». У процесі розслідування ненасильницьких злочинів, навпаки, притаманними є спеціальні експертні дослідження, спрямовані на дослідження «мови ворожнечі» і, залежно від обставин, проводяться криміналістичні експертизи, спрямовані на дослідження документів, носіїв комп'ютерної та іншої аудіо- та відеоінформації тощо. Слід виокремити експертизи, які притаманні для розслідування обох груп злочинів, що вчиняються на ґрунті нетерпимості та спрямовані на встановлення та доказування мотиву злочину, причин і умов його формування, а також особи підозрюваного – судово-психологічні та комплексні судово-психіатричні. Розглянемо види експертних досліджень, застосування яких є найбільш складним для слідчих під час розслідування злочинів на ґрунті нетерпимості.

Експертне дослідження «мови ворожнечі»

Найбільш проблемним сьогодні для слідчого при розслідуванні цього виду злочинів є визначення виду експертизи та експертної установи або експерта, якому можна доручити проведення експертизи, спрямованої на дослідження «мови ворожнечі». Проблема полягає у тому, що дослідження матеріалів виступів, текстів, публікацій (зокрема і в друкованих та електронних ЗМІ), фільмів, аудіо- чи відеопродукції, змісту плакатів, лозунгів, надписів на релігійних спорудах тощо які, можливо, містять «мову ненависті», має здійснюватися не одним, а декількома експертами в різних галузях знань – філології, психології, лінгвістиці, історії, праві, релігії та інших.

Аналіз практики розслідування злочинів за статтею 161 КК України, які полягали в розпалюванні ворожнечі або ненависті, приниження національної гідності або образі релігійних почуттів свідчить про застосування різних видів експертиз для вирішення питання щодо наявності ознак, які б свідчили про відповідний характер публікації чи висловлювання. Відтак, залежно від тематики і змісту виступу, тексту чи публікації призначалися лінгвістична експертиза, релігієзнавча, мистецтвознавча експертиза та психолого-лінгвістична експертиза.

Найбільш перспективним, з огляду на наведений аналіз, є психолого-лінгвістична експертиза. Властивістю психолого-лінгвістичної експертизи є наявність двох аспектів дослідження, які досліджуються сукузно, кожен за своїм напрямом.

Лінгвістичне дослідження спрямоване на виявлення наявності в тексті (виступі) закликів до здійснення яких-небудь дій, зокрема здатних спричинити розпалювання національної або релігійної ворожнечі, функціональну спрямованість текстів та виступів, наявність негативних характеристик представників певної раси, національності чи релігії, а також смислової спрямованості текстових повідомлень.

Психологічне дослідження спрямоване на визначення того, як інформація, що містилася в тексті (виступі), впливала на аудиторію, якій призначалася, і чи вона могла призвести до здійснення будь-яких дій, винишу негативних емоційних реакцій, здатних спрямувати на розпалювання національної або релігійної ворожнечі, принизити національну честь та гідність, образити релігійні почуття.

Орієнтовний перелік питань для психолого-лінгвістичної експертизи:

– чи є в наданих на дослідження матеріалах заклики до здійснення яких-небудь дій, якщо так, то яких саме, який їх характер, ступінь і форми прояву?

– чи є у тексті (виступі) негативні висловлювання щодо певної особи, раси, національності, релігії? Стосовно кого конкретно?

– чи міститься в тексті, виступі (матеріалах, наданих на дослідження) висловлювання, що містять різку негативну оцінку або такі, що виражають неприязне, вороже ставлення до певної етнічної групи (раси, національності)? Якщо є, то в якій формі вони виражені: твердження, думки, емоційно-експресивні оцінки, суб'єктивно-оціночні судження тощо?

– чи виражають мовні засоби, застосовані в тексті або виступі, принизливі характеристики, негативні емоційні оцінки або установки щодо певної національності (релігії)? Якщо так, як вони виражені?

– чи використані в цьому матеріалі спеціальні мовні засоби для цілеспрямованого передання образливих характеристик, негативних оцінок, установок та спонукань до дій проти будь-якої раси, національності чи окремих її представників?

– чи пропагує матеріал природну перевагу людей однієї національності над іншою?

– чи міститься інформація щодо неповноцінності, порочності людей певної раси/національності/релігії порівняно з людьми інших рас/національностей/релігій?

– чи містяться в тексті (виступі) висловлювання, спрямовані на підрив довіри і поваги до якої-небудь національності, які порушують почуття неприязні до них, ворожнечі або нехтування, чи стосуються такі висловлювання всієї національності, чи окремих груп або представників такої національності?

– чи є в тексті (виступі, матеріалах, наданих для дослідження) висловлювання, які містять заклики до здійснення яких-небудь ворожих чи насильницьких дій стосовно осіб якої-небудь раси, національності або релігії?

– чи містяться в тексті (виступі, матеріалах, наданих для дослідження) спонукальні висловлювання чи фрази в формі директивного припису до дій на користь однієї соціальної групи через іншої?

– чи містяться в тексті (виступі, матеріалах, наданих для дослідження) твердження про покладання відповідальності за діяння окремих представників на всю етнічну групу?

– чи є в тексті (виступі, матеріалах, наданих для дослідження) підбурювання до негативних дій, спрямованих проти людей іншої раси, національності, людей які сповідують іншу релігію?

– чи містяться в тексті (виступі, матеріалах, наданих для дослідження) висловлювання щодо початкової ворожості якої-небудь нації?

– чи містяться в тексті (виступі, матеріалах, наданих для дослідження) висловлювання щодо ворожих намірів будь-якої нації загалом?

– чи є у тексті (виступі, матеріалах, наданих для дослідження) висловлювання щодо полярної протилежності, антагонізмі, принциповій несумісності інтересів однієї етнічної групи по щодо якої-небудь іншої?

– чи містяться в тексті (виступі, матеріалах, наданих для дослідження) висловлювання, в яких лиха, неблагополуччя в минулому, сьогоденні й майбутньому однієї національної, етнічної чи конфесійної групи пояснюються існуванням і цілеспрямованими діями (діяльністю) іншої нації, народності, етнічної чи конфесійної групи?

– чи є у тексті (виступі, матеріалах, наданих для дослідження) висловлювання, які містять позитивні оцінки, схвалення геноциду, репресій стосовно представників якої-небудь нації, конфесії, етнічної групи?

– чи і в якому ступені здатні впливати на свідомість аудиторії (слухачі, глядачі, присутні на масових заходах) надані на дослідження матеріали?

– як зміст публікації (виступу, твору) або зображення (карикатура) впливають на психіку людини, які викликає асоціації, чи викликають почуття національної ворожнечі чи ненависті, приниження національної гідності, образа релігійного почуття?

– чи здатні надані на дослідження матеріали спричинити розбачування національної, расової або релігійної ворожнечі (приниження національну честь та гідність, образити релігійні почуття)?

– чи є автором висловлювань, які містять негативну оцінку якої-небудь національності, етнічної групи або релігії, редакційна колегія чи висловлювання з негативною оцінкою наведені у вигляді цитат, персональних думок респондентів, особистої думки коментатора, кореспондента чи посадових осіб?

Крім питань, пов'язаних з встановленням наявності «мови ненависті» за допомогою психолого-лінгвістичної експертизи можуть встановлюватись такі питання діагностичного характеру, які стосуються автора відповідного тексту чи виступу:

– які є особливості (семантичні, етимологічні, граматичні, морфологічні, синтаксичні) усної мови чи письмово тексту;

– чи є усна або письмова мова рідною для автора;

– чи є автор двомовним (білінгвіст) і які психологічні механізми виявляються в його мові;

– як втілюється думка автора в тексті;

– якими психологічними особливостями характеризується автор письмового чи усного тексту, який його вік, інтелектуальний рівень, особливості мислення, сприймання і чи наявні патологічні відхилення в пізнавальних, емоційних і вольових процесах;

– чи виявляються відмінності у психологічних характеристиках однією особою, авторство однієї особи щодо одного чи кількох письмових або зафіксованих усних джерел (на електронних носіях тощо) та ін.

Цей перелік питань є орієнтовним. У будь-якому разі перед призначенням експертизи варто порадитися з експертом щодо формулювання питань.

Відповідно до частини четвертої статті 101 КПК України запитання, які ставляться експертові та його висновок щодо них не можуть порушувати меж спеціальних знань експерта. Зокрема питання про оцінювання наявних закликів не належить до компетенції експертів-лінгвістів, психологів, а вирішується правознавцями, соціологами, політологами тощо, тому слідчий не повинен ставити експерту питання щодо наявності в тексті ознак правопорушень. Тобто експерту не можна ставити пряме питання, наприклад: «Чи розпалюють висловлювання громадянина К. національну, расову або релігійну нетерпимість?», «Чи спрямовані наведені в тексті (виступі) висловлювання на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті або на приниження національної честі та гідності?» або «Чи ображають наведені в тексті (виступі) висловлювання почуття громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями?» тощо.

Необхідно також пам'ятати, що відповідно до частини першої статті 242 КПК України не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права.

Обережно слід ставитися і до вибору експерта та його компетенції. Доволі поширеними помилками в цій категорії проваджень є призначення експертизи експертам, які не мають відповідного фаху.

Відтак, до складу експертної комісії з проведення психолого-лінгвістичної експертизи, крім психологів, мають входити психолінгвістик, лінгвісти, філософи, філологи.

Експертне дослідження носіїв інформації, на яких міститься текст, виступ чи інші матеріали, що можуть мати ознаки «мови ненависті»

«Мова ненависті», яка міститься в певних виданнях, публікаціях, виступах, інтерв'ю тощо фізично може знаходитися і потрапляти для експертного дослідження на різних носіях інформа-

ції – на папері (листівки, книги, газети, журнали тощо), на CD, DVD дисках, на картах пам'яті різних форматів, на фотографіях тощо. Ці носії інформації також підлягають експертному дослідженню з метою підтвердження їх автентичності та забезпечення допустимості використання як доказів під час судового розгляду кримінального правопорушення.

Найбільш проблемним у цьому плані є дослідження відео- та аудіозаписів з відповідними виступами, які потрапляють до слідчого від заявників, співробітників правоохоронних органів, журналістів, свідків подій чи інших осіб. У разі наявності у слідчого такого носія інформації, що містить відео- чи аудіозапис обов'язковою до виконання буде рекомендація призначення експертизи відео-, звукозапису. Така вимога обумовлена насамперед тим, що під час розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень типовою версією захисту буде версія про те, що на записі зафіксовано не повний текст виступу, а окремі фрази, «вирвані із контексту», що здійснено монтаж, який суттєво змінив зміст виступу. Навіть якщо така версія не висувається підозрюваним або його захисником на початку досудового розслідування, не можна гарантувати, що вона не виникне під час судового розгляду. Висновок експерта про відсутність монтажу в наданому слідством записі позбавить захист можливості використовувати таку версію або, принаймні, зробить її безперспективною.

У цьому контексті слід також пам'ятати, що, відповідно до частини п'ятої статті 101 КПК України висновок експерта не може ґрунтуватися на доказах, які визнані судом недопустимими. Згідно зі ст. 87 КПК України недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод такі діяння, як здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов та отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження. Про це варто пам'ятати під час отримання у процесі досудового розслідування слідства відповідних речових доказів, які є носіями інформації, що містить «мову ненависті» чи інші дані, які свідчать про наявність мотиву нетерпимості.

Основними завданнями експертизи відео-, звукозапису є встановлення технічних умов та технології отримання відео-, зву-

козапису, ототожнення особи за фізичними параметрами голосу. Тобто існує можливість встановити не лише ким саме був вимовлений записаний текст (чий голос відображено), але і в якій обстановці відбувався запис (характер шумів, записаних разом з текстом). Ця ж експертиза може дати відповідь на запитання щодо наявності або відсутності монтажу запису.

Зокрема на вирішення експерту можуть ставитися такі запитання:

- чи на цьому технічному пристрої (відеомагнітофоні, диктофоні тощо) зафіксована відеофонограма (фонограма)?

- за допомогою одного чи декількох технічних пристроїв зафіксовані конкретні фрагменти відеофонограми (фонограми)?

- чи є надана відеофонограма (фонограма) оригіналом або копією?

- чи проводився запис відеофонограми (фонограми) постійно?

- чи зазнавала змін надана відеофонограма (фонограма)?

- чи одночасно проводився запис відеозображення та звуку на відеофонограмі?

- чи брали перелічені особи участь у зафіксованій на фонограмі розмові та які конкретно слова та фрази ними промовлені?

- скільки осіб брало участь у зафіксованій на фонограмі розмові?

Для встановлення технічних умов та технології отримання відео- звукозапису на дослідження надається:

- оригінальна фонограма;

- оригінальний пристрій, яким фонограма зафіксована;

- додаткове обладнання, яке використовувалось для запису фонограми в повному складі: мікрофон, джерело живлення, прилади керування тощо;

- повні відомості про внесення конструктивних змін у пристрій запису та додаткове обладнання з зазначенням хронології таких змін.

Для ототожнення осіб за усним мовленням, зафіксованим у фонограмі, експерту надаються фонограми з порівняльними зразками у формі бесіди (допиту, одночасного допиту тощо). Зразки з усним мовленням повинні бути зафіксовані з достатнім рівнем запису, на якісній апаратурі та носіях, які відповідають установленим стандартам та з невеликим терміном використання. У разі потреби, для відбирання зразків запису залучається спеціаліст.

Установлення текстового змісту розмов, що зафіксовані у фонограмі, не є окремим експертним завданням, оскільки не по-

требує застосування спеціальних знань та може проводитись спеціалістом під час вирішення питань персоніфікації мовленнєвого матеріалу чи застосування спеціальних методів покращення розбірливості усного мовлення.

Окремому експертному дослідженню підлягають також мобільні телефони та персональні комп'ютери, що містять інформацію, яка має значення для розслідування злочину.

Експертні судово-психологічні та судово-психіатричні дослідження

Ураховуючи специфіку категорії злочинів, що розглядається, яка полягає в ключовому значенні мотиву для встановлення складу злочину ненасильницьких злочинів і належної кримінально-правової кваліфікації насильницьких злочинів на ґрунті нетерпимості, особливо важливим є всебічне дослідження особи підозрюваного. З цією метою можуть проводитися судово-психологічні та судово-психіатричні експертизи. Під час визначення виду експертизи, яку необхідно призначити, слід враховувати відмінність судово-психологічної експертизи, яка вивчає соціальну складову особи, риси її характеру, виховання і об'єктом якої є психічно здорова особа тощо від судово-психіатричної експертизи, яка встановлює наявність психічних захворювань у особи, їх розвиток та вплив на злочинну поведінку, психічний склад особи, а також встановлює осудність особи. Останнім часом набула розповсюдження комплексна психолого-психіатрична експертиза, яка вивчає особу і з погляду соціальної і медичної.

Судово-психологічна експертиза може призначатися щодо потерпілого з метою встановлення моральної шкоди, яка була заподіяна внаслідок вчинення злочину.

Призначення судово-психологічної та судово-психіатричної експертизи здійснюється в загальному порядку.

8. Міжнародні стандарти кримінально-правової протидії злочинам, учиненим на ґрунті нетерпимості (ненависть, дискримінація, ксенофобія та расизм)

Основними міжнародно-правовими документами, які містять норми антидискримінаційного характеру, стали угоди, підписані під егідою Організації Об'єднаних Націй. До прийняття в 1945 році Статуту ООН, у період діяльності Ліги Націй, міжнародна заборона дискримінації виявлялася тільки в укладанні окремих документів, так званих угод про меншини, які були обмежені в сфері застосування. Після трагічних подій Другої світової війни, коли світове співтовариство стало свідком безпрецедентної за своїм цинізмом та жорстокістю політики фашизму, що здійснювалася через насильство та знищення мільйонів людей за расовим та національним принципами, стала зрозумілою гостра необхідність надання універсальній міжнародній організації права здійснювати контроль і запобігати можливим масовим актам дискримінації у майбутньому. Прийняття Статуту ООН є початком періоду сучасного міжнародного права, в якому заборона нерівності та дискримінації має універсальний міжнародно-правовий характер і не може бути винятково сферою національної юрисдикції. Статут ООН установив загальні принципи поваги до прав людини на основі рівності.

Антидискримінаційні міжнародно-правові документи встановлюють загальний принцип недискримінації та/або зобов'язують держави заборонити певний вид дискримінації. До перших належать, зокрема, такі документи, як Загальна декларація прав людини 1948 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року. До другої групи належить низка конвенцій, декларацій, резолюцій та інших міжнародно-правових актів, які встановлюють заборону дискримінації у її конкретних проявах, зокрема расової дискримінації, дискримінації на основі етнічної приналежності, релігії та переконань, гендерної дискримінації, дискримінації в галузі праці, біженців, мігрантів, осіб без громадянства та інших її форм. До цієї групи належать, зокрема, Конвенція стосовно рабства, Конвенція

про запобігання злочину геноциду і покарання за нього, Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Міжнародна конвенція ООН про припинення злочину апартеїду і покарання за нього, Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенція про права дитини та інші.

Важливе місце в механізмі міжнародної правової протидії расовій дискримінації займають міжнародно-правові акти рекомендаційного характеру (документи міжнародних організацій: резолюції, декларації та інші), зокрема Декларація принципів толерантності ЮНЕСКО 1995 року, Декларація ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1963 року, Декларація ЮНЕСКО про расу і расові заборони 1978 року, Декларація про ліквідацію усіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконань 1981 року, Декларація ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин 1992 року, Віденська декларація та програма дій (прийнята на Всесвітній конференції із прав людини у 1993 році), Дурбанська декларація та Програма дій 2001 року та інші.

Особливу роль у системі міжнародного антидискримінаційного права виконує Міжнародна Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. У преамбулі Конвенції заявляється про необхідність якнайшвидшої ліквідації расової дискримінації в усьому світі, у всіх її формах і виявах, і забезпечення розуміння та поваги до гідності людини. Обов'язок держави захищати осіб, що перебувають під її юрисдикцією, від виявів расової дискримінації, є одним з основних положень міжнародного антидискримінаційного права. Конвенція в статті 6 проголошує: «Держави-учасниці забезпечують кожній людині, на яку поширюється їх юрисдикція, ефективний захист і засоби захисту через компетентні національні суди та інші державні інститути в разі будь-яких актів расової дискримінації, що посягають, порушуючи цю Конвенцію, на права людини та її основні свободи».

Ця теза вимагає насамперед пояснення значення поняття «расова дискримінація» з погляду міжнародного права. Поняття «расова дискримінація» у статті 1 Конвенції визначене як «будь-яке розрізнення, виняток, обмеження чи перевага, оснований на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження, метою або наслідком яких є знищення або применшення визнання, використання чи здійснення на рівних засадах прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-яких інших галузях суспільного життя». Комітет з ліквідації расової дискримінації у своїй Загальній рекомендації XIV у пункті 1 статті 1 Конвенції (1993 року) наголосив, що «недискримінація, ра-

зом з рівністю перед законом і правом на рівний захист закону без якої би то не було дискримінації, є одним з основних принципів захисту прав людини».

Ключовою, з погляду боротьби з расовою дискримінацією, є стаття 4 Конвенції, в якій держави-учасниці «засуджують всяку пропаганду і всі організації, які ґрунтуються на ідеях або теоріях переваги однієї раси чи груп осіб певного кольору шкіри або етнічного походження або намагаються виправдати, або заохочують расову ненависть і дискримінацію в будь-якій формі, і зобов'язуються вжити негайних та позитивних заходів, спрямованих на викорінення всякого підбурювання до такої дискримінації чи актів дискримінації, і з цією метою вони, відповідно до принципів, поданих у Загальній декларації прав людини і прав, ясно викладених у статті 5 Конвенції, серед іншого оголошують злочином, що карається законом, всяке поширення ідей, заснованих на расовій перевазі або ненависті, всяке підбурювання до расової дискримінації, а також усі акти насильства або підбурювання до таких актів, спрямованих проти будь-якої раси чи групи осіб іншого кольору шкіри або етнічного походження, а також подання будь-якої допомоги для проведення расистської діяльності, включаючи її фінансування; оголошують протизаконним і забороняють організації, а також організовану і всяку іншу пропагандистську діяльність, які заохочують расову дискримінацію та підбурюють до неї, і визнають участь у таких організаціях чи в такій діяльності злочином, що карається законом; не дозволяють національним чи місцевим органам державної влади або державним установам заохочувати расову дискримінацію чи підбурювати до неї».

Комітет підкреслив у своїй загальній рекомендації VII, що положення статті 4 мають обов'язковий характер. Для виконання зобов'язань, що випливають з цієї статті, держави-учасниці повинні не тільки прийняти відповідні закони, а й забезпечити їх ефективне дотримання. З урахуванням того, що загрози та акти насильства на расовому ґрунті легко призводять до нових актів насильства і створюють атмосферу ворожнечі, тільки негайне втручання держави може вважатися адекватною мірою у зв'язку із зобов'язанням уживати ефективних заходів у подібних ситуаціях.

Незважаючи на зусилля міжнародної спільноти, спрямовані на попередження та протидію дискримінації, цей феномен набуває щораз більше небезпечних та грубих форм. У Резолюції 65/240 «Глобальні зусилля, спрямовані на повну ліквідацію расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаної з ними нетерпимості і всеосяжне здійснення та вжиття подальших заходів з виконання Дурбанської де-

кларації та Програми дій», прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 24 грудня 2010 року, з глибокою стурбованістю йдеться про виникнення рухів расового і насильницького характеру, заснованих на расизмі та дискримінаційних ідеях, звернених проти арабських, християнських, єврейських та мусульманських громад, а також усіх релігійних громад, громад вихідців з країн Африки, громад вихідців з країн Азії, громад корінних народів і інших громад. Генеральна Асамблея однозначно засудила всі форми расизму і расової дискримінації, включаючи пов'язані з ними акти вмотивованого расизмом насильства, ксенофобії і нетерпимості, а також пропагандистські заходи та організації, які намагаються виправдати або заохочувати расизм, расову дискримінацію, ксенофобію та пов'язану з ними нетерпимість у будь-якій формі. Резолюцією наголошується, що «відступ від дотримання заборони расової дискримінації, геноциду, злочину апартеїду або рабства не допускається, як це визначено зобов'язаннями, згідно з відповідними документами з питань прав людини».

Європейська правова система протидії дискримінаційній злочинності

Основним документом в європейській юридичній системі антидискримінаційних норм є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (набула чинності для України у 1997 році) та Протоколи до неї. Ратифікувавши Конвенцію, Україна визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини. Європейський суд з прав людини було засновано в 1959 році відповідно до Конвенції з тим, щоб забезпечити дотримання державами-учасницями їхніх зобов'язань.

Європейський суд є міжнародним органом, який за умов, визначених Конвенцією, може розглядати заяви, подані державами-учасницями Конвенції з прав людини з питань порушення Конвенції іншими сторонами, а також заяви окремих осіб, груп та неурядових організацій про порушення прав людини, гарантованих Конвенцією.

Заборона дискримінації міститься у статті 14 Конвенції, яка встановлює, що «Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою». Принцип недискримінації, установлений статтею 14 Конвенції, може застосовуватися лише у випадках, коли порушуються права, захищені Конвенцією та протоколами, що дещо обмежує його дію.

Наступним юридичним кроком закріплення загального принципу недискримінації стало прийняття Протоколу №12, який був ратифікований Україною у 2006 році. Згідно з Протоколом, «здійснення будь-якого передбаченого законом права забезпечується без дискримінації за будь-якою ознакою, наприклад за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національної меншини, майнового стану, народження або за іншою ознакою; ніхто не може бути дискримінований будь-яким органом державної влади за будь-якою ознакою...» (стаття 1).

Під час ухвалення рішень Європейський суд з прав людини, згідно зі статтею 32 Конвенції, застосовує положення самої Конвенції: «юрисдикція Суду поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, подані йому на розгляд відповідно до статей 33, 34 і 47». Утім, через оціночний характер багатьох положень Конвенції особливого значення набуває їх тлумачення Судом при прийнятті рішень. Відтак, створюється особливе «прецедентне право» Суду, яке не є ідентичним прецедентному праву держав з системою «common law», не зобов'язуючи Суд обов'язково слідувати своїм попереднім рішенням.

У 2006 році прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Згідно зі статтею 17 цього Закону «Застосування судами Конвенції та практики Суду» «суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права». Аналізуючи практику Європейського Суду з прав людини, можна зробити висновок, що Україна повинна не тільки забезпечити виконання свого зобов'язання щодо загальних принципів недискримінації, а й має конкретний обов'язок щодо викриття ймовірних дискримінаційних мотивів у діях винних осіб.

Пряма констатація та інтерпретація цього зобов'язання міститься в низці рішень Європейського Суду з прав людини, який у своїй практиці вирішує питання щодо порушення положень Європейської Конвенції державами. У справі «Nachova and Others v. Bulgaria» Палата Європейського Суду в рішенні від 26 лютого 2004 року встановила порушення статті 14, узятій у поєднанні зі статтею 2 Конвенції (право на життя). Як виходить з матеріалів справи, двоє молодих чоловіків циганського походження – К. Ангелов та К. Петков – були військовослужбовцями. Вони самовільно покинули гауптвахту, де відбували дисциплінарне покарання. Під час затримання К. Ангелова і К. Петкова майор поліції Г. застосував зброю. Від отриманих поранень обидва чоловіки померли при транспортуванні в госпіталь.

Один з очевидців затримання стверджував, що поліцейські стріляли, а в якийсь момент Г. націлив на нього зброю і образив, прокричавши: «Ви, чортові цигани!». Палата ЄСПЛ дійшла висновку, що, по-перше, Болгарія не навела достатніх доказів відсутності дискримінаційного мотиву з боку правоохоронних органів при застосуванні зброї, по-друге, не було належного проведення слідства, зокрема, не були досліджені расові мотиви, що обумовило рішення Суду про порушення матеріальних та процесуальних аспектів статті 14.

Велика Палата, переглядаючи справу, наголосила на важливості протидії расизму та дискримінації, зазначивши: «Дискримінація – це відмінне поводження без об'єктивного та достатнього обґрунтування з особами, які перебувають у відносно схожому положенні (Willis v. the United Kingdom). Расове насильство – особливо серйозна форма знущання над людською гідністю. Враховуючи його пагубні наслідки, воно вимагає від влади особливої пильності та рішучих заходів. Влада повинна вжити всіх можливих заходів для боротьби з расизмом і расовим насильством, сприяючи, таким чином, затвердженню демократичного погляду на суспільство, в якому культурна різноманітність сприймається не як загроза, а як джерело багатства».

Розглядаючи питання порушення статті 14 у комбінації з процесуальним аспектом статті 2, Велика Палата підтвердила підхід Палати у справі, зазначивши, що «якщо є підозра, що расистські мотиви були причиною насильницьких дій, вкрай важливо, щоб офіційне розслідування було проведено належним чином і неупереджено, з урахуванням необхідності постійно нагадувати про небезпеку расизму та расової ненависті для суспільства та підтримувати впевненість меншин у здатність влади захистити їх від расового насильства. Дотримання державою позитивних зобов'язань по статті 2 Конвенції вимагає, щоб національна правова система демонструвала ефективність застосування кримінального права проти винних у незаконному позбавленні життя іншу людину, незалежно від расового або етнічного походження жертви (Menson and Others v. the United Kingdom)».

У справі «Балаш проти Угорщини» заява № 15529/12 від 20 жовтня 2015 року Суд установив порушення статті 14 сукупно зі статтею 3 Конвенції. Як вбачається з матеріалів справи, пан Янош Крістіан та його подруга пані D.L. перебували в нічному клубі в Сегеді, де троє чоловіків (особи невстановлені) їх ображали (глузували із його циганського походження та із зовнішності його подруги). Згодом до цих чоловіків приєднався пан E.D., який назвався поліцейським (офіцер пенітенціарної системи). Коли пан E.D. збирався піти, заявник сказав йому, що не личить офіцерові висловлювати вульгар-

ні слова, на що останній розпочав бійку із заявником, до якої приєдналися і троє незнайомих.

Після закінчення бійки заявник викликав поліцію. На виклик прибули два офіцери, які направили заявника та пані D.L. у місцеве відділення поліції. Через декілька днів заявник подав скаргу до кримінального Управління Сегедської прокуратури проти пана E.D., в якій він стверджував, що незнайомі йому люди ображали його словами «Брудний циган!» та кидали в нього цигарки, гроші. До скарги заявник долучив висновок про отримання побоїв.

Крім того, заявник наступного дня після інциденту ідентифікував пана E.D. у соціальній мережі та додав до скарги його коментарі про те, що вчора побили ногами цигана, лежачого на землі.

Розглядаючи питання порушення статті 14 у комбінації з процесуальним аспектом статті 3, Суд у своєму рішенні дійшов висновку, що, по-перше, Угорщина не навела достатніх доказів відсутності дискримінаційного мотиву, а також через принизливі образи та нанесення фізичних ушкоджень заявнику, по-друге, не було належного проведення слідства, зокрема, не належно досліджено расові мотиви, що й обумовило рішення Суду про порушення матеріальних та процесуальних аспектів статті 14. Відтак, «у даному випадку заявник був утягнутий в бійку з молодими людьми які, на думку заявника, жорстоко напали на нього. Медичний висновок, виданий йому, показав, що він під час бійки отримав синці на грудях, спині, шиї та обличчі. Ці тілесні ушкодження були отримані в результаті насильства расистського мотиву, зокрема, як заявник стверджував, перед бійкою він став мішенню расистських образ від трьох інших чоловіків та пана E.D. Суд вважає, що у світлі цих факторів, зокрема, без сумніву наявне порушення людської гідності на ґрунті расового мотиву».

Щодо визначення мотиву Суд зазначив, що відмова Уряду звинуватити пана E.D. була заснована на тому, що його расистські мотиви не можуть бути встановлені «однозначно і без сумніву». Зокрема, по-перше, не було можливості встановити хто почав сутичку і, що, урахувавши певні елементи, могли бути інші мотиви, ніж расова ненависть. По-друге, для Уряду повідомлення пана E.D. у соціальних мережах (про інцидент), не дали можливості визначити його мотиви. Суд вважає, що не тільки дії, але і характеристики жертви можуть бути кваліфіковані, як злочини на ґрунті ненависті. На думку Суду, дії можуть мати змішаний мотив, під впливом ситуативних факторів рівною мірою або більш сильних, ніж їх упереджене ставлення до належності жертви до певної групи меншин. Отже, Суду важко розділити заклопотаність Уряду з приводу його неможливості довести, що

образу була «точно» внаслідок того, що постраждалим належав до циган.

Водночас слід зазначити, що слідчі органи не пояснили, чому зміст повідомлень і подальше свідчення заявника не можуть бути однозначно пов'язані з оскаржуваними подіями, а також чому мотивів паном E.D. щодо нападу на заявника не можливо належним чином встановити з цих повідомлень у соціальній мережі. На думку Суду, матеріал у соціальній мережі, розміщений паном E.D., містить занадто нетерпимі і расистські повідомлення і не зрозуміло чому обвинувачення не надало аргументованої позиції щодо матеріалу в соціальній мережі.

Таким чином, практика Європейського Суду з прав людини переконливо свідчить про те, що важливим аспектом імперативного зобов'язання держави забезпечувати кожній людині, на яку поширюється їх юрисдикція, ефективний захист від будь-яких актів расової дискримінації, є процесуальне зобов'язання здійснювати належне розслідування обставин, пов'язаних із фактами, які могли б свідчити про расове підґрунтя правопорушень і робити зусилля до того, щоб не допустити безкарність винних осіб. Неналежне ставлення держави, в особі правоохоронних органів, до виявлення можливої расової ненависті, як мотиву вчинення протизаконного діяння, або умисне ухилення від визнання наявності такого мотиву є прямим порушенням міжнародно-правових норм.

Серед інших ратифікованих Україною антидискримінаційних європейських документів варто детально розглянути Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність щодо криміналізації дій расистського або ксенофобного характеру, учинених за допомогою комп'ютерної системи.

Відповідно до статей 3–6 Протоколу сторони мають ужити таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання в їх національному законодавстві злочинами у разі вмісного вчинення без права на це таких дій: розповсюдження або іншим способом надання громадськості доступу через комп'ютерні системи до расистського та ксенофобного матеріалу, погроза, зроблена через комп'ютерну систему, учинення тяжкого злочину, визначеного в її національному законодавстві, проти осіб з причини їх належності до групи, яка відрізняється за ознаками раси, кольору шкіри, національним або етнічним походженням, а також віросповіданням, якщо вони використовуються як привід для будь-якої з цих дій, або групи осіб, яка відрізняється за будь-якою з цих характеристик; публічна образа через комп'ютерну систему осіб з причини їх належності до групи,

яка відрізняється за ознаками раси, кольору шкіри, національним або етнічним походженням, а також віросповіданням, якщо вони використовуються як привід для будь-якої з цих дій, або групи осіб, яка відрізняється за будь-якою з цих характеристик; розповсюдження або іншим способом надання громадськості доступу через комп'ютерні системи до матеріалу, який заперечує, значно мінімізує, схвалює або виправдовує дії, які є геноцидом або злочинами проти людства, як це визначено в міжнародному праві.

Система антидискримінаційних норм, які юридично забезпечують право кожної людини на свободу від дискримінації, на жаль, неспроможна повністю подолати проблему виявів дискримінації у повсякденному житті. Такі прояви часто мають насильницький характер і вчиняються на ґрунті упереджень, ненависті, ксенофобії, нетерпимості. Для того, щоб протидіяти таким загрозам, у межах Плану дій у боротьбі з расизмом, ксенофобією, антисемітизмом та нетерпимістю Радою Європи було проголошено масштабну інформаційну кампанію з підтримання толерантності, створено Європейську комісію проти расизму та нетерпимості (ЄКНР), завданням якої стало посилення правових і політичних гарантій проти будь-яких виявів дискримінації, ксенофобії та расизму, посилення міжкурядового співробітництва в усіх сферах діяльності Ради Європи.

Сьогодні Європейська комісія проти расизму і нетерпимості є основним органом, який здійснює нагляд за дотриманням заборони дискримінації та расизму в державах-учасницях Ради Європи і надає їм відповідні рекомендації.

Додатки

Додаток № 1

ЗАТВЕРДЖЕНО
рішенням Національної експертної комісії
України з питань захисту суспільної моралі
від 20 квітня 2010 року № 3

РЕКОМЕНДАЦІЇ

щодо визначення ознак віднесення друкованої, аудіовізуальної, електронної та іншої продукції, а також переданих та отриманих по комунікаційних лініях повідомлень та матеріалів до продукції, що пропагує культ насильства та жорстокості

Загальна частина

1. Рекомендації про визначення ознак віднесення друкованої, аудіовізуальної, електронної та іншої продукції, а також переданих та отриманих по комунікаційних лініях повідомлень та матеріалів до продукції, що пропагує культ насильства та жорстокості (далі – Критерії).

2. Мета Критеріїв – визначення ознак продукції, що пропагує культ насильства та жорстокості для проведення дослідження, запобігання суб'єктивному оцінюванню творів такого змісту спеціалістом та виявлення порушень чинного законодавства у сфері захисту суспільної моралі.

3. Застосування Критеріїв передбачає встановлення відповідності інформації, що міститься у продукції, яка пропагує культ насильства та жорстокості, за визначенням, які дозволяють відокремити пропаганду культу насилля та жорстокості від інших видів продукції.

4. Визначення термінів, що використовуються у Критеріях:

Жорстокість – це властивість особистості, яка полягає у байдужості до страждань людей або ж у прагненні до їх спричинення.

Заклик до насильства та жорстокості – звертання до певної групи людей в усній, письмовій або іншій формі щодо здійснення актів насильства і жорстокості.

Культ насильства та жорстокості – надмірне звеличення творів, у яких вихваляється, видається за норму поведінки застосування грубої фізичної сили, розправа над потерпілим, катування і навіть заповідання смерті.

Насильство – застосування (загроза застосування) сили як вияву своєї волі щодо інших. Насильство обмежує можливості дій на власний розсуд того, на кого спрямоване.

Пропаганда насильства та жорстокості – діяльність, спрямована на розповсюдження демонстрацій актів насильства і жорстокості, для впливу на громадську думку, відповідні прояви не засуджуються, а видаються за поведінку правильну і таку, яка заслуговує на наслідування, поширення.

Особлива частина

Критерії віднесення продукції до такої,
що пропагує культ насильства та жорстокості

1. Наявність прямих закликів до насильства і жорстокості (письмові, друківані, або виконані в електронному вигляді, усні твори, фотозображення, рекламні сюжети, анонси, повідомлення та інше з написами, що містять такі заклики); звукозаписи, кіно-, відеопродукція, інші технічні записи зображень, що рухаються (комп'ютерні ігри, тощо), або сюжет твору, насичений переважною кількістю демонстрації (опису) сцен насильства та жорстокості.

2. Зображення (відтворення) насильства та жорстокості подається в ореолі позитивного відношення до нього, що спонукає до його наслідування, а не осуду.

3. Показ (опис) у натуралістичній формі нанесення фізичних пошкоджень людському тілу та будь-якій живій істоті (різані та вогнепальні рани, відтинання органів або частин тіла тощо).

4. Нагнітання жаху з використанням художніх засобів мистецтва або без них, смакування мук, приниження і натуралістичних подробиць страждання без ознак на художню, соціальну чи психологічну цінність твору.

5. Демонстрація (опис) фізіологічних реакцій організму на пошкодження чи біль (мученицька міміка, крики, стогін, страждання, кров, агонія тощо).

6. Натуралістична демонстрація (опис) в дії різноманітного реманенту для катування.

7. Глум над трупами.

8. Деталізація зображення сцен суїциду.

9. Використання спеціальних професійних засобів та способів, які посилюють ефект достовірності, реалістичності, документальності насильства.

Матеріал, який досліджується, не повинен відповідати усім критеріям одразу, але повинен відповідати більш ніж одному.

ЗАТВЕРДЖЕНО
рішенням Національної експертної комісії
України з питань захисту суспільної моралі
від 20 квітня 2010 року № 3

РЕКОМЕНДАЦІЇ

щодо визначення ознак віднесення друкованої, аудіовізуальної, електронної та іншої продукції, а також переданих та отриманих по комунікаційних лініях повідомлень та матеріалів до продукції, що пропагує національну та релігійну ворожнечу, неповагу до національних і релігійних святих та ображає національну гідність

Загальна частина

1. Рекомендації про визначення ознак віднесення друкованої, аудіовізуальної, електронної та іншої продукції, а також переданих та отриманих по комунікаційних лініях повідомлень та матеріалів до продукції, що пропагує національну та релігійну ворожнечу, неповагу до національних і релігійних святих та ображає національну гідність (далі – Критерії) визначають оцінку продукції, що пропагує національну та релігійну ворожнечу, неповагу до національних і релігійних святих та ображає національну гідність у межах державного нагляду за дотриманням вимог чинного законодавства у сфері захисту суспільної моралі.

2. Мета Критеріїв – визначення ознак пропаганди національної та релігійної ворожнечі, неповаги до національних і релігійних святих та ознак образи національної гідності в друкованій, аудіовізуальній, електронній та іншій інформаційній продукції для запобігання її суб'єктивному оцінюванню при проведенні експертизи та виявленні порушень законодавства України у сфері захисту суспільної моралі.

3. Застосування Критеріїв передбачає встановлення відповідності друкованої, аудіовізуальної, електронної та іншої інформаційної продукції вимогам чинного законодавства України у сфері захисту суспільної моралі.

4. Визначення термінів, що використовуються у Критеріях:

Розпалювання національної ворожнечі – дії, спрямовані на провокування, поширення, стимулювання чи виправдання расової та національної ненависті, ксенофобії, шовінізму, антисемітизму, дискримінації за ознакою расової та національної належності.

Розпалювання ворожнечі на релігійному ґрунті – дії, спрямовані на провокування та поширення ворожнечі та ненависті на релігійному ґрунті, котрі породжують міжконфесійну нетерпимість, негативне ставлення до представників релігій, конфесій, віросповідань чи до осіб, які не сповідують ніякої релігії.

Злочин, мотивований расовою, національною та релігійною нетерпимістю, ворожнечею – вид кримінального злочину, об'єктом якого є

суспільні відносини в сфері забезпечення конституційного права громадян на свободу світогляду і віросповідання.

Релігійне упередження – це заздалегідь сформована негативна думка чи ставлення до людини (людей) на основі її (їхньої) реальної чи уявної належності до певної релігії.

Особлива частина

Критерії національної та релігійної ворожнечі, неповаги до національних і релігійних святинь:

1) формування почуттів, настроїв неприязні, ворожнечі, огиди до представників інших расових, етнічних груп чи релігій, умисне приниження позитивних чи вивищення умовно негативних їх якостей;

2) провокування, поширення, стимулювання, виправдання расової ненависті, ксенофобії, українофобії, антисемітизму чи інших видів ненависті на основі нетерпимості, включаючи нетерпимість у вигляді агресивного націоналізму або етноцентризму, дискримінації і ворожості щодо національних і релігійних меншин, мігрантів та осіб з емігрантським корінням;

3) підбурювання (публічне) до вигнання за межі України чи переселення в інші регіони представників певної расової, етнічної чи релігійної належності;

4) поширення вигадок щодо расових, етнічних груп, релігій, повідомлення заздалегідь неправдивих відомостей або свідоме приховування чи перекручування певних подій або обставин із метою створення негативного уявлення про них;

5) перешкоджання звичаєвій поведінці, носінню одягу типового для представників певної національності чи релігії, відзначенню національних і релігійних свят і обрядів, глум над належними їм місцями богослужінь або релігійних зібрань, місцями паломництва, шанованими в тій або іншій релігії;

6) наруга, заклики до знищення чи пошкодження пам'ятників, пам'яток історичної та культурної спадщини, споруд, які є релігійною чи культурною цінністю для певної національної чи релігійної групи;

7) кривдження, приниження почуття гідності та інших етнічних почуттів представників окремих релігійних громад, конфесій, напрямів;

8) дискримінація, заклики до прямого чи непрямого обмеження прав громадян у зв'язку з їхньою національною чи релігійною належністю;

9) заклики щодо надання прямих або непрямих переваг і привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

10) залякування заподіянням фізичної, матеріальної чи іншої шкоди особам із огляду на їхню расову, етнічну, групову чи конфесійну приналежність.

Контактна інформація експертних установ

***Національна експертна комісія України
з питань захисту суспільної моралі***

04083 м. Київ вул. Артема, 73
Тел: (044) 486-11-61
Тел: (044) 486-17-99
Факс: (044) 486-11-61
<http://www.moral.gov.ua>
Ел. пошта: info@moral.gov.ua

***Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні
Національної академії наук України***

01001, Київ, вул. Грушевського, 4
Тел: (044) 279-0292
Факс: (044) 278-7182
<http://www.inmo.org.ua>
Ел. пошта: inmo2006@ukr.net

***Інститут політичних та етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Курбаса НАН України***

01011, Київ, вул. Кутузова, 8
Тел: (044) 285-65-61,
Факс: (044) 286-62-61
Ст. метро «Печерська».
Відділ вул. Арсенальної.
<http://www.ipiend.gov.ua>

***Дніпропетровський науково-дослідний
інститут судових експертиз***

49000, м. Дніпропетровськ, Набережна Леніна, 17,
Тел: (056) 726-54-00
Факс: (056) 791-17-56
dniproindtse@mail.ru

Електронні адреси усіх НДІСЕ Міністерства юстиції

http://www.minjust.gov.ua/0/str_ust_inst

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ
Слідче управління Головного управління Національної поліції
в _____ області

вулиця, будинок, місто, поштовий індекс телефон, електронна адреса

ПОВІДОМЛЕННЯ
про зміну підозри

місто _____

_____ 20__ року

Слідчий _____, розглянувши матеріали кримінального провадження, відомості про яке внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № ____ від _____, за ознаками злочинів, передбачених п. 14 ч. 2 ст. 115 та ч. 2 ст. 127 КК України, та, установивши наявність достатніх доказів для підозри особи в учиненні злочинів, відповідно до ст.ст. 42, 276, 277, 278 та ст. 279 КПК України, –

ПОВІДОМИЛА:

ОСОБА № 1,

____.1996 року народження, уро-
дження м. _____, громадянина
України, з середньою освітою, не
одруженого, не працюючого, рані-
ше не судимого, який проживає за
адресою: м. _____, вул. _____,
б. ____, кв. ____, місце мешкання
якого зареєстроване за адресою:
м. _____, просп. ____, б. ____, кв. ____,

про те, що він підозрюється в учиненні злочинів, передбачених п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України, – умисне вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині за мотивів національної нетерпимості, та ч. 2 ст. 127 КК України, – катування, тобто умисне заподіяння сильного фізичного болю, фізичного та морального страждання шляхом нанесення

побоїв, мучення та інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого вчинити дії, що суперечать його волі, у тому числі отримати від нього визнання, та з метою покарати його за дії, скоєні ним, а також з метою залякування чи дискримінації його, учинені за попередньою змовою групою осіб, з мотивів національної нетерпимості.

Досудовим розслідуванням встановлено, що у 2014 році, точні час та місце не відомі, ОСОБА № 1, ОСОБА № 2, неповнолітні ОСОБА № 3, ОСОБА № 4, ОСОБА № 5 та невідомі слідством особи з мотивів національної нетерпимості до осіб арабського походження, створили групу з метою виявлення іноземців арабського походження та вчинення стосовно них протиправних активних дій у вигляді заподіяння цим особам сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій, спрямованих на примусове отримання від них, визнань щодо нібито наявності у них наміру вступити у інтимний зв'язок з неповнолітніми дівчатами, а також прилюдно покарати їх за дані нібито розпусні дії.

Реалізуючи зазначений злочинний умисел, ОСОБА № 1, ОСОБА № 2, неповнолітні ОСОБА № 3, ОСОБА № 4, ОСОБА № 5 та невідомі слідством особи розробили план, відповідно до якого неповнолітня ОСОБА № 5 у соціальній мережі Інтернет, зареєструвавшись на одному із сайтів, призначених для знайомств, розпочинає листування з невідомими чоловіками арабського походження та провокує їх до вчинення з нею розпусних дій. У разі надходження від такого чоловіка пропозиції про вступ у інтимний зв'язок, повідомляє, що вона є неповнолітньою. Якщо чоловік, маючи інформацію про її неповнолітній вік, не відмовляється від вступу з нею в інтимний зв'язок, вона, за згодою інших членів групи призначає йому зустріч у певному місці, де спланованим діям групи не зможуть завадити сторонні особи. Під час зустрічі дівчина супроводжує чоловіка арабського походження до вказаного місця, заздалегідь обумовленого з усіма членами групи, які під виглядом нібито затримання «педофіла», розпочинають стосовно нього узгоджені активні дії у вигляді заподіяння йому сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій, спрямованих на примусове отримання від цього чоловіка, визнання наявності в нього наміру вступити в інтимний зв'язок із неповнолітньою, а також покарати його за дані розпусні дії.

Водночас, неповнолітній ОСОБА № 3, який був більш активним учасником групи та мав більш стійкі вольові якості, узяв на себе функції організатора злочинних дій групи, згідно з якими:

– він формує із членів організації склад групи, яка буде безпосередньо здійснювати конкретну акцію;

– під час проведення акції бере безпосередню участь у здійсненні певних дій, спрямованих на реалізацію мети акції, керує її ходом та координує дії учасників;

– у разі втручання сторонніх осіб, уживає заходів щодо утворення у останніх упевненості в правомірності їх дій, а при спробі завадити реалізації намірів групи, ухвалює рішення щодо повідомлення по факт затримання так званого «педофілу» працівників правоохоронних органів.

Відтак, 01.02.2015 у невстановлений досудовим розслідуванням час, ОСОБА № 3, виконуючи функції організатора злочинних дій групи у вищезазначеному складі, а також згідно з розробленим усіма членами групи планом, дав вказівку ОСОБИ № 5 розпочати переписку в соціальній мережі Інтернет з метою пошуку чоловіка арабського походження, бажуючого вступити з нею в інтимний зв'язок, і в разі наявності такого чоловіка домовитись із ним про зустріч біля станції метро «Олексіївська» у м. Харкові.

Виконуючи вказівку ОСОБИ № 3, ОСОБА № 5, будучи зареєстрованою на сайті соціальної мережі Інтернет «Mamba.ru» як «Nasta19лет», із 14.52 того ж дня розпочала переписку з раніше не знайомою їй особою, зареєстрованою на вказаному сайті під ім'ям «Арин», яким виявився громадянин Хашимітського Королівства Йорданії ОСОБА № 6, ___ року народження. Отримавши від ОСОБИ № 6 пропозицію вступити з ним в інтимний зв'язок, ОСОБА № 5, діючи згідно з відведеною їй роллю, повідомила останнього, що вона є неповнолітньою, і якщо його не хвилює вказаний факт, то вона готова до вступу з ним в інтимні стосунки. Після того, як ОСОБА № 6 підтвердив свій намір, ОСОБА № 5 призначила йому зустріч о 19.30 біля станції метро «Олексіївська» в м. Харкові.

О 16.00 того ж дня ОСОБА № 5, знаходячись разом з ОСОБОЮ № 1 ОСОБОЮ № 4 та ОСОБОЮ № 3 у приміщенні більярдного клубу «Кінг» за адресою: м. Харків, пр. Героїв Сталінграду, 181, повідомила останніх про наявність згоди чоловіка арабського походження вступити з нею в інтимний зв'язок як з неповнолітньою.

ОСОБА № 3 з метою організації злочинних дій групи відповідно до відведеної йому ролі повідомив ОСОБУ № 1, ОСОБУ № 2, неповнолітню ОСОБУ № 4 та невстановлених слідством осіб про необхідність здійснення акції по затриманню так званого «педофіла», і запропонував їм прибути в район станції метро «Олексіївська» по пр. Л. Свободи в м. Харкові.

Приблизно о 18.00 того ж дня ОСОБА № 1, ОСОБА № 2, неповнолітні ОСОБА № 3, ОСОБА № 4, ОСОБА № 5 та невстановлені слідством особи прибули до обумовленого місця.

З метою забезпечення узгоджених дій групи, спрямованих на реалізацію їх злочинного наміру, ОСОБА № 3, діючи відповідно до

відведеної йому ролі, розподілив між учасниками акції функції, згідно з якими:

– ОСОБА № 5 залишилася біля виходу зі станції метро «Олексіївська» м. Харкова, де чекала приїзду ОСОБИ № 6, і повинна була відвести його до раніше обумовленого безлюдного місця;

– ОСОБА № 1 та ОСОБА № 2 знаходились біля виходу зі станції метро «Олексіївська» м. Харкова, на незначній відстані від ОСОБА № 5, з метою забезпечення постійного візуального спостереження за останньою та діями ОСОБИ № 6 після їх зустрічі;

– ОСОБА № 3 та ОСОБА № 4 знаходились біля арки будинку № 34 по пр. Л. Свободи у м. Харкові – за маршрутом, яким повинна рухатись ОСОБА № 5 та ОСОБА № 6 у напрямку лісосмуги, розташованої поруч із указаним будинком, де на них будуть чекати інші учасники акції.

Близько 19.30 того ж дня ОСОБА № 5 зустрілась з ОСОБОЮ № 6 і, діючи узгоджено із співучасниками, відповідно до раніше розробленого плану, створюючи в потерпілого хибну яву про необхідність пройти із нею в інше місце для вступу з ним у інтимний зв'язок, повила останнього в напрямку лісосмуги, де на них уже чекали інші учасники злочинної групи.

ОСОБА № 1, ОСОБА № 2, ОСОБА № 3 та ОСОБА № 4, діючи згідно з планом, почали рухатись зі своїх місць у напрямку ОСОБИ № 5 та ОСОБИ № 6.

Знаходячись біля будинку № 34 по пр. Л. Свободи в м. Харкові, ОСОБА № 6, побачивши пересування за ними вказаних осіб, та відчувши небезпеку для себе, повернувся та почав рухатись у зворотньому напрямку до виходу із станції метро «Олексіївська» м. Харкова.

Реалізуючи злочинний план групи щодо вчинення щодо ОСОБИ № 6 з мотивів національної нетерпимості як до особи арабського походження протиправних активних дій у вигляді заподіяння йому сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій, спрямованих на примусове отримання від ОСОБИ № 6 визнань щодо наявності у нього наміру вступити з нею у інтимний зв'язок, а також під приводом цього прилюдно покарати його за такі розпусні дії, ОСОБА № 5 з метою притягнення до себе і дій ОСОБИ № 6 уваги співучасників і надання їм можливості розпочати активні дії, закричала, що у потерпілого є зброя.

Усвідомлюючи, що ОСОБА № 6 може зірвати реалізацію їх злочинного умислу, а саме втекти, унаслідок чого вони не зможуть реалізувати злочинний намір групи, спочатку ОСОБА № 3 та ОСОБА № 4, а потім ОСОБА № 1 та ОСОБА № 2, а також інші невстановлені слідством особи підбігли до потерпілого, оточили його, не даючи можливості залишити місце події.

Продовжуючи злочинні дії групи, ОСОБА № 3, діючи узгоджено із співучасниками, наніс ОСОБІ № 6 один удар рукою в обличчя, від якого той упав на землю. ОСОБА № 1, ОСОБА № 2 та ОСОБА № 3, а також невстановлені в ході досудового слідства особи, діючи згідно з раніше розробленим планом, узгоджено між собою, стали завдати ОСОБІ № 6 ударів руками і ногами по різних частинах тіла, завдаючи фізичний біль.

Водночас ОСОБА № 1, ОСОБА № 2, неповнолітні ОСОБА № 3, ОСОБА № 4 та ОСОБА № 5, а також невстановлені слідством особи, усвідомлюючи, що ОСОБА № 6 є особою арабського походження, що додатково підбурювало їх до скоєння активних дій, спрямованих на реалізацію злочинного умислу групи, стали виказувати на адресу останнього образи, пов'язані з його національною належністю, а також вимагали зізнатися в тому, що він є сексуальним збоченцем, що принижувало честь та гідність потерпілого.

За мірою розвитку подій ОСОБА № 6 вдалося підвестися і він, побоюючись за свої життя та здоров'я, спробував втекти з місця події. З метою запобігання діям потерпілого ОСОБА № 4 схопив його за ліву руку, а ОСОБА № 3 - за праву, чим обмежили свободу його пересування, а ОСОБА № 1, який знаходився позаду, наніс ОСОБІ № 6 не менш 3-4 ударів ліктем правої руки в область спини, завдавши тим самим сильний фізичний біль. Підтримуючи дії співучасників, ОСОБА № 2 та інші невстановлені в ході досудового слідства особи, які знаходились попереду, підійшли до них і також нанесли не менше ніж по два удари ногами по верхній частині тулубу потерпілого, завдаючи йому сильний фізичний біль.

Указані дії ОСОБА № 1, ОСОБА № 2, неповнолітні ОСОБА № 3, ОСОБА № 4 та ОСОБА № 5, а також невстановлені слідством особи супроводжували виказуванням на адресу потерпілого образ, що принижували його честь та гідність.

З метою продовження злочинних дій, усвідомлюючи що події відбувалися у вечірній час у лютому місяці, тобто при низькій температурі повітря, ОСОБА № 1, ОСОБА № 2, ОСОБА № 3, ОСОБА № 4 та невстановлені слідством особи зняли з потерпілого куртку та футболку, залишивши його оголеним у верхній частині тіла (до поясу), внаслідок чого завдали потерпілому фізичних страждань.

Своєю чергою, потерпілий ОСОБА № 6, відчувши реальну загрозу його здоров'ю, ще раз спробував утекти від нападників у бік арки будинку № 34 по пр. Л. Свободи в м. Харкові.

Однак не бажаючи відмовитись від реалізації в повному обсязі злочинного умислу групи, ОСОБА № 1, діючи узгоджено із співучасниками, побіг за ОСОБОЮ № 6, та, наздогнавши його, наніс удар рукою по тулубу, від якого потерпілий упав на землю. ОСОБА № 2, ОСОБА № 3,

ОСОБА № 4 та невстановлені слідством особи також підбігли до потерпілого і, користуючись його безпорадним станом, стали наносити ОСОБИ № 6 удари ногами по тулубу, завдаючи сильний фізичний біль.

Указані дії привернули увагу сторонніх осіб, що знаходились у квартирах будинку № 34 по пр. Л. Свободи м. Харкова та поруч із будинком, які стали робити ОСОБИ № 1, ОСОБИ № 2, ОСОБИ № 3, ОСОБИ № 4 та ОСОБИ № 5, а також та невстановленим слідством особам зауваження та вимагали припинити знущання над потерпілим.

Розуміючи, що присутність сторонніх осіб може завадити реалізації повною мірою злочинного умислу групи, ОСОБА № 3, діючи згідно із відведеною йому роллю, став демонструвати перехожим переписку між ОСОБОЮ № 5 та ОСОБОЮ № 6, відображену на екрані мобільного телефону. З метою створення у свідків хибної уяви в правомірності дій групи, що забезпечило б можливість доведення до кінця злочинного умислу групи, ОСОБА № 3, повідомляв обступивши їх громадянам, що ними затриманий сексуальний збоченець, який намагався вступити в статеві відносини з неповнолітньою і з цього приводу вже нібито викликані співробітники міліції.

Діючи відповідно до злочинного умислу групи, ОСОБА № 2, ОСОБА № 3 та ОСОБА № 4, усвідомлюючи, що на вулиці низька температура і за відсутності одягу людина мерзне, з метою заподіяння потерпілому додаткових фізичних страждань, весь час утримували його руки, не даючи ОСОБИ № 6 можливості втекти та надіти на себе одяг.

Злочинні дії ОСОБИ № 1, ОСОБИ № 2, ОСОБИ № 3, ОСОБИ № 4 та ОСОБИ № 5, а також не встановлених слідством осіб стосовно потерпілого продовжувались тривалий час та були припинені після втручання працівників міліції, які прибули за викликом.

Внаслідок нанесених ОСОБОЮ № 1, ОСОБОЮ № 2, ОСОБОЮ № 3, ОСОБОЮ № 4 та невстановлених слідством осіб потерпілій ОСОБИ № 6 побоїв та вчинення стосовно нього інших насильницьких дій потерпілому відповідно до висновку судово-медичної експертизи № ____ від ____ 20__ року, було заподіяно такі тілесні ушкодження:

- 3 синці в лобовій області справа,
- один синець в проекції лівої виличної кістки,
- один синець на нижньому столітті правого ока,
- три синці по внутрішній поверхні правого плеча в середній третині,
- один синець по внутрішній поверхні лівого плеча в середній третині,
- одне садно в поперековій області зліва,
- не менш шести саден на передньо-зовнішньої поверхні правого плечового суглоба,

– множинні садна на передній поверхні в проекції лівого плечового суглоба,

– шість саден по задньо-зовнішній поверхні правого плеча у верхній і середній третині, -

які відносяться до категорії легких тілесних ушкоджень.

Отже, своїми умисними діями ОСОБА № 1 учинила злочин, передбачений ч. 2 ст. 127 КК України, – катування, тобто умисне заподіяння сильного фізичного болю, фізичного та морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення та інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого вчинити дії, що суперечать його волі, зокрема отримати від нього визнання, та з метою покарати його за дії, скоєні ним, а також з метою залякування чи дискримінації його, учинені за попередньою змовою групою осіб з мотивів національної нетерпимості.

Крім того, ____ 2015 року біля 18.00 ОСОБА № 1, ОСОБА № 2, неповнолітні ОСОБА № 3, ОСОБА № 4, ОСОБА № 5 та невстановлені слідством особи, діючи за попередньою змовою в складі злочинної групи, з метою катування з мотивів національної нетерпимості громадянина ОСОБА № 6, 19__ року народження, з яким на сайті соціальної мережі Інтернет познайомилась ОСОБА № 5, прибули до виходу зі станції метро «Олексіївська» по пр. Л. Свободи в м. Харкові.

Під час реалізації злочинного умислу групи ОСОБА № 1, ОСОБА № 2, ОСОБА № 3, ОСОБА № 4 та невстановлені слідством особи і ОСОБА № 6 перемістились до арки будинку № 34 по пр. Л. Свободи в м. Харкові.

Знаходячись у вказаному місці, ОСОБА № 1, приблизно о 19.30 год. завів руки ОСОБИ № 5 за спину та, використовуючи безпорадний стан останнього і перевищуючи необхідну для його утримання силу, став всією масою тіла тиснути на спину потерпілого своїми колінами, притискаючи до землі.

Від дій ОСОБИ № 1 у потерпілого ускладнилось дихання. Водночас свідок ОСОБА № 7, яка знаходилась поруч, зробила ОСОБИ № 1 зауваження щодо погіршення стану потерпілого та запропонувала відпустити його.

Своєю чергою, ОСОБА № 1 на ґрунті виниклих за вказаних обставин неприязних відносин до потерпілого, які супроводжувались національною нетерпимістю, вирішив убити ОСОБУ № 6, про що не повідомив ОСОБА № 2, ОСОБА № 3, ОСОБА № 4, ОСОБА № 5 та інших невстановлених слідством осіб.

Діючи відповідно до раптово виниклого злочинного умислу, ОСОБА № 1, усвідомлюючи, що тривале запобігання нормальному диханню призводить до настання смерті людини, та, бажаючи настання таких наслідків, продовжував утримувати ОСОБУ № 6 у положенні, яке суттєво обмежувало його дихання приблизно до 20.00 год. доти, доки він не перестав подавати ознаки життя.

Злочинними діями ОСОБИ № 1 відповідно до висновку судово-медичної експертизи № ____ від ____ 2015 року, заподіяно потерпілій ОСОБИ № 6 такі тілесні ушкодження:

– комплекс загально асфіктичних ознак у вигляді рясних зливних трупних плям, розширення зіниць, точкових крововиливів у сполучні оболонки очей, рідкого стану крові, вираженого венозного повнокров'я внутрішніх органів, точкових крововиливів на поверхні серця, гострої емфіземи легенів, набряк головного мозку, його оболонки; комплекс ознак, що зустрічаються при механічній асфіксії від здавлення грудей і живота – «екхімотична маска» – синюшність обличчя з безліччю дрібних розсіяний крововиливів у шкіру верхньої частини грудної клітки, «карміновий набряк» легень, у сполучні оболонки очей, крововиливу в м'язи шиї і дуги аорти,

– переломи остистих відростків 7–9 грудних хребців, з крововиливом у навколишні м'які тканини,

– масивні крововиливи в поверхневі і глибокі м'язи спини розташовані по близькохребетної лінії праворуч і ліворуч.

Внаслідок механічної асфіксії, яка утворилась через здавлювання органів грудної клітки з позиційним (знерухомлюючим) компонентом і можливими елементами закриття отворів рота і носа, власне, розвитком механічної асфіксії, пов'язаної з обмеженням (припиненням) екскурсії (рухів) грудної клітки з різким зменшенням дихального об'єму, подальшим розвитком порушень кровообігу дихального обсягу, і наступним розвитком порушення кровообігу в малому його колі (легені – серце) настала смерть ОСОБИ № 6.

Отже, своїми умисними діями ОСОБА № 6 учинила злочин, передбачений п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України, – умисне вбивство, тобто вмісне протиправне заподіяння смерті іншій людині з мотивів національної нетерпимості.

Слідчий _____

«ПОГОДЖЕНО»

Старший прокурор відділу
прокуратури області
радник юстиції _____

Підозрюваному повідомлено, що відповідно до ст. 42 КПК України він має такі права:

1) знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують;

2) бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені цим Кодексом, а також отримати їх роз'яснення;

3) на першу вимогу мати захисника і побачення з ним до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту мати такі побачення без обмеження їх кількості й тривалості; на участь захисника у проведенні допиту та інших процесуальних дій; на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження; на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених цим Кодексом та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, у тому числі в зв'язку з відсутністю коштів на її оплату;

4) не говорити нічого з приводу підозри проти нього, обвинувачення або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання;

5) давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення чи в будь-який момент відмовитися їх давати;

6) вимагати перевірки обґрунтованості затримання;

7) у разі затримання або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою – на негайне повідомлення членів сім'ї, близьких родичів чи інших осіб про затримання і місце свого перебування згідно з положеннями статті 213 цього Кодексу;

8) збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази;

9) брати участь у проведенні процесуальних дій;

10) під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу;

11) застосовувати з додержанням вимог цього Кодексу технічні засоби під час проведення процесуальних дій, в яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити застосування технічних засобів при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється законом, чи стосуються інтимного життя особи, про що виноситься (ухвалюється) вмотивована постанова (ухвала);

12) заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо;

13) заявляти відводи;

14) ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому статтею 221 цього Кодексу, та вимагати відкриття матеріалів згідно зі статтею 290 цього Кодексу;

15) одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення;

16) оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому цим Кодексом;

17) вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативну розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, у порядку, визначеному законом, а також відновлення репутації, якщо підозра, обвинувачення не підтвердилися;

1) Використовуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних актів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі потреби користуватися послугами перекладача за рахунок дер-

_____

Про зміну раніше повідомленої підозри мені повідомлено, повідомлено про зміну раніше повідомленої підозри та пам'ятка про процесуальні дії після арешту, права підозрюваного оголошені та

Підписаний: _____
(підпис, ініціали, прізвище)

_____ 201__ року.

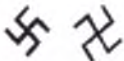
Підпис: _____

Підписаний про зміну раніше повідомленої підозри вручив:

Підпис: _____

Расистська, неонацистська та екстремістська символіка
(інформація має лише рекомендаційний характер)

1. Neo-Nazi and Racist Symbols
Rassistische und neonazistische Symbole
Неонацистські та расистські символи

Swastika

The Swastika was the official emblem of the National Socialist Party of Germany, NSDAP. Used in numerous variations.

Свастика

Свастика була офіційною емблемою Нацистської партії Німеччини. Використовується у багатьох варіаціях.

Celtic Cross

The Celtic Cross is a worldwide symbol for «the supremacy of the white race» and one of the main neo-Nazi and racist symbols. It's widely spread at football stadiums on banners, scarves, flyers. Often used as a replacement for the letter O.

Кельтський хрест

Кельтський хрест – загальноприйнятий символ «вищості білої раси», а також один з основних неонацистських і расистських символів. Широко використовується на футбольних стадіонах (на банерах, шарфах, флаєрах). Нерідко зображується замість літери «O».

KKK (Ku Klux Klan)

Racists and neo-Nazis use different symbols of the militant US-american and racist organisation Ku Klux Klan (KKK). Their logo consists of a white cross within a red circle, and a drop of blood in the centre.

KKK (Ку-Клукс-Клан)

Расисти та неонацисти використовують різноманітні символи бойовничої американської расистської організації Ку-Клукс-Клан (KKK). Їх логотип складається з білого хреста у червоному колі з краплею крові в центрі.

Cogwheel

Mostly contains different signs in its middle. Used by racists and neo-Nazis because it was the symbol of the «Reichsarbeitsdienst», a paramilitary working and educational institution in German National Socialism. Combined with the Swastika, it was the symbol of the German Working Front («Reichsarbeitsdienst»).

Зубчасте колесо

Зазвичай містить різноманітні знаки в середині. Використовується расистами та неонацистами, оскільки раніше це був символ Reichsarbeitsdienst, воєнізованої робітничої та освітньої установи за часів націонал-соціалізму в Німеччині. У поєднанні зі свастикою є символом Німецького робітничого фронту (DAF).

Triskele

The Triskele has got an angular design, similar to the Swastika. Therefore, it is often used by racists and neo-Nazis. It is also the symbol of the «Blood & Honour» movement (see Blood & Honour). Also used with a circular design.

Трискеліон

Трискеліон має кутасту форму, подібну до свастики, тому цей символ часто використовується расистами та неонацистами. Крім того, він може позначати символ руху «Blood & Honour» («Кров і честь»). Також може мати округлу форму.

Hammer & Sword

The crossed Hammer & Sword is a symbol of «national community» of soldiers and workers used by the «Hitler Youth». It is becoming more and more popular among racists and neo-Nazis.

Молот і меч

Перехрещені молот і меч – символ «національної єдності» солдатів та робітників, який використовується Гітлер'югендом. Він набуває дедалі більшої популярності серед расистів і неонацистів.

Hammerskins

Paramilitary network of neo-Nazi-skinheads operating in many countries. The symbol of the Hammerskins are two crossed hammers standing for the «white workingman».

Хаммерскіни

Воєнізована мережа неонацистів – скінхедів, що існує в багатьох країнах. Символ хаммерскінів – два перехрещені молоти на позначення «білих робітників».

SS-Totenkopf / SS-Skull

This type of skull was once a symbol of special SS groups («SS-Totenkopfverbände»), now used (among others) by Combat 18 – an international neo-Nazi terrorist organisation.

SS-Totenkopf / «Мертва голова»

Такий тип черепа раніше був символом спеціальних підрозділів СС («SS-Totenkopfverbände»), зараз його (та деякі інші символи) використовує Combat 18 – міжнародна неонацистська терористична організація.

Reichskriegsflagge (Warflag of the German Empire)

War flag of the German Empire 1867–1921, symbolises the wish to get back to the old and pre-democratic times. Used in different variations. Football fans replace the original colours by the colours of their club. In the center, the eagle is replaced by their football clubs logo.

Reichskriegsflagge (Військовий прапор Германської імперії).

Військовий прапор Германської імперії 1867–1921 рр. символізує прагнення повернути старі до демократичні часи. Використовується у багатьох варіаціях. Футбольні фани змінюють оригінальні кольори на кольори своїх клубів. У центрі також замість орла розміщують логотип свого футбольного клубу.

Black Sun

The Black Sun looks like a swastika with twelve arms or a wheel made of twelve Sig-Runes. Used by the «SS» (= security squadron of the Nazis) as a nordic-pagan symbol of religion.

Чорне сонце

Чорне сонце нагадує свастику з дванадцятьма променями або колесом із дванадцяти рун «Сіг». Використовувалося військами СС як скандинавський язичницький релігійний символ.

White Power / White Power Fist / White Pride

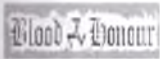
The slogans «White power» and «White pride» are used as a term of «the supremacy of the white human race». The white power fist is the opposite of the American Black-Power movement's logo. It's one of the key symbols of neo-Nazi scenes worldwide.

Біла сила / Кулак білої сили / Біла гордість

Заклики «Біла сила» та «Біла гордість» вживаються на позначення «вищості людей білої раси». Кулак білої сили – це антипод логотипу американського «чорного» руху. Це один із ключових неонацистських символів, поширений у всьому світі.

Blood & Honour

«Blood & Honour» is a network of neo-Nazi-skinheads, founded by Screwdriver-frontman Ian Stuart Davidson (see also: Screwdriver). It operates on an international base. Sections of B&H can be found in nearly every European country. «Blood & Honour» was the slogan of the «Hitler Youth», engraved on their knives. B&H also builds a link to the «Nuremberg Race Laws», fully named «Law to protect German blood and German honour». B&H uses the Triskele as one of their main symbols (see also Triskele and number codes: 28).

«Кров і честь»

«Кров і честь» – це мережа неонацистів-скінхедів, заснована лідером гурту «Скрюдрайвер» (Skrewdriver) Іеном Стюартом Девідсоном (див. Skrewdriver). Діє на міжнародному рівні. Має осередки майже в кожній країні Європи. «Кров і честь» – колишній девіз Гітлер'югенду, який викорбувався на їхніх ножах. «Кров і честь» також має певний зв'язок із Нюрнберзькими расовими законами (певна назва – Закон на захист німецької крові та німецької честі). «Кров і честь» як один зі своїх основних символів використовує трискеліон (див. також «Трикселіон» та числові коди: 28).

Reichsadler (Eagle of the Nazis)

The Reichsadler was a traditional emblem used by Nazis on uniforms and notepaper, etc. They combined it with a Swastika or other symbols in the circle below in order to symbolise different divisions and groups. Nowadays, the Hakenkreuz below the eagle is often replaced by a Celtic Cross or similar symbols. Football fans also use the former Reichsadler in combination with different logos of football clubs below the eagle.

Reichsadler (Нацистський орел)

Нацистський орел – традиційна емблема, яку нацисти використовували на форменому одязі, бланках документів тощо. Упоєднанні зі свастикою або іншим символом у колі символізував різноманітні підрозділи та групи. Нині свастику під орлом вєрідко заміняють кельтським хрестом або іншими символами. Футбольні фани також використовують колишнього нацистського орла в комбінації з логотипами своїх футбольних команд, розміщеними під ним.

SA-Badge

The badge of the SA is a combination of the Sig-Rune and the letter A.

Емблема SA

Емблема штрмових загонів SA – це комбінація руни «Zig» та літери «A».

2. Runes / Runen/ Руни

Runes are old Nordic/Germanic symbols used by the German National Socialists. Many of them are still used by neo-Nazis and racists in the national context. The main difference between the rune system and most other alphabets is that every letter (or rune) has got an established symbolic meaning.

Руни – це стародавні скандинавські та германські символи, які використовувалися німецькими націонал-соціалістами. Більшість із них і досі використовують неонацисти та расисти в національному контексті. Основна відмінність між рунічною системою та більшістю інших алфавітів полягає в тому, що за кожною літерою (руною) закріплене власне символічне значення.

Sig-Rune / SS-Emblem

As well as the «SS-skull», the two Sig-runes became the emblem of the «Waffen-SS» («SS» is short for security squadron). A single Sig-rune was used as an emblem of the «Hitler Youth». Many football fans use Sig-runes on their banners or in their graffitis instead of the usual letter «S» because they resemble the ancient Nordic and German Sig- or «Siegel»-Rune.

Руна «Зіг» / Емблема СС

Дві руни «Зіг» у поєднанні з Мертвою головою СС слугували емблемою військ СС (служби безпеки нацистів). Одна руна «Зіг» використовувалась як емблема Гітлер'югенда. Багато футбольних фанів використовують руни «Зіг» на своїх банерах (прапорах, транспарантах) та у графіті замість звичайної літери «S», оскільки остання нагадує стародавню скандинавську або германську руну «Зіг».

Wolfs-Rod / Gibor-Rune

This was used by Nazis as the emblem of the «Werewolf Organisation» which was an undercover section of the Waffen-SS in World War II (see also clothing brands and prints: Werwolf). The «Werewolf Organisation» contained «guerrilla fighters» to continue the fight against the invading Allies at places where Germany's Wehrmacht was already defeated and «German territory» was occupied.

Вольфсангель / Руна «Гібор»

Використовувалася нацистами як емблема організації «Вервольф», яка під час Другої світової війни була тасмним підрозділом військ СС (див. також шеврони і принти Werwolf). До складу цього підрозділу входили партизани, завданням яких було здійснювати розвідувально-диверсійну роботу проти союзників на «німецькій території», де частини Вермахту вже зазнали поразки та яка була окупована союзницькими військами.

Arrow- or Fight-Rune/Tyr-Rune

The Tyr-rune has been used as a fascist symbol. It was the badge of the «Sturmabteilung» (SA) training schools, the «Reichsführerschulen» in Nazi Germany. It was also used amongst «Hitler Youth» and the SS.

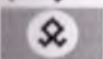
Руна боротьби або стріли / Руна «Тур»

Використовувалася як фашистський символ. Це була емблема навчальних шкіл штурмових загонів SA, шкіл офіцерів (Reichsführerschulen) у нацистській Німеччині. Також її використовували Гітлер'югенд та СС.

Odal-Rune

It is a symbol of «Blood and Soil». In Nazi-Germany it was used as the emblem of the «Hitler Youth». After World War II, it was used by the forbidden German neo-Nazi youth organisation «Wiking Youth».

Руна «Одал»

Символ «Крові та землі». У нацистській Німеччині була емблемою Гітлер'югенда. Після Другої світової війни використовувалася членами забороненої німецької неонацистської молодіжної організації Вікінг'югенд.

Life-Rune/Man-Rune

This symbol stands for the «life power of the nation» and symbolises a human being who is stretching his arms to the Gods (signified life, creation, birth, rebirth and renewal). The Life- or Man-Rune is a universal symbol of nationalist movements and used by various neo-Nazi organisations (f. e. the American National Alliance).

Руна життя / руна „Ман“

Означає «силу життя нації» та символізує людину, яка протягає руки до богів (життя, словнене сенсу; творіння; народження; переродження та оновлення). Універсальний символ націоналістичних рухів, який використовується різноманітними неонацистськими організаціями, наприклад, Американським національним альянсом.

Death-Rune/Yr-Rune

Opposite to Life- or Man-Rune. The so-called «Death Rune», was used on Waffen-SS graves along with the «Life Rune», adopted by National Alliance and other neo-Nazi organisations.

Руна смерті / руна «Ір»

Символ, протилежний руні життя. Використовувався на могилах воїнів військ СС поряд із руною життя. Його перейняв Національний альянс та інші неонацистські організації.

3. Letter & Number Codes Buchstaben- und Nummerncodes Буквені та числові коди

In many countries, some organisations of right-wing extremists have been forbidden by the government. Therefore, more and more right-wing extremists use letter and number codes in order to prevent punishment. You can see football fans in stadiums wearing shirts printed with such codes. The numbers often stand for the corresponding letters in the alphabet. The following are some examples for letter & number codes often used by racists and neo-Nazis.

У багатьох країнах праві екстремістські організації заборонені. Внаслідок цього дедалі більше таких організацій використовують буквені та числові коди з метою уникнення покарання. На стадіонах можна побачити фанів, одягнених у футболки з такими кодами. Зазвичай числа означають порядковий номер літери в алфавіті. Далі наведені деякі приклади буквених і числових кодів, які часто використовують расисти та неонацисти.

14

14 is the code for the famous «14 words» by US American neo-Nazi David Lane («We must secure the existence of our people and the future for our white children»). The «14 words» are one of the main phrases of today's neo-Nazi ideology. It is often combined with 88 f. e. as greeting 14/88.

14

Код на позначення відомих «14 слів» американського неонациста Девіда Лейна («Ми повинні захищати існування наших людей та майбутнє наших білих дітей»). Ці «14 слів» є однією з основоположних фраз нинішньої неонацистської ідеології. Часто «14» поєднують із «88», наприклад, як у вітанні 14/88.

18 (and Combat 18)

18 stands for the first and eighth letter of the alphabet = AH = Adolf Hitler. It can be found f. e. in the name of the English neo-Nazi group Combat 18.

18 (na Combat 18) 18 означає першу та восьму літери алфавіту (AH = Adolf Hitler, АдольфГітлер). Трапляється, наприклад, у назві англійської неонацистської групи Combat 18.

28

28 is the code for the Nazi-skinhead Network «Blood and Honour» (see also Blood & Honour).

28

28 – це код мережі нацистів-скінхедів «Кров і честь» (див. також «Кров і честь»).

HH

HH stands for «Heil Hitler». It's widespread on football fan shirts f. e. and as part of the names of neo-Nazi supporters groups.

HH

HH означає «Heil Hitler» («Хайль Гітлер»). Широко використовується, наприклад, на футболках фанів і як частина назв груп прихильників неонацистів.

B&H

Is the abbreviation of «Blood and Honour» (see Blood & Honour).

B&H

Абревіатура «Blood and Honour» («Кров і честь») (див. також «Кров і честь»).

HH

Abbreviation of «Heil Hitler».

HH

Абревіатура «Heil Hitler» («Хайль Гітлер»).

KKK (Ku-Klux-Klan)

Racists and neo-Nazis use different symbols of the militant US-American racist organisation Ku Klux Klan (KKK).

KKK (Ку-Клукс-Клан)

Расисти та неонацисти використовують різноманітні символи бойовничої расистської організації ККК (Ку-Клукс-Клан).

NS

Abbreviation of National Socialism or National Socialist.

NS

Абревіатура на позначення «націонал-соціалізму» або «націонал-соціаліста».

WAR

Is the abbreviation of the organisation «White Aryan Resistance».

WAR

Абревіатура назви організації «White Aryan Resistance» («Білий арійський опір»).

WP

Abbreviation of «White Power».

WP

Абревіатура «Білої сили».

4. Clothing Brands and Prints Kleidungsmarken und Aufschriften Бренди одягу та принти

There are lots of neo-Nazi clothing brands and those with racist prints on them. Here are some examples of brands and prints mainly sold through right-wing companies and networks.

Є багато неонацистських брендів одягу та брендів із расистськими принтами. Далі наведено приклади таких брендів і принтів, що розповсюджуються проправими компаніями та мережами.

CoNSdapLe

The clothing brand CoNSDAPLe is popular among racists and neo-Nazis as it contains the initials of the National Socialist Party of Germany (NSDAP). The word itself derived from «constable». The writing type is similar to the non-neo-Nazi clothing brand LONSDALE.

CoNSdapLe

Бренд одягу CoNSDAPLe популярний серед расистів і неонацистів, оскільки його назва містить початкові літери назви Націонал-соціалістичної партії Німеччини (NSDAP). Саме слово походить від «constable» («констебль»). Стиль напису нагадує звичайний, не пов'язаний із неонацистами бренд LONSDALE.

Hatecrime

In the USA, a hatecrime is defined as «a criminal offense committed against a person, property or society, which is motivated, fully or partly, by the offender's race, religion, disability, sexual orientation, or ethnicity/national origin». It's also a US-neo-Nazi clothing brand sold in Europe.

Hatecrime (ненависницький злочин)

У США «hatecrime» – ненависницький злочин – визначається як «кримінальне правопорушення, вчинене проти особи, її власності або суспільства, мотивом якого частково або повністю стала расова або релігійна приналежність порушника, його обмежені фізичні можливості, сексуальна орієнтація, а також етнічне походження або національність». Також це слово є назвою американського неонацистського бренду, який продається в Європі.

Masterrace Europe

Clothes with the label «Masterrace». Masterrace Europe is sold all over Europe.

MasterraceEurope

Одяг під маркою «Masterrace» (Вища раса, панівна раса). Продається в Європі під маркою «MasterraceEurope».

Thor Steinar

Clothing brand with a symbol made out of a wolfsrod and a Tyr-rune. After it was forbidden last year in some German counties, Thor Steinar changed their symbol logo.

Thor Steinar

Бренд, символ якого складається з вольфсангеля та руни «Тир». Після того, як він був заборонений у деяких німецькомовних країнах, цей бренд змінив логотип.

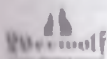

Walhall

Neo-Nazi clothing brand. Walhall is a mythplace of a pagan viking religion to where god Odin sends dead nordic/germanic, so called «iariani» («aryan») warriors. Racists and neo-Nazis use pagan symbols to show their hate for the «irulingi» («ruling») christian religion.

Walhall

Неонацистський бренд одягу. Вальгала, за язичницькою релігією вікінгів, – це міфічне місце, куди бог Одін відсилав мертвих скандинавських/германських воїнів, так званих iariani (арійських) воїнів. Расисти та неонацисти використовують язичницькі символи, щоб виразити свою ненависть до «irulingi» («панівної») християнської релігії.

Werwolf (Werewolf)

German neo-Nazi clothing brand (see also Runes: Wolfs-Rod).

Вервольф

Німецький неонацистський бренд одягу (див. також Вольфсангель).

Skrewdriver

In some countries, some neo-Nazi symbols are forbidden. So it's common among racists and neo-Nazis to wear shirts with the logo of their favourite racist and neo-Nazi bands. Skrewdriver (written with a «k» instead of a «c») is just a famous example for many other neo-Nazi bands. There are hundreds of such bands in Germany alone. The most famous is called «Landser».

Skrewdriver

У деяких країнах неонацистська символіка заборонена, що спонукає расистів і неонацистів носити одяг з логотипами своїх улюблених расистських та неонацистських музичних груп. Одним із прикладів таких логотипів є Skrewdriver (від англ. screwdriver – викрутка), у якому навмисно зроблено помилку: замість літери «с» вживається літера «к». Таких груп лише в Німеччині налічується більше ста. Найпопулярнішою є група «Landsер».

5. Country Specific Symbols Lander spezifische Symbole

Символи расистських, неонацистських, екстремістських та інших організацій у різних країнах

It is necessary to identify the specific organisations in different countries, their symbols and emblems. Here are a few common examples of fascist symbols and logos of right-wing extremist and neo-Nazi parties.

Важливо розрізняти специфічні організації, які існують у різних країнах, їхні символіку й емблеми. Далі наведено кілька прикладів фашистських символів і логотипів правих екстремістських та неонацистських партій.

Polish Graphic Symbols Польські графічні символи

Falanga or «Hand and Sword»

It was the symbol of ONR «Falanga», fascist organisation, which existed before WW II. Nowadays, is used by «National Rebirth of Poland» (Narodowe Odrodzenie Polski), a commonly known neo-fascist organisation. The symbol is often present at Polish stadiums.

Фаланга або «Рукатамеч»

Це був символ НВП «Фаланга», фашистської організації, що існувала до Другої світової війни. Нині використовується «Національним відродженням Польщі» – відомою неофашистською організацією. Цей символ часто можна побачити на польських стадіонах.

Toporzet

Was the symbol of fascist and neo-pagan organisation named as Zadruga (before WW II). Nowadays, this symbol is used by nationalist neo-pagan organisations.

Toporzet (Топорзель)

Це символ фашистської та неоязичницької організації «Zadruga», яка існувала до Другої світової війни. Нині цей символ використовують націоналістські неоязичницькі організації.

Mieczyk Chrobrego («Chrobry Sword») or Szczerbiec

Symbol of fascist «Camp of Great Poland» (Oboz Wielkiej Polski – OWP), an organisation forbidden before WW II. Often present on Polish stadiums.

Mieczyk Chrobrego (Хоробрий Меч)

Символ фашистської організації «Табір Великої Польщі» (Oboz Wielkiej Polski – OWP), забороненої ще до Другої світової війни. Цей символ часто трапляється на польських стадіонах.

Polish Acronyms Польські акроніми

NOP

Narodowe Odrodzenie Polski – «National Rebirth of Poland» – a commonly known neofascist organisation.

NOP

Narodowe Odrodzenie Polski – Національне відродження Польщі – загальновідома неофашистська організація.

ONR

Oboz Narodowo-Radykalny – “Camp of National Radicals”, a fascist organisation before WW II, still active.

ONR

Oboz Narodowo-Radykalny – Табір національних радикалів – фашистська організація, створена до Другої світової війни, діє й досі.

Italian Graphic Symbols Італійські графічні символи

Logo of Forza Nuova

FN is an Italian nationalist and neo-fascist movement connected to some Italian ultra groups.

Логотип Форца Нуова

Форца Нуова – італійський націоналістичний та неофашистських рух, пов'язаний із деякими італійськими ультрагрупованнями.

Flag of Benito Mussolini

Common among Italian right-wing fans.

Прапор Беніто Муссоліні

Широко використовується фанатами – прихильниками правих партій.

Logo of Tricolour Flame

The «Tricolour Flame Social Movement» or «Tricolour Flame» (Movimento Sociale Fiamma Tricolore, MS-FT) is a hardline Italian neo-fascist party.

Логотип організації триколірного полум'я

«Громадський рух триколірного полум'я» або «Триколірне полум'я» – радикальна італійська неофашистська партія.

Russian Graphic Symbols Русские Російські графічні символи

Flag of National Unity of Russia

The «National Unity of Russia» is the main neo-Nazi organisation in Russia.

Прапор «Національної єдності Росії» «Національна єдність Росії» – провідна неонацистська організація Росії.

Croatian Graphic Symbols Хорватські графічні символи

Flag of the Ustaša

The Ustaše (also known as «Ustashas» or «Ustashi») was a Croatian nationalist far-right movement. It was involved in terrorist activities before World War II and ruled a part of Yugoslavia, protected by the Nazis.

Прапор Усташа

Усташ (Усташа) – хорватський націоналістичний ультра-правий рух, що провадив терористичну діяльність до Другої світової війни та за підтримки нацистів набув владного становища на частині Югославії.

Romanian Graphic Symbols Румунські графічні символи

Logo of Iron Guard

The «Iron Guard» was an ultra-nationalist anti-Semitic, anti-Hungarian, fascist movement and political party in Romania, from 1927 to the beginning of World War II.

Логотип «Залізна гвардія»

«Залізна гвардія» – з 1927 р. до початку Другої світової війни ультра націоналістичний антисемітський, антиугорський фашистський рух та політична партія в Румунії.

German Symbols Німецькі символи

NPD

The «National Democratic Party of Germany» (Nationaldemokratische Partei Deutschlands, NPD) is a German right-wing political party.

NPD Націонал-демократична партія Німеччини – німецька права політична сила.

Spanish Graphic Symbols Іспанські графічні символи

Several Falange Symbols

This organization, also known as the National Movement (Movimiento Nacional) after 1945, continued until Franco's death in 1975. Since 1975, Phalangists have diversified into several different political movements which still exist in the 21st Century.

Різновиди символів Іспанської Фаланги

Ця організація, також відома як Національний рух (Movimiento Nacional), існувала з 1945 р. до смерті генераліссімуса Франко. Після 1975 р. фалангісти розділилися на декілька окремих політичних рухів, які існують і досі.

Alianza Nacional

The AN was founded in 2005 and is a national socialist party.

Національний альянс

Заснований у 2005 р. і є націонал-соціалістичною партією.

Blue Division / Division Azul / 250

Infantry division. The Division Azul was a unit of Spanish volunteers which served in the German Army on the Eastern Front of World War II.

Блакитна дивізія /250

Піхотна дивізія, яка була добровільним іспанським з'єднанням. Брала участь у Другій світовій війні на боці німецької армії на Східному фронті.

Greek Graphic Symbols Грецькі графічні символи

Chrysi Avyi:

Chrysi Avyi is a far right, neo-Nazi party in Greece.

Chrysi Avyi (Χρυσі Авії):

Chrysi Avyi (Хризі Авій) – ультраправа неонацистська партія в Греції.

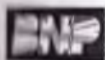
English Graphic Symbols Англійські графічні символи

British National Front

The British National Front (most commonly called National Front, and often known as the NF) was a British right-wing party whose major political activities were between the 1970s and 1980s.

Британський національний фронт

Британський національний фронт (Національний фронт, НФ) – британська права партія, основна політична діяльність якої припадала на період 1970–1980 рр.

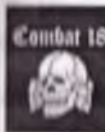

British National Party (BNP)

The British National Party (BNP) is a right-wing political party in the United Kingdom.

Британська національна партія (БНП)

Право-радикальна політична партія у Сполученому Королівстві.

Combat 18

Combat 18 (or C18) is the «armed wing» of the British neo-Nazi organization Blood & Honour.

Combat 18 (Комбат 18)

Combat 18 (Комбат 18), або C18, – озброєне крило британської неонацистської організації «Blood&Honour» («Кров і честь»).

Список використаних та рекомендованих джерел

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 // Голос України. – 2001. – 19 червня (№ 107).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 04.02.1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. // Відомості Верховної Ради України.– 1992.– № 22. – Ст. 303 року (зі змінами).
6. Конвенція стосовно рабства (1926). – United Nations, Treaty Series, vol. 212, No. 2861.
7. Загальна декларація прав людини (1948). – Голос України від 10.12.2008 – № 236.
8. Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього (1948). – United Nations, Treaty Series, No. 1021, Vol. 78 (1951), P. 277.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (набула чинності для України у 1997 р.) та Протоколи до неї. – Голос України від 10.01.2001. – № 3.
10. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 р. // Офіційний вісник України 1998 р. – №13. – С. 345.
11. Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965). – United Nations, Treaty Series, vol. 660, p. 195.
12. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. — U.N. Doc. A/RES/34/180 (1979).
13. Конвенція про права дитини // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990 р. – № 1. – С. 205.
14. Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність щодо криміналізації дій расистського або ксенофобного характеру, вчинених за допомогою комп'ютерної системи. // Офіційний вісник України від 16.08.2006. – 2006 р. – № 31. – С. 29
15. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966). – United Nations, Treaty Series, vol. 999, p. 171 and vol. 1057, p. 407.
16. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966). – United Nations, Treaty Series, vol. 993, p. 3.

17. Про боротьбу з окремими формами та проявами расизму та ксенофобії за допомогою кримінального права. Рамкове рішення Ради. 2008/913/ПВД від 28 листопада 2008 р.

18. Статут Організації Об'єднаних Націй (1945). — 1 UNTS XVI

19. Толерантність і недискримінація БПД ОБСЄ (2013) (ODHR Annual Report 2008 / Tolerance and Non-discrimination).

20. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6.

21. Вебер А. Навчальний посібник з проблематики «мови ненависті» / пер. з англ. Східноєвропейського Інституту Розвитку; за заг. ред. Павліченка О. М. — К.: Тютюкін, 2010. — 96 с.

22. Галаван З. С. Функціонування системи досудового слідства у державах — членах Європейського Союзу / З. С. Галаван // Публічне право. — 2012. — № 3. — С. 218–225.

23. Гора І. Ю. Механізм формування антисоціальної поведінки в осіб, які вчиняють злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості / І. Ю. Гора // Юридична психологія та педагогіка. — 2014. — № 1. — С. 183–192.

24. Дорош Л. В. Мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості як кваліфікуюча ознака злочинів проти життя і здоров'я особи / Л. В. Дорош // Проблеми законності. — 2011. — № 114. — С. 163–173.

25. Зінченко І. О. Деякі проблеми кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 161 КК України // Проблеми законності. — 2009. — 106. — С. 148–156.

26. Злочини на ґрунті ненависті: новий кримінальний феномен світового суспільства. / за заг. ред. Дж. Перліна, упор. О. А. Мартиненко та Ю. Л. Белоусов. — Львів: Астролябія, 2010. — 524 с.

27. Пономарьов С. Ю. Прогалини у сфері запобігання, документування, розслідування та притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні злочинів на ґрунті нетерпимості / С. Ю. Пономарьов. — К.: Міжнародна організація з міграції, Представництво в Україні, 2015. — 36 с.

28. Розслідування злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості навч.-практ. посібник. — К.: AmericanBarAssociation, 2012. — 167 с.

29. Антисемитизм, ксенофобия и права национальных меньшинств в Украине: хроника. Электронный информационный бюллетень. № 2 (42) февраль № 6 (46) июнь 2011. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://noborders.org.ua/ru/poleznyedokumenty/analitika/monitoring_libach_ev_0211/#sdfootnote20sym.

30. Права людини в Україні, рівень ксенофобії, ставлення до різних соціальних груп та регіональна толерантність. Звіт. Київський міжнародний інститут соціології. Київ, 2011. [Електронний ресурс]. режим доступу: www.ihrpex.org

Авторський колектив:

Бурлака В. В. – начальник відділу ГСУ Національної поліції України, майор поліції;

Крюков О. О. – начальник управління ГСУ Національної поліції України, полковник поліції;

Корнієнко А. В. – старший слідчий в особливо важливих справах ГСУ Національної поліції України, підполковник поліції;

Гольдін В. Я. – керівник служби з питань стадіонів та безпеки проведення змагань Федерації футболу України;

Марко С. І. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії факультету № 1 Львівського державного університету внутрішніх справ;

Пряхін Є. В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії факультету № 1 Львівського державного університету внутрішніх справ;

Захарова О. В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії факультету № 1 Львівського державного університету внутрішніх справ.

Зміст

Вступ.....	3
1. Правова характеристика злочинів, що вчиняються на ґрунті нетерпимості.....	5
2. Характеристика особи потерпілого у провадженнях про злочини, що вчиняються на ґрунті нетерпимості.....	10
3. Психологічні ознаки особи злочинця, що вчиняє злочини на ґрунті нетерпимості.....	15
4. Особливості доказування у провадженнях про злочини, що вчиняються на ґрунті нетерпимості.....	26
5. Особливості розслідування злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості.....	38
6. Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій у досудовому розслідуванні злочинів на ґрунті нетерпимості.....	56
7. Експертне забезпечення розслідування злочинів, що вчиняються на ґрунті нетерпимості.....	70
8. Міжнародні стандарти кримінально-правової протидії злочинам, учиненим на ґрунті нетерпимості (ненависть, дискримінація, ксенофобія та расизм).....	78
Додатки.....	87
Список використаних та рекомендованих джерел.....	116